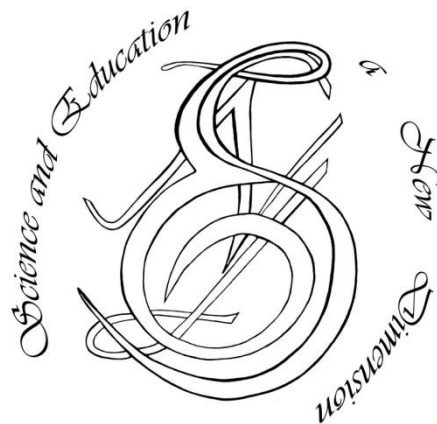

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

p-ISSN 2308-5258

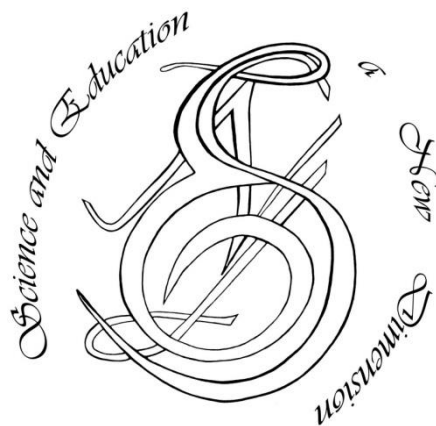
e-ISSN 2308-1996

VIII(42), Issue 242, 2020 Dec.

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42>

Humanities and Social Sciences

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odessa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87; ICV 2016: 73.35; ICV 2018: 90.25;
ICV 2019: 89.50

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

ART HISTORY.....	7
Сценарний матеріал драматургічної основи масового театралізованого видовища: пошук, сценарна фіксація, сценічне втілення <i>I. O. Mashchenko.....</i>	7
LINGUISTICS.....	11
Магістральні ідейно-естетичні тенденції антивоєнного роману (А. Барбюс, Е. Ремарк, О. Гончар) <i>М. Х. Гуменний, В. Ю. Гуменна.....</i>	11
Лінгвістика та паралінгвістика у контексті інтернет комунікації <i>Є. О. Легкобит.....</i>	16
Вербалізація концептів та антиконцептів у публічних промовах (на матеріалі виступу Гордона Брауна) <i>В. В. Ликіна.....</i>	19
Метафоричне та метонімічне підгрунття формування іменникових композитів із соматичним компонентом у німецьких мас-медіа <i>М. М. Лисак.....</i>	23
Міжкультурний діалог релігій: ісламської та християнської у романі Сімін Данешвар «Плач за Сявушем» («Сувашон (نوشووس)») <i>А. М. Моллаахмаді Дехагі.....</i>	27
Термінологія будови ока як джерело метафоризації <i>О. Г. Михайлова.....</i>	30
METHODOLOGY.....	33
Електронна освіта як форма наукових онлайн-комунікацій: можливості та бар'єри в умовах карантину <i>О. В. Хиженяк, А. О. Жовнір.....</i>	33
The development of theoretical and practical didactic fundamentals in the ukrainian school: sava chavdarov <i>О. V. Plakhotnik, A. Y. Kuzmenko.....</i>	37
Consideration of cognitive styles as a method of solving the problem of intensification of professional training of future software engineers <i>А. А. Sender.....</i>	41
Імплементація методитики clil під час викладання «практичного курсу англійської мови» для студентів 3 курсів філологічних факультетів ЗВО України в умовах дистанційного та змішаних форм навчання <i>І. В. Шевченко, О. М. Кордюк.....</i>	44
Особистісно-орієнтований підхід при організації дистанційного навчання студентів <i>О. Г. Швець, Н. Г. Осьмук, Ю. В. Ліцман.....</i>	48
Історіографія розвитку позашкільної художньої освіти Закарпаття ХХ ст. <i>М. І. Софілканич, В. І. Кобаль.....</i>	52
Pedagogical Conditions Related to the Formation of Professional Value Orientations of Law Students <i>О. Vasylychenko, V. Veriegel, V. Khrebtova, O. Murzina.....</i>	56

ART HISTORY

Сценарний матеріал драматургічної основи масового театралізованого видовища: пошук, сценарна фіксація, сценічне втілення

I. O. Mashchenko

Kharkiv State Academy of Culture,
Corresponding author. E-mail: vanka.olegovna@gmail.com

Paper received 15.10.20; Accepted for publication 08.11.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-01>

Анотація. Досліджено різновидність пошуку сценарного матеріалу. Проаналізовано сценічне втілення сценарного матеріалу на прикладах окремих епізодів із режисури масових видовищ у Харкові: проведення національного рекорду України (2018 р.), флеш-мобу на день Українського Прапора (2018 р.), урочистої церемонії вітання працівників освіти Харківщини з професійним святом – Днем працівників освіти (2018 р.). Визначено основні засоби сценарної фіксації – текст/слово (діалог, монолог), ремарки (авторські позначки). Розглянуто різноманітність сценічної репрезентації сценарного матеріалу.

Ключові слова: сценарний матеріал, видовище, дійство, сценарій, засоби сценарної фіксації, сценічне втілення.

Вступ. Сценічне мистецтво XXI ст. сприймається через призму видовищності, яка характеризується багатожанровістю, однопоказовістю та неповторюваністю. Тому постає питання щодо реалізації швидкої та якісної творчої колаборації на сценічній площині, яка б увібрала в себе актуальність теми та ідеї майбутнього театралізованого дійства, вартого перегляду масовим глядачем. Окрім того, завдання такого типу постає перед студентами спеціалізації «Режисура естради та масових свят», які під час проходження режисерсько-асистентської, режисерської та виробничої практики працюють не тільки над створенням сценаріїв, а й над втіленням різножанрових масових видовищ.

У науковій літературі зі сценічного мистецтва наявний ряд джерел, де розглядаються етапи роботи сценариста та режисера над втіленням самого видовища, тоді як предметному пошуку матеріалу для написання сценарію, засобам його сценарної фіксації та особливостям сценічного втілення не приділяється належної уваги. Такі важливі елементи можуть формуватися при наявності не тільки теоретичної, а й практичної основи.

За словами відомого українського режисера В. Вовкуна, «бути сучасним сьогодні – це вимога інтелігентності, освіченості, широкої ерудиції, інформованості, самоорганізованості, енергії та новаторства» [3, с. 23]. Тому для викладача сценарної майстерності важливим стає надання здобувачам вищої освіти – майбутнім режисерам-постановникам, теоретично-практичного та методичного підґрунтя з пошуку сценарного матеріалу для формулювання режисерського/сценарного задуму, принципам його сценарної фіксації та особливостям актуального сценічного втілення.

Яскравим прикладом залучення сценарного матеріалу до драматургічної основи масового театралізованого видовища є творчі колаборації над створенням різних видовищ автора статті, з кандидатом мистецтвознавства, заслуженим працівником культури, старшим викладачем кафедри режисури ХДАК В. Бугайовою та магістром із театрального мистецтва, режисером-постановником О. Мирошніченко.

Короткий огляд публікацій по темі. Особливості написання та втілення сценарію масового театралізованого видовища є постійним предметом зацікавлення педагогів з професійних дисциплін, режисерів-постановників масових свят, так і сценаристів. Зокрема, різновиди сценарного матеріалу досліджує А. Житницький [5], особливості втілення сценарного матеріалу на сценічній площині – В. Вовкун [2; 3], основи формування художнього задуму майбутнього театралізованого видовища – В. Цветков [9] та Н. Кисельова і В. Фролова [7]. Матеріалом для аналізу використання сценарного матеріалу у театралізованому видовищі стали фрагменти зі сценаріїв 2018 року («Вчитель... і місія твоя свята: від витоків до сучасності» [4], «Символ України – об'єднує серця. Свято покоління» [8], «Школа – безпечний простір для дитини» [10]) та відеофрагменти сценічного втілення сценаріїв [1; 6]. Проте мистецтвознавчих узагальнень із цієї проблематики не виявлено, а тому постає питання щодо заповнення саме теоретичних лакун.

Мета статті – дослідити особливості використання сценарного матеріалу у драматургічній основі театралізованого видовища. Для цього варто: розглянути різновиди сценарного матеріалу; проаналізувати основні варіанти пошуку сценарного матеріалу та його сценарної модифікації; виявити варіативність сценарного матеріалу у драматургічній основі майбутнього театралізованого видовища та його сценічного втілення.

Методологія розвідки полягає у застосуванні міждисциплінарного підходу із залученням герменевтичного, семіотичного, компаративного методів.

Результати та їх обговорення. Сьогодні сценарій являє собою не тільки «коротке викладення змісту драматичного твору, його сюжетна схема, за допомогою якої створюється видовище» [2, с.195-196], а й літературну першооснову майбутнього дійства, побудованого за законами драматургії, з урахуванням виражальних засобів режисури та їх сценічного втілення. У процесі підготовки майбутніх режисерів-постановників викладач повинен навчити студентів чіткого формулювання художнього задуму, його відображення у сценарії та пошуку шляхів його сце-

нічної реалізації. Стартом творчого процесу та його двигуном є визначення сценарного матеріалу та його пошуки.

За твердженням викладача, мистецтвознавця, сценариста та драматурга А. Житницького, «для створення кожного сценарію масового театралізованого видовища автор збирає найрізноманітніший матеріал – документальний та художній, літературний та образотворчий, звуковий та музичний тощо. Саме через його барвистість матеріал майбутнього сценарію, а згодом і драматургічне джерело видовища, одержують яскраво визначений синкретичний характер» [5, с. 23]. Так, практична сторона втілення нами масових театралізованих видовищ дає підстави із різновидів сценарного матеріалу виокремити ті напрямки, які допоможуть майбутнім режисерам-постановникам та сценаристам у глибинному процесі розуміння втілення видовища. Відтак, різновидами сценарного матеріалу варто вважати літературний, документальний та візуальний матеріал, який при сценарній трансформації складатиме драматургічну основу майбутнього театралізованого дійства. Надалі варто проаналізувати кожний різновид окремо.

До літературного матеріалу варто віднести записи – віршовані основи, прозові твори з асоціюванням даної події, тлумачення слів, тексти пісень, афоризми, прислів'я, приказки, легенди, сценарні фрагменти попередніх видовищ такого жанру (перегляд сценарний онлайн-бібліотек), інтерв'ю у текстовому форматі, рецензії, вітання, запрошення тощо. Такий матеріал стає основою для написання тексту самого сценарію. Для режисерів/сценаристів-початківців варто зазначити, що один з фрагментів знайденого літературного матеріалу може слугувати для визначення ідеї видовища, яка буде звучати протягом дійства. У праці викладача, режисера та театального діяча В. Цветкова «Основи класичної режисури» зазначається, що «... ідея – це думка або судження або суд над темою <...> функція ідеї – винесення морального вироку явищам, що містяться в темі. Режисеру тему слід показувати, а ідею – доводити» [9, с. 44–45]. Тому ідею сценаристи можуть формулювати через асоціативний ряд, а надалі через слово/текст залучати до драматургічної основи.

Прикладом ідейного спрямування тексту є прологове відео з урочистої церемонії вітання працівників освіти Харківщини з професійним святом (2018 р.), де головною ідеєю став показ абетки українською мовою в аспекті символічних слів на кожну літеру, що відтворює професійну діяльність вчителів та працівників освіти:

Лунає стилізований фанфарний сигнал. Світло гасне. Звучить дикторський чоловічий голос.

Диктор:

Учителю! Пораднику і друже!

Життя абетку склали Ви просту.

Ми Вам сьогодні дякуємо дуже,

За Вашу працю вчительську святу...

Далі, під супровід слів проєцюється «Абетка». Для кожної літери і слова синхронно показується фото-або відеофрагмент, що пов'язаний з даним словом.

А абетка, **Б** батьківщина, **В** воля, **Г** гордість, **Ґ** Ґре-чність, **Д** діти, **Е** ерудиція, **Є** єдність, **Ж** життя, **З**

знання, **І** інтелект, **К** книга, **Л** любов, **М** молодь, **Н** наука, **О** освіта, **П** перший дзвоник, **Р** родина, **С** сум-ління, **Т** традиції, **У** урок, **Ф** фахівець, **Х** Харківщина, **Ц** ціль, **Ч** честь, **Ш** школа, **Щ** щастя, **Ю** юнацтво, **Я** – Я люблю вчителів! [4, с. 1].

Наступним різновидом драматургічної основи майбутнього театралізованого видовища є використання документально матеріалу. Так, в основі пошуку документального матеріалу можуть бути: 1) документальні тексти будь-якого спрямування (закони, акти, листування, оригінальні сценарії, афіші та програмки видовищ, біографії учасників подій, про яку йдеться мова); 2) фото та відеоматеріали (інтерв'ю, записи з концертів, фрагменти з документальних фільмів); 3) оригінал або репродукції творів аудіо-візуального мистецтва; 4) пам'ятки матеріальної та духовної культури минулого та сьогодення. Такий матеріал режисери/сценаристи можуть використовувати для: формування художнього задуму та відповідної тематичної атмосфери дійства; наповнення текстової форми сценарію та авторських позначок; для художнього або музичного оформлення.

Прикладом залучення у видовище документально-го матеріалу є проведення святкування до Дня Державного Прапора України, де протягом святкового дійства на сценічній площині відбувалося модульне art-show за участю курсантів ХНУВС, які поступово утворювали із синіх та жовтих табличок українські символи [6]. Далі, для аналізу наведемо сценарний фрагмент епізоду утворення державного символу:

Звучить святкова мелодія. В цей час курсанти роблять пластичне перестроювання у ■ (прямокутник).

Звучить Гімн України

Ведучий (після Гімну): Пані та панове! Під час нашого флеш-мобу будуть створені символічні полотна, які проєціюватимуться на екран, щоб всі мали можливість слідкувати за сценічним дійством.

Звучить святкова мелодія.

Ведучий: І першим буде утворено жовтий колір стягу Державного прапора України, який уособлює пшеничну ниву, зерно, хліб та достаток. Нехай він засяє на сценічній площині.

Звучить музика. Учасники дійства підіймають жовті таблички догори.

Ведучий: Синій колір – то ясне, чисте, мирне небо та життєдайна цариця – вода. Нехай і перед нами утвориться цей колір.

Звучить музика. Учасники дійства підіймають сині таблички догори.

Ведучий: Ось він – Державний прапор України, що символізує синє українське небо над ланами золотого збіжжя. Тому для нас, українців, це одна з найвищих і шанованих святинь!

Звучить мелодія. Учасники дійства підіймають таблички до гори, тим самим формується символ – Державний прапор України. Гелікоптер транслює утворений символ на екран.

Ведучий:

Синій, як море, як день, золотий

З неба і сонця наш прапор ясний.

Рідний наш прапор високо несім!

Хай він, уславлений, квітне усім!

Звучить святкова мелодія. Учасники дійства опу-

кають руки до низу.[8, с. 3–4].

Для створення наведеного сценарного фрагменту аналізувався закон України про державні символи України від 26 серпня 1996 р., постанова Верховної Ради України про Державний прапор України від 28 січня 1992 р., проект закону України про Державний прапор України (16.10.2015 р.) тощо, історичне становлення Державного прапору України та вірш «Прапор» українського поета О. Олесея. Втілення документального матеріалу відбулось таким способом: залученням у слова ведучого тлумачення державного символу для українського народу у XXI ст. та вірна кольорова та геометрична побудова символу на сценічній площині.

Не менш важливим різновидом сценарного матеріалу є пошуки візуальної складової. У сценарно-режисерському розумінні – це візуальні джерела, на основі яких будується символічний ряд усього дійства. Такими джерелами можуть бути – картинки, фотографії, абстракції, арт-об'єкти, кольорова та світлова семантика, фото та відеофрагменти з мізансценуванням видовищ схожих за жанром, які вже були сценічно втілені, фото та відео презентації аббревіатур та логотипів. Всі матеріали також можуть бути репрезентовані режисерами/сценаристами як текст у сценарії або як авторські позначення з подальшою сценічною модифікацією. Таким чином, використання візуальних джерел може слугувати допомогою при розкритті надзавдання видовища, яке перед собою ставлять сценаристи та режисери.

Беручи за основу твердження К. Станіславського про надзавдання [с. 86] у праці дослідників Н. Кисельової та В. Фролова [7], варто говорити, що надзавдання є найскладнішим елементом у драматургічній основі видовища, бо воно відповідає на питання: «ЗАРАДИ ЧОГО автором створюється саме це дійство?» «ЯКУ автор затверджує ДУМКУ, яка буде ДОНОСИТИСЯ до глядача?». Тому саме візуальний матеріал є втіленням меседжу, який від сценариста та режисера направляє до глядача для прочитування. Для прикладу такого меседжу варто розглянути проведення Національного рекорду України 2 серпня 2018 р. [1], де одночасно на площі Конституції міста Харкова зібралася найбільша кількість учительок і вчителів (1000 осіб) з усіх областей України, які одночасно закликали до безпеки у шкільному просторі. У формі шиккування вчителі утворили фігури, що символізують безпеку дітей у фізичному просторі: 50 (знак обмеження швидкості), зображення серця, НУШ (аббревіатура реформи шкільництва Нової укра-

їнської школи), = (знак рівності), зображення сонця з променями.

В даному сценарному фрагменті можна прослідкувати, як реалізується надзавдання через виражальні засоби – показ на сценічній площині символічного ряду:

Звучить тематична музична композиція. Символ = «шикується».

Ведучий: Знак рівності символізує однакові, рівні можливості для всіх дітей – з великих міст і маленьких сіл, для сиріт чи дітей з особливими освітніми потребами, для дітей різних національних та соціальних груп, для всіх дівчаток і всіх хлопчиків. Тільки в останні роки в Україні з'явилися діти-вимушені переселенці, діти військових, які зараз несуть службу, діти на прифронтових територіях, діти, які навчаються на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської областей та Криму.

Про всіх цих дітей ми маємо пам'ятати й робити все можливе для того, щоб забезпечити їм належну якість освіти та розвитку. Школа має бути простором, вільним від будь-якої дискримінації...

Після того, як символ сформовано.

Ведучий: Просимо представників Національного реєстру України зафіксувати кількість учасниць і учасників.

Звучить тематична музична композиція. Представники реєстру фіксують кількість педагогів. В цей час на екрані проєцюється утворений символ. [10, с. 5–6].

Таким чином, написання нами сценаріїв до різножанрових масових видовищ та їх режисерське втілення дає змогу створити для майбутніх режисерів естради та масових свят зручний механізм для пошуку сценарного матеріалу за різновидами, його сценарної фіксації та сценічного втілення майбутнього театралізованого дійства.

Висновки. Отже, у дослідженні розглянуто основні варіанти пошуку сценарного матеріалу, а саме: літературний, документальний та візуальний. З'ясовано, що заздалегідь визначення теми, ідеї та надзавдання сприяє оперативнішому пошуку сценарного матеріалу та його сценічної репрезентації як засобу втілення художнього задуму майбутнього видовища.

Доведено, що сценарний матеріал у сценарному варіанті фіксується через текст/слово (діалог, монолог) або ремарки (авторські позначки), а на сценічній площині через побудову асоціативного та символічного ряду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Близько тисячі харківських вчителів встановили рекорд України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KCGWjknQu1Y> (дата звернення: 15.10.2020).
2. Вовкун, В. В. Мистецтво режисури масових видовищ. Київ: НАКККіМ, 2015. 356 с.
3. Вовкун, В. В. Паралельні видива. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. 240 с.
4. «Вчитель...і місія твоя свята: від витоків до сучасності». Сценарій урочистої церемонії вітання працівників освіти Харківщини з професійним святом. (Архів І. Машенко, В. Бугайова, О. Мирошніченко).
5. Житницький, А. З. Драматургія масових театралізованих заходів. Харків: ХДАК, 2004. 127 с.
6. З любов'ю від харків'ян: флешмоб до Дня українського прапора. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CAnOsIe7qlIQ> (дата звернення: 15.10.2020).
7. Киселева, Н. В., Фролов, В. А. Основы системы Станиславского. Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. 128 с.
8. «Символ України – об'єднує серця. Свято покоління». Сценарій до дня Державного прапора України. (Архів І. Машенко, В. Бугайова, О. Мирошніченко).
9. Цветков, В. І. Основы классической режиссуры. Харків: БУ-

РУН і К, 2008. 160 с.

10. «Школа – безпечний простір для дитини». Сценарій

Національного рекорду України. (Архів І. Машченко, В. Бугайова, О. Мирошніченко).

REFERENCES

1. About a thousand Kharkiv teachers set a Ukrainian record. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=KCGWjknQu1Y>. [In Ukrainian].
2. Vovkun, V. V. (2015). Art of directing mass spectacles. Kyiv: NAKKKiM. [In Ukrainian].
3. Vovkun, V. V. (2007). Parallel ghosts. Kiev: Vydavnychij Dim Dmytra Buragho. [In Ukrainian].
4. «Teacher... and the mission of your holiday: from the origins to the present». Scenario of a solemn ceremony of congratulating educators of Kharkiv region on their professional holiday. (Archive of I. Mashchenko, V. Bugayova, O. Myroshnichenko). [In Ukrainian].
5. Zhytncyjkyj, A. Z. (2004). Dramaturgy of mass theatrical events. Kharkiv: KhSDAK. [In Ukrainian].
6. With love from Kharkiv: a flash mob dedicated to the Ukrainian Flag Day. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=CAnOsIe7qlQ>. [In Ukrainian].
7. Kiseleva, N. V., Frolov, V. A. (2000). Basics of the Stanislavsky system. Rostov-na-Donu: Feniks. [In Russian].
8. «The symbol of Ukraine unites hearts. A holiday of generations». Scenario for the day of the State Flag of Ukraine. (Archive of I. Mashchenko, V. Bugayova, O. Myroshnichenko).
9. Cvjetkov, V. I. (2008). Fundamentals of classical directing. Kharkiv: BURUN i K. [In Ukrainian].
10. «School is a safe space for a child». Scenario of the National Record of Ukraine. (Archive of I. Mashchenko, V. Bugayova, O. Myroshnichenko). [In Ukrainian].

Script material of the dramaturgical basis of the mass theatric event: search, script fixation, stage performance

I. O. Mashchenko

The aim of the article is to study the peculiarities of the use of script material in the dramatic basis of a theatrical event. To do this, it is necessary to consider the types of script material; to analyze the main options of finding script material and its script modification; to reveal the variability of the script material in the dramatic basis of the future theatrical spectacle and its stage performance.

Research methodology of the study is to apply an interdisciplinary approach involving hermeneutic, semiotic, comparative methods.

Results. The Varieties of material for the dramatic basis of the future theatrical event should be considered as literary, documentary and visual material. Pre-determining of the topic, idea and overriding task contributes to a more rapid search of the script material and its stage representation as a means of creating the artistic idea of the future event. The script material in the script version is fixed through text/word (dialogue, monologue) or remarks (author's notes), and on the stage through the construction of an associative and symbolic idea. **Novelty.** The stage creating of the script material performance on the examples of different episodes from directing of mass events in Kharkiv is analyzed: the event of the national record of Ukraine (2018), the flash mob on the day of the Ukrainian Flag (2018), the solemn ceremony of congratulating educators of Kharkiv region on professional holiday – Day of education (2018).

The practical significance. Educational materials can be used in lectures on scenario, stage directing and mass events, as well as in practical classes in creating mass theatrical events.

Keywords: script material, event, action, script, means of script fixation, stage performance.

LINGUISTICS

Магістральні ідейно-естетичні тенденції антивоєнного роману (А. Барбюс, Е. Ремарк, О. Гончар)

М. Х. Гуменний, В. Ю. Гуменна

Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, м. Одеса

*Corresponding author. E-mail: pavlyuknadya@gmail.com

Paper received 10.12.20; Accepted for publication 19.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-02>

Стаття присвячена дослідженню магістральних ідейно-естетичних тенденцій в антивоєнних романах А. Барбюса, Е. Ремарка й О. Гончар. З'ясовано особливості синтезу картин війни і миру як домінуючого принципу в утворенні внутрішньої структури романів. Простежено нову грань жанру антивоєнного роману через осмислення фронтних і позафронтних проблем. Особлива увага акцентується на функціях екстер'єрних описів, насичених метафорами, яким належить головне місце в лексико-семантичній системі мови романів. Схарактеризовано діалектику трагічного і комічного в ідейно-естетичній системі жанрової специфіки романістики. Доведено, що сміхові традиції сприяють глибшому розумінню магістральних ідейно-художніх тенденцій розвитку антивоєнного роману ХХ століття.

Ключові слова: екстер'єрні описи, композиційний прийом, домінуюча ідея, багатоплановість, діалого-монологічне мовлення.

Вступ. Дослідження поетики текстів антивоєнних романів А. Барбюса «Вогонь», Е. Ремарка «На Західному фронті без змін» й О. Гончара «Людина і зброя» об'єктивно зумовлено різними завданнями і метою вчених, але безумовно, що в усіх випадках воно являє собою шлях до глибшого розуміння вказаних текстів. Ця думка особливо справедлива, якщо йдеться про композиційне мистецтво означених авторів і про жанрову своєрідність їх романів. Разом з тим методи і принципи вивчення романів залишаються майже без змін, у той час як постійно виникають все нові й нові ракурси дослідження вимагають нетрадиційних підходів.

З'ясування поетикальних аспектів переконують розглядати тексти антивоєнних романів А. Барбюса, Е. Ремарка й О. Гончара як складні художні системи, створювані в процесі роботи над відповідними розділами або оповіданнями, в єдності і глибоких внутрішніх зв'язках з різними структурними рівнями творів. Використання специфічно конструйованих частин у романах дозволяє судити про еволюцію жанрової форми і про особливості трансформації антивоєнного епосу.

Завдання наше в тому й полягає, щоб простежити зв'язок між концепцією романів і принципами їх будови, між частиною й цілим. Будь-який стиль має свою ідею, яка зсередини організовує його. Обравши предметом вивчення специфіку антивоєнних романів, найбільш плідним в осягненні секретів майстерності вважаємо шлях від художнього тексту до концепції, а від концепції до тексту.

А. Барбюс, Е. Ремарк й О. Гончар орієнтувалися на художній досвід Л. Толстого, який був для них завжди вищим зразком. Синтез картин війни і миру як головного принципу в утворенні внутрішньої структури роману-епопеї Л. Толстого помічаємо і в романах вказаних митців. Але в них він не є головним, хоча в кожному із трьох романів введені мирні фрагменти (особливо це стосується О. Гончара). Тут, звичайно, не можна виводити загальний принцип органі-

зації аналізованих романів, закону їх стилю лише із толстовської традиції синтезу. Адже письменники залежні в першу чергу від життєвого матеріалу (хоча тут слід мати на увазі роль суб'єктивних і об'єктивних факторів).

Розглядаючи проблему авторства і теорію сюжетів, Виноградов В. В. справедливо відзначав: «До семантичної композиції літературного твору відноситься принцип або прийом насиченості слів і виразів різноманітними змістовими відтінками, які у відповідності з ситуацією набувають функції несподіваних указівок векторів або шляхів розвитку сюжету» [2, с. 14].

Короткий огляд публікацій. У літературознавчій науці вже маємо окремі дослідження в осмисленні феномену антивоєнного роману крізь призму традицій і новаторства. У монографіях М. Гуменного «Поетика романного жанру Олеса Гончара: проблеми типологій» (2005), «Західний антивоєнний роман і проза О. Гончара: компаративний аспект» (2012), «Онтологічно-поетикальні аспекти компаративного дослідження» (2017), в кандидатській дисертації К. Галич «Антивоєнний роман Е. Ремарка й О. Гончара: проблеми типології» (2009) на конкретному історико-літературному матеріалі проаналізовано типологічні сходження в осмисленні антивоєнної тематики західноєвропейськими романістами і одним із найвідоміших прозаїків української літератури – Олесем Гончарем. Однак системне дослідження антивоєнного роману до сьогоднішнього дня відсутнє. У межах цієї статті спробуємо з'ясувати провідні ідейно-естетичні тенденції художньої інтерпретації війни в аспекті української та зарубіжної літератури.

Мета статті – дослідити магістральні ідейно-естетичні тенденції антивоєнних романів А. Барбюса, Е. Ремарка й О. Гончара. Матеріал дослідження – романи вказаних авторів «Вогонь», «На Західному фронті без змін», «Людина і зброя».

Результати та їх обговорення. Важливо відзначити, що в аналізованих романах незначні одиниці часу надзвичайно змістовні, – кожна миттєвість напружена

і насичена драматичними подіями. Барбюсієвсько-ремарківський і гончарівський історизм органічно пронизує повісткування їхніх романів, якому в багатьох відношеннях сприяє майстерне поєднання умовного романного часу з безумовними хронологічними ознаками. Наявність ретроспективних і перспективних вимірів надає повісткуванню багатоаспектності.

Антивоєнний роман указаних авторів містить значну кількість новаторських елементів не лише в сенсі ідейного змісту і життєвого матеріалу, але й у сфері художньої форми. Експресивна, насичена яскравими епітетами і метафорами мова описів бойових зіткнень відображає граничну загостреність почуттів солдатів. Увага до внутрішнього світу людини не означає відсторонення від всебічного аналізу подій, що відбуваються на фронті і в тилу. В прагненні розкрити глобальні, філософські питання сучасності через відображення фронтних і позафронтних проблем ми помічаємо нову грань жанру антивоєнного роману.

В архітектоніці антивоєнних романів важливе місце займають екстер'єрні описи, що слугували розкриттю ідеї, посилювали динамічну роль композиції, органічно були зв'язані з фабулою, життям персонажів. Вони особливо яскраві, коли йдеться про бойові епізоди або ретроспекції. Часто повторні екстер'єрні описи А. Барбюса, Е. Ремарка й О. Гончара були однією із композиційних особливостей їх романів, засобом для пуантирування їх тем, переважно воєнних.

Якщо ж звернутися до матеріалів творчої лабораторії вказаних митців, то стане цілком зрозуміло, що основою їх описів є щоденники або «стислі конспекти почуттів», які цілком є тотожними описами головних місць, моментів дії, пейзажів або жанрових сцен.

Яким же чином використовували письменники щоденникові записи та «конспекти почуттів» у своїй романі? У залежності від композиційних особливостей антивоєнних романів, автори зосередили свою увагу на записах спостережень воєнного, антилюдського характеру. В подальшому митці прагнули використати такі описи в цілісному або частковому вигляді, в різних місцях романів, зв'язуючи їх з розвитком дії, з поведінкою і життям тих чи інших персонажів, надаючи тим самим описам особливого ідейного значення.

Саме цим композиційним прийомом повтору деяких описів користуються автори, зв'язуючи їх з розгортанням фабули романів. Таким способом вони здійснюють у своїй творчості естетичні принципи, сутність яких зводиться до того, що кожен опис поглиблює домінуючу ідею.

Відповідні тексти романів, у яких використані екстер'єрні описи, часто насичені метафорами. Наприклад: «А час іде. Вечір починає затягувати небо сірим і чорнити речі. Він ніби зміщується із сліпою долею цих людей і водночас спускається в темні душі цієї маси, що похована тут в окопах» [1, с. 57], «Проходою віє тільки від туману, моторошного туману, він плазує поміж мертвих, що лежать перед нашими окопами, і висотує з них останні, десь іще сховані краплини життя» [7, с.101], «Рипів і рипів журавель колодязя, де бійці тягали воду важким цебром, зеленіли садки довкола, червоніли вишнями вгорі, і сонце, піднявшись, світило яскраво, плями світла і тіней від листя лежали...» [3, с. 156] та інші.

Описи метафоричних картин створюються на основі одночасно індивідуального і колективного досвіду. Текстові описи свідчать про структурно-граматичну функцію метафор та їх семантичну роль у процесі словотворення. Саме метафорі належить головне місце в лексико-семантичній системі мови романів.

Але головною характерною особливістю ілюстрованих метафор є емоційність, зв'язок з розвитком дії. Але якщо в романах А. Барбюса й Е. Ремарка метафоризація тексту поглиблює розуміння зла (воєнного апокаліпсису), то в романах О. Гончара підсилює контрастність між добром і злом. Це пояснюється реалістично-натуралістичним (Барбюс, Ремарк) і лірико-романтичним (Гончар) відтворенням воєнної атмосфери. Різні аспекти взаємодії О. Гончара з антивоєнною прозою першої половини ХХ століття свідчать про їх жанрово-тематичну та лексико-фразеологічну типологію. В цьому руслі можна погодитись з міркуваннями В. Жирмунського проте, що «проблема міжнародних літературних відношень, так званих «літературних впливів», стає проблемою «літературного навчання», критичного використання ідеологічної «спадщини» [5, с. 9].

На перший погляд, здавалося б, нічого спільного не може існувати між жанром антивоєнного роману і сміховою традицією. Але діалектика трагічного і комічного проявляється в ідейно-естетичній системі цього жанру. Насправді ж сміх – це важливий поетичальний компонент структури аналізованих антивоєнних романів. Сміх, комічні ситуації виконують перш за все композиційні функції, слугують важливим засобом втілення художнього задуму митців. Найчастіше комічні ситуації проявляються через окремі художні деталі портретної характеристики персонажів, особливостей їхньої мови, інтер'єрної або екстер'єрної специфіки або ж через повісткування про окремі життєві випадки людей. Проілюструємо наші думки окремими фрагментами з аналізованих романів: «...щодо німецьких офіцерів, то... треба побачити їх зблизька: бридкі, довготелесі, худі, наче цвяхи, а голови в них телячі» [1, с. 48]; «Він пищав, як баба, і розмахував руками, наче епілептик...» [1, с. 48]; «Під сірим небом великими колами ширяться, виповнюючи простір, переривчасте й потужне дихання аероплана, якого в темряві не видно. Спереду, праворуч, ліворуч – скрізь громові удари здіймають у темному синьому небі раптові короткі блискавки» [7, с. 59]; «Ти знаєш, що ми живемо у Вілле-л'Аббе, в хутірці з чотирьох хат, ні більш, ні менш, обабіч шляху. Одна з цих хат і є наша кав'ярня, яку держить моя жінка або, точніше, почала знов держати після того, як хутір перестали обстрілювати» [1, с. 101] – у Барбюса. «Раптом Тьяденові сянула якась думка. Його гостре, наче мишачий писок, обличчя аж засвітилось, очі хитро прижмурились, виличі випнулись» [7, с. 36]; «От Бульке... гладкий, як хом'як узимку» [7, с. 37]; «А чому не буде, морквино ти нещасна? – спитав Качинський» [7, с. 36]; «Нічого з тобою не станеться. Ти що, головний інтендант? Ну насипай, торбохватає, та гляди не скупись! – Бий тебе лихо! – просичав Помідор» [7, с. 37]; «Чорне небо починають обмацувати прожектори. Вони сновігають по ньому, як велетенські лі-

нійки, що вужчають до краю. Одна лінійка завмерла і тільки ледь тремтить. Негайно біля неї з'являється інша, вони схрещуються, а поміж ними крутиться чорна комаха й силкується втекти: це літак. Він летить уже невпевнено і, засліплений, падає» [7, с. 65] – у Ремарка. «Спартак, по-начальницькому хмурачись і не знаючи, як це не пасує до його повних по-дитячому рожевих щічок...» [3, с. 22]; «Помкомвзводу їхнього не впізнати. Схуд, змарнів, увесь якось обвис і обкис» [3, с. 117]; «Ні, я не спатиму, – відмовився Колосовський і знову виглянув з окопу. – Цікаво, звідки він б'є, снайпер отой? – Хочеш вистежити? Навряд. Десь він отам в гушавині, у вербах лівіше від мосту. Ну, я сплю. В мене закон: неясна обстановка – лягай спати» [3, с. 110]; «Кадровик я, кадрову служу. А прізвище моє Решетняк. Восени був би дома, якби оце не війна. Артилерист якийсь час помовчав, прислухаючись до плескотіння темного лісу. – По всякому для людей війна починалась, – провадив він далі. – Того застала в морі або в полі біля хлібів» [3, с. 102] – у Гончара.

Сміхові традиції сприяють глибшому розумінню магістральних ідейно-художніх тенденцій розвитку антивоєнного роману ХХ століття. Хоча витоки фольклоризму, на думку О. Веселовського, відносяться до первісного мистецтва, колективної творчості. Тому-то трагічно-героїчний аспект відображений поліаспектно, у тісному взаємозв'язку життєвих і фронтових обставин. Крім того, епічна народна традиція, органічно вплетена в загальну повістувальну систему романів, підпорядковуючись ідейно-естетичній трансформації і реалістичному відображенню явищ життя. Комічне найчастіше визначається як естетична категорія (Ю. Борев), яка має на увазі відображення в мистецтві явищ, що містять алогізм, суперечність, невідповідність нормам, ідеалам чи і оцінку цих явищ засобами сміху. Сучасні дослідники відзначають, що в процесі пізнання комічного «важливий не лише об'єктивний, але й суб'єктивний його аспект» [4, с. 142].

Системний метод у співвіднесеності з традиційним літературознавчим аналізом дозволяє з'ясувати способи взаємодії і характер співвідношення літератури з фольклором, тобто визначити типи фольклоризму, що відзначаються своїм ідейно-естетичним розмаїттям. Конкретний аналіз фольклоризму митців сприяє дослідженню окремих поетикальних аспектів антивоєнних романів. Тут доречно послатися на судження Поспелова Г., який стверджував, що «безумовно, лише з допомогою художньої майстерності письменника створюється стиль його творів, і без наявності майстерності стильові властивості форми творів реалізувати неможливо» [6, с. 202].

В аналізованих романах доцільно виділити дві взаємозв'язані теми: «людина з її внутрішніми і зовнішніми колізіями» і «воєнний час», що визначили їхню структуру, якими зумовлена головна сюжетна лінія. Об'єктивна дійсність відображена в декількох аспектах: історичному, соціально-політичному, психологічному, етичному і філософському. Подібна багатоплановість і зв'язана з нею певна ускладненість у відображенні картин під час війни і внутрішнього світу людини свідчать про особливості жанрової структури антивоєнних романів.

Для визначення характеру «джерел» творчої роботи А. Барбюса, Е. Ремарка й О. Гончара необхідно врахувати обставини їх фронтового життя. І все ж, скільки б окремих вражень, епізодів, подій із особистого життя не використовували вказані митці в своїй творчості, ні один із аналізованих романів не можна назвати «автобіографічним» (тут відіграють важливу роль вигадані імена головних персонажів, співвідношення історичної правди і вигадки, функції інтуїції, єдність об'єктивного і суб'єктивного начал тощо).

Читаючи й аналізуючи антивоєнні романи приходимо до висновку, що вони продиктовані думкою й почуттям, що впродовж усієї війни і в післявоєнні роки тривожили розум і душу митців. Навічно неписані обов'язки живих перед загиблими, неможливість безпам'ятства так приблизно можна визначити ці думки й почуття. Тому-то пам'ять війни осмислюється як пам'ять її учасників про самих себе, з більш складним рухом епічного часу й поетики спогадів. Жорстока пам'ять про війну в епосі її учасників одержала нове трактування і значення. Але з об'єктивно-історичної точки нарація розширювала межі просторово-часових координат і поглиблювала принцип мімезису.

В антивоєнних романах О. Гончар – на відміну від А. Барбюса й Е. Ремарка – досить часто звертається до внутрішніх монологів: головні персонажі мають у нього можливість прямого виявлення свого погляду на конкретну проблему; чим гостріша дискусія по суті певного воєнного чи морального аспекту, тим напруженіші їх монологи, адресовані не лише двом-трьом слухачам, але й читачам. О. Гончар – художник взагалі тяжіє до саморозкриття характерів – у сповідах, признаннях або виступах публіцистичного характеру.

В аналізованих антивоєнних романах через усі сюжетні співвідношення автори показують певну динаміку життя, певну перспективу дійсності (А. Барбюс, О. Гончар), притаманну об'єктивній логіці. І вони підпорядковували цій логіці взаємодію своїх персонажів. Саме це можна вважати правдивістю відображення типових характерів у типових обставинах, що й примушують персонажів діяти.

Характери, вчинки і відносини діючих персонажів найтіснішим чином зв'язані з історичними обставинами війни; політичні й соціальні передумови реалістично точно вплетені в дію, як ні в жодному романі. Причому це відноситься й до поєднання різних стилістичних рівнів, і до загальної поетичної орієнтації, яка, зокрема, вбирає в себе і відображення повсякденної дійсності. Крім того, в структурі антивоєнного роману помічаємо риси, що діалектично зв'язані між собою і тому їх важко роз'єднати, – багатосуб'єктність відображення свідомості, розшарування часу, зміцнення взаємозв'язку зовнішніх подій, можливість змінювати кут зору – всі ці ознаки створюють художню цілісність. У цьому розумінні соціально-історична орієнтація слова суттєва при соціологічному розумінні антивоєнного роману як художньої системи.

Кольорово-світлова палітра антивоєнних романів відіграє важливу роль, являючись фактично суттєвою ознакою художнього осмислення світу авторами, їх творчої манери та стилю. Багатофункціональність кольористики, різноплановість творчих завдань, здійснюваних з допомогою палітри, виражає, очевидно,

деякі спільні принципи творчого методу А. Барбюса, Е. Ремарка й О. Гончара. Наприклад: «У безмежному морі темряви, повному людей та речей, спалахують огні. Це електричні ліхтарі офіцерів і начальників загонів та ацетиленові ліхтарі велосипедистів; яскраві білі точки пересуваються зигзагами і виривають із темряви короткі смуги, осяяні тьмяним світлом. Сліпуче спалахує ліхтар маяка і утворює навколо себе купол світла. Інші ліхтарі продірявлюють і розривають сіру завісу» [1, с. 96]; «Навкруг цих механічних і суворих птиць, залежно від гри проміння, то чорніють, мов круки, то біліють, мов чайки, вибухи шрапнелей, що вкривають криками блакить і здаються смужками снігу під ясным небом» [7, с. 88]. Або: «Картини минулого поставали в солдатських піснях, що ми їх співали, маршируючи на навчання в долину між рожевим сьйвом ранішньої зорі й чорним обрисом лісу» [3, с. 100]; «Ми саме пережили кілька дощових тижнів – сіре небо, сіра багніста земля, сіра смерть» [1, с. 189]. Або: «Розтягнувшись вільним строем, бредуть і бредуть понад шосе похмурі маршовики, спідлоба поглядаючи в небо, яке не раз уже обстрілювали їх у путі й проти якого вони зараз тільки й мають оті чорні, чорним вогнем налиті пляшки» [3, с. 158]; «Темно-багрова, в пожежах до хмар, в тужбі матерів і жагучому горі синовнім – така нині ти, Україно...» [3, с. 162] та ін.

В екстер'єрних описах А. Барбюса, в їх забарвленості помітне творче переосмислення здобутків Е. Золя, що поглиблюють ідейно-тематичну основу «Вогню». В романі Е. Ремарка наявні кольористичні аспекти в ретроспекціях, що діалектично пов'язані з сучасними воєнними подіями, являючись своєрідним контрастом. А в О. Гончара простежуємо різноманітні відтінки забарвленості, які можна визначити такими ознаками, як яскравість і соковитість.

Прямі й непрямі кольорові означення в палітрі аналізованих романів виконують обставинні функції, що вказують час доби і року або на місце дії. Крім того, оцінні значення кольорових епітетів часто співвідносяться з характерологічними: ними не лише відтворюють об'єктивні кольорові деталі портрета або обставин, а разом з ними й ставлення автора до персонажів («виставив на сонце своє рожеве, як шинка, обличчя» [1, с. 88], «крижаний вітер укриває червоними плямами, його засмагле довгасте обличчя з запалими щоками» [1, с. 127], «гострим мишачим обличчям» [7, с. 39], «жовтий, на обличчі» [7, с. 41], «аж чорна сиділа вона біля вікна» [3, с. 187], «і сухим блиском карих очей» [3, с. 247]) тощо.

В антивоєнних романах неможливо було обійтися без монологів оповідача, так як вони побудовані на повістуванні очевидця і учасника подій. В інших випадках у романах А. Барбюса, Е. Ремарка й О. Гончара представлені монологи «власне» персонажів, до того ж розмаїтого формально-змістового характеру. Але специфіка персонажів розкривається не лише через їхні вчинки, але й внутрішні монологи. Вони слугують своєрідною інтерпретацією відтворення характеристики персонажів.

В антивоєнних романах можна виділити принципово єдиний тип деяких монологів, через які митці прагнуть здійснити певні формально-змістові особливос-

ті. Володіючи певною специфікою, монологи втілюють окремі оригінальні художньо-зображальні ознаки і виявляють свої особливості у вигляді доцільної композиційної структури.

Тут простежується одна закономірність: характер і спрямованість переживань, виражених через внутрішні короткі або розлогі монологи персонажів, майже завжди регулюються і стимулюються не особистими, а загальнолюдськими обставинами, причинами. Персонажі виражають думки і погляди, передають свої почуття і переживання через монологи. Вони проголошують внутрішні або відкриті монологи головним чином за принципом прямої мови.

В цілому, за характером вираження можна виокремити такі різновиди монологів, як монолог-розповідь (наявний у всіх романах), монолог-роздум (Е. Ремарк й О. Гончар), монолог-звертання (Е. Ремарк), діалогізовані монологи (А. Барбюс, Е. Ремарк й О. Гончар).

Найглибше монологи-розповіді представлені Вольпатою [1, с. 50], Паулем Боймером [7, с. 51], Решетняком [3, с. 102]; монологи-роздуми – Духновичем [3, с. 98], Паулем Боймером [7, с. 99]; монологи-звертання – Паулем Боймером [7, с. 50]; діалогізовані монологи – Вольпатою і Фарфадом [1, с. 64-65], Паулем Боймером [7, с. 81], Мар'яною [3, с. 184]. Таким чином, різнотипне монологічне мовлення має відчутну перевагу поряд з іншими художніми засобами, що сприяють всебічному розкриттю найпоетаємніших порухів душі персонажів. Автори використовують увесь спектр лексико-синонімічних, синтаксичних чи словотворчих засобів художнього осмислення.

Гегель у своїй «Естетиці» розглядав зв'язок між внутрішньою структурою жанру й зовнішніми соціальними умовами діалектично, а не механічно. Безумовно, ідеї часу і форми часу, взаємозумовлені. В аналізованих романах помічаємо відповідну повістувальну тональність (барбюсівську, ремарківську й гончарівську) – у романі «Вогонь» переважає діалогічне мовлення, у романі «На Західному фронті без змін» наявний синтез діалого-монологічного мовлення, а в романі «Людина і зброя» – монологічне. Крім того, авторський коментар у різних романах має різне забарвлення, але в романі О. Гончара він займає домінуюче місце і ніколи не переходить у звичайну «непряму мову».

Висновки. Для здійснення поставленого митцями художнього завдання необхідно було вирішити найважливіше для всієї структури романів питання: як буде показана читачеві воєнна атмосфера та перипетії історії душі персонажів? У специфічних рисах антивоєнного роману, що детерміновано пов'язані між собою і тому є нероздільними, – багатоаспектність відображення свідомості, розшарування часових параметрів, ослаблення взаємозв'язків зовнішніх подій, поглиблені принципи мімезису, можливість змінювати кут зору – проявляються певні прагнення, тенденції, потреби як письменників, так і читачів. Ці риси частково ніби суперечать одна одній і все-таки створюють завершену цілість.

Художня система антивоєнних романів характеризується багатоплановістю руху романного простору й часу. Синтез романного часу поєднує елементи повістувального і драматичного часу і створює ускладнену,

при всій її динамічності, систему нашарувань, у тому числі часто віддалених одного від другого хронотопів і різномасштабних предметних деталей, людських і надлюдських зусиль. Інколи розмаїття цих нашарувань наближається до зовнішнього хаосу воєнних зіткнень, поєднання дійсності і мрії, наявних реалій нарису й повісті.

Звичайно, типової одноманітності між концепціями А. Барбюса, Е. Ремарка й О. Гончара не виникало при цьому: в кожного із письменників був свій соціально-історичний та естетичний досвід. Саме ця думка є квінтесенцією, якій відповідають усі рівні романів: ідейний, повістувальний, сюжетний і стилістичний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барбюс А. Вогонь. Київ: Молодь, 1974. 303 с.
2. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей. Москва: Госиздат. худ. лит., 1961. 614 с.
3. Гончар О. Твори: в 7 т. Київ: Дніпро, 1987. Т. 4. 589 с.
4. Гуменний М. Х. Поетика антивоєнних романів Олесья Гончара: книга для вчителя. Херсон: Темп, 1994. 192 с.
5. Жирмунский В. М. Гете в русской литературе. Ленинград: Наука, 1982. 557 с.
6. Пospelov Г. Н. Вопросы методологии и поэтики: сборник статей. Москва: Изд-во Московского университета, 1983. 336 с.
7. Ремарк Е. М. Твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1986. Т. 1. 537 с.

REFERENCES

1. Barbus A. Vohon. Kyiv: Molod, 1974. 303 s.
2. Vinogradov V. Problema avtorstva i teoriya stiley. Moskva: Gosizdat. hud. lit., 1961. 614 s.
3. Honchar O. Tvory: v 7 t. Kyiv: Dnipro, 1987. T. 4. 589 s.
4. Humennyi M. Poetyka antyvoiennykh romaniv Olesia Honchara: knyha dlia vchytelia. Kherson: Temp, 1994. 192 s.
5. Zhirmunskiy V. M. Gete v russkoy literature. Leningrad: Nauka, 1982. 557 s.
6. Pospelov G. N. Voprosy metodologii i poetiki: sbornik statey. Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1983. 336 s.
7. Remark E. M. Tvory: u 2 t. Kyiv: Dnipro, 1986. T. 1. 537 s.

The main ideological and aesthetic tendencies of the anti-war novel (A. Barbusse, E. Remarque, O. Gonchar)

M. Kh. Humennyi, V. Yu. Humenna

The article is devoted to the study of the main ideological and aesthetic tendencies in the anti-war novels of A. Barbusse, E. Remarque and O. Honchar. The peculiarities of the synthesis of pictures of war and peace as the dominant principle in the formation of the internal structure of novels are clarified. A new facet of the genre of the anti-war novel is traced through the comprehension of frontal and non-frontal problems. Particular attention is paid to the functions of exterior descriptions, saturated with metaphors, which have a central place in the lexical and semantic system of the language of novels. The dialectic of tragic and comic in the ideological and aesthetic system of genre specifics of novels is characterized. It is proved that laughter traditions contribute to a deeper understanding of the main ideological and artistic trends in the development of the anti-war novel of the twentieth century.

Keywords: exterior descriptions, compositional reception, dominant idea, multifacetedness, dialogue-monologue speech.

Лінгвістика та паралінгвістика у контексті інтернет комунікації

Є. О. Легкобит

Сумський Державний Університет
Corresponding author. E-mail: jeffrommoon@gmail.com

Paper received 27.11.20; Accepted for publication 10.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-03>

Анотація. У статті розглядаються лінгвістичні та паралінгвістичні риси інтернет комунікації як новітньої форми спілкування. У публікації розглянуті словотвірний, морфологічний, лексичний, граматичний, орфографічний мовні рівні та їх особливості в умовах інтернет комунікації. Паралінгвістичні характеристики інтернет спілкування представлені у статті на матеріалі графічних елементів, які включають, передусім, емоджі або «смайлики», як спосіб вираження емоцій позамовними засобами без можливості співрозмовників напряму бачити одне одного у процесі комунікації.

Ключові слова: лінгвістика, паралінгвістика, інтернет комунікація, електронне спілкування, емоджі.

Вступ. Нові форми спілкування з'являються раз на десятки тисяч років. Так, усне мовлення стало найпершою формою спілкування людей, воно виникло близько 30000 – 100000 років тому. Письмове мовлення, на думку дослідників, виникло приблизно 10000 – 15000 років тому [0, с. 250]. На сучасному ж етапі розвитку людства, в умовах процесів технічного прогресу, інформаційної революції та глобалізації, можемо говорити про нову форму комунікації – інформаційної або інтернет комунікації. Свідками виникнення та розвитку цієї новітньої форми спілкування є ми та наші сучасники.

Починаючи з 70-х рр. XX ст. активно розвивається комп'ютерна галузь, з'являються перші комп'ютерні мережі, що знаменують появу суспільства нового типу – інформаційного. З появою в житті людей електронних технологій та мережі інтернет виникає й нова ера комунікації – спілкування через інтернет в електронному режимі. Такого роду зміни формату та способу комунікації викликали трансформації лінгвальних одиниць, появу нових лексем, зміни в граматичній структурі, виникнення нових стилів та жанрів комунікації тощо.

Короткий огляд публікацій з теми. Лінгвістичні особливості електронних текстів вивчали Л. В. Зубова, О. А. Клінг, О. Г. Ревзіна, О. Н. Сіверська, І. М. Кудрова та інші вчені. У світлі теорії комунікативності електронні тексти розглядалися Н. А. Ковальовою та А. Н. Поповою, а з позицій прагмалінгвістики та мовного етикету – А. А. Акішиною, Н. І. Формановською. У стрімко зростаючому в даний час потоці досліджень, присвячених інтернет комунікації, мовним та позамовним аспектам електронного спілкування присвячені праці таких вчених, як Е. Н. Галичкіна, Ф. О. Смирнов, Г. П. Нецименко, У. Гюнтер, Е. Вісс, Дж. Леслі, П. Панзеграу, К. Таунсхенд та ін.

Мета дослідження полягає у вивченні лінгвістичних та паралінгвістичних аспектів інтернет комунікації, як новітньої форми спілкування.

Матеріали та методи дослідження. До мовних характеристик інтернет комунікації можна віднести специфічні лексичні, граматичні, синтаксичні, а також графічні, графіко-фонетичні засоби. Зокрема, словотвірний та морфологічний рівень інтернет спілкування представлений активними процесами словотворення у мережі (з використанням певного набору словотворчих гнізд, таких як *cyber, hot, web, net, mouse, click, bot*

та інших); використання аббревіатур, цифрових і буквених омофонів з метою економії лінгвістичних засобів, часте вживання форм імперативу [0].

До лексичних рис інтернет комунікації належить активне використання акронімів, неологізмів, комп'ютерної термінології, у неофіційному спілкуванні – різних типів сленгу. Активне використання аббревіатур і акронімів є однією з найважливіших та найбільш характерних рис електронного спілкування. Так, у словнику комп'ютерного програмістського сленгу «Jargon File» Е. Реймонда наводяться такі приклади аббревіатур і акронімів: *BBL – be back later* (повернуся пізніше); *BRB – be right back* (скоро повернуся); *LOL – laughing out loud* (голосно регочу); *ROTF – rolling on the floor* (катаюся по підлозі); *ROTFL – rolling on the floor laughing* (катаюся по підлозі регочучи); *AFK – away from keyboard* (відійшов / відійшла від клавіатури); *b4 – before* (перш); *CUL8tr – see you later* (побачимося пізніше); *rehi – hello again* (привіт ще раз) тощо [**Hiba! A hivatkozásí forrás nem található.**].

Характерним також є вживання усно-розмовних елементів у електронній формі комунікації, що підтверджується широким вживанням дієслів з прийменниками: *sent off, find out* і т. п. та скорочень: *pcs.*, що відповідає «*pieces*», *pls.* – «*please*», *Please reply asap – as soon as possible*. *fwd (forward), I've, she's*. При цьому аббревіатури типу *tnks & rgs – «thanks and regards»*, *u – «you»*, *2 – «Too»*, *4 – «for»* справедливо вважаються сленгом, оскільки вони не є нормативними [0].

На орфографічному рівні електронне спілкування характеризується, передусім, явищем аграматизму (від грецьк. *agrammatos* – незрозумілий) порушення мовлення людини, що виявляється у неправильному використанні граматичних елементів і форм [0]. Найбільш характерним способом реалізації аграматизму в інтернет-мовленні є ератичне письмо – навмисне спотворення існуючої орфографії з метою надати висловам користувача комічного забарвлення або висловити певні емоції. Еративи, тобто навмисне порушення орфографічної норми, різного роду компресиви та аббревіатури (наприклад, *smmr (summer), hols (holidays), tht (that), up 2 N (up to now, etc.)*) стали відмінною рисою мережевого соціолекту [0].

У англійському інтернет мовленні порушення орфографії зазвичай має на меті спрощення письма для економії часу користувача на набір тексту. Прикладом та-

кого спотворення є наступні варіації написання англійських слів: *Love = luv, to you = 2U, forever = 4ever, Congratulations! = Congrats!* Іншою відмінністю є велика кількість граматичних помилок в мовленні, що наближає цей жаргон до безграмотної, простонародної англійської мови [0, с. 15]. Наприклад, речення *I can haz a cheezburger?*, є спотворенням від *Can I have a cheeseburger?* На граматичному рівні можна відзначити порушення питальної інверсії, використання невідповідної форми дієслова («to have»). Інший приклад – *Lemme chex mah mailz*, є спотворенням від *Let me check my mail*. Граматичні порушення виражаються у вживанні невідповідної дієслівної форми (*chex = checks*) і використанні форми множини іменника замість однини.

Звернемося також і до паравербального або паралінгвістичного аспекту інтернет комунікації. До паравербальних характеристик інтернет комунікації належить її креолізованість, яка полягає у залученні до мережевих текстів таких паралінгвістичних засобів, як зображення, фотографії, а також активному використанні різних шрифтів, кольорів, графічних символів тощо.

Особливе значення має використання в інтернет спілкуванні так званих емотиконів, або «смайлів», які є ще одним важливим графічним засобом спілкування у мережі інтернет. «Смайли» (від англ. smile – посмішка) – це значки, складені з розділових знаків, букв і цифр, які позначають будь-які емоції. «Смайлик», якщо подивитися на нього, повернувши голову на 90 градусів, – це личко, складене з цифр, букв, знаків пунктуації та інших клавіатурних символів [0]. На сьогоднішній день «смайлик» є, мабуть, найкращим способом передати почуття і емоції при віртуальному спілкуванні.

Набір основних знаків-«смайлів», які часто використовуються у мережевих текстах виглядає наступним чином:

:-) – найбільш розповсюджена посмішка, що позначає жарт або просто посмішку. Оскільки при скорописі доводиться скорочувати зміст слів і знаків, даний «смайл» у скороченому вигляді набуває форму :) або просто використовується дужка);

;) – підморгування, що означає азарт, флірт та всі інші дії, що відповідають підморгуванню людини в реальності;

:(– означає сумний вираз обличчя, засмучення з приводу чогось;

:I – міміка, що означає, що не все так погано, але і не дуже добре, неоднозначність в рішенні;

: -> – саркастичне зауваження, загрозна, різка, ехидна посмішка;

>; -> – підморгуюча грізна фізіономія;

(^_^) – горизонтальна посмішка, яка використовується рідко, в основному при флірті, для прояву оригінальності в спілкуванні [0].

На сьогодні на форумах, у месенджерах та чатах часто наявні «смайлики»-малюнки, які зображують людей, предмети, знаки тощо. Окрім того, інтернет користувачі активно використовують у якості засобів паралінгвістики картинки (у тому числі рухливі картинки gif-формату), фрагменти відео тощо. На письмі паралінгвістичними рисами володіють також різноманітні символи, які можуть використовуватися у мережевих

текстах. Наприклад, при спілкуванні з близьким другом часто можна зустріти використання знаку X – «kiss» – «цілую» або XOXOX – «hugs and kisses» – «цілую і обіймаю», R4U – «roses for you» або @} ~> ~> квітка троянда. Для англійського інтернет спілкування характерне також використання цифр або окремих літер, які вигідно відрізняють цілі склади або слова: 4u – for you, c u l8er – see you later, anyl – anyone, glad2cu – glad to see you і т. д. [0, с. 2].

Результати та їх обговорення. Електронний формат спілкування наближений до розмовного, однак у той же час характеризується й приналежністю до письмового мовлення. Він володіє низкою специфічних характеристик, які чітко виділяють його серед традиційних форм спілкування. Зокрема, інтернет спілкування має такі риси, як: міжособистісний або груповий характер; опосередкованість спілкування (у якості посередника виступає поштова служба, комп'ютер або інший технічний засіб); монологічність або діалогічність віртуального спілкування, можуть використовуватися і форми полілогу; здебільшого письмова форма спілкування, іноді – усна (завдяки можливостям онлайн трансляцій, прикріпленню звукових та відео-файлів тощо); стиль мови коливається від ділового до розмовного, аж до використання ненормативної лексики [0].

З одного боку, технічні нововведення розширюють можливості комунікантів: в разі прискорюються процеси передачі і отримання інформації, економиться час співрозмовників, є можливість прикріпити до повідомлення фото, відео та аудіо-матеріали, вести діалог відразу з декількома учасниками спілкування, також стало реальним бачити партнера по комунікації під час розмови. У зв'язку з тим, що письмова мова інтернет спілкування уподібнюється усній, на перше місце висувається швидкість передачі інформації, а не вираження ввічливого ставлення до адресата, з'являються нові принципи і закономірності спілкування.

Паралінгвістичні засоби, включаючи «смайли», часто замінюють в інтернет спілкуванні цілі слова чи речення. Частота використання і тип паралінгвістичних засобів залежить від тематики спілкування, контингенту учасників – так, вони найбільш поширені у чатах, неформальному дружньому спілкуванні, та майже відсутні в офіційному діловому листуванні. Використання паралінгвістичних засобів дозволяє забезпечити лаконічність, економію часу, а також компенсувати відсутність особистісної форми спілкування.

Висновки. У ході дослідження з'ясовано, що лексичний рівень позначений частим використанням аббревіатур і акронімів. Характерним є вживання лексики розмовного / неформального регістру. На словотвірному та морфологічному рівнях розглянуті активні процеси словотворення у мережі, використання аббревіатур, цифрових і буквених омофонів з метою економії лінгвістичних засобів. У рамках аналізу орфографічних особливостей електронного епістолярного стилю було проаналізовано явище аграматизму, у рамках якого виокремлено ератичне письмо, орфографічні спотворення та помилки у написанні деяких слів. Окрім лексичних змін, які з'явилися у новій формі комунікації – інтернет спілкуванні, для цього типу комунікації притаманне активне залучення паралінгвістичних засобів.

Зокрема, характерним є повернення людства до графічного елементу комунікації, відомого ще з часів наскальних малюнків чи давньоєгипетських ієрогліфів. Роль

таких паралінгвістичних засобів у текстах інтернет комунікацій виконують зображення, емоджі (смайли), а також орфографічні прийоми передачі інформації та емоцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Важнік С. А. Три стихії байнету або прояв національної мовної самоідентифікації. Мінськ: ВТАА «Право і економіка», 2007. 55 с.
2. Makeev S. N., Zeynalov G. G., Makeev A. N., Makeeva N. N. «Смайл» как элемент интернет общения – современная интерпретация эмоций // Современные проблемы науки и образования. 2015. №1-2. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20194> (20.11.2020).
3. Очерки развития смайлов. URL: <http://www.rusyaz.ru/is/ns/app1.html> (20.11.2020).
4. Правила спілкування в Інтернеті. Новини: Корисні поради. URL: <http://poradavam.pp.ua/4536-zagaln-pravila-splkuvannya-v-nternet.html> (20.11.2020).
5. Приставка Я. И. Лингвистические особенности интернет-коммуникации на английском языке // Сборник работ 67 научной конференции студентов и аспирантов Белорусского государственного университета. 17-20 мая 2010 г., Минск. В 3 ч. Ч.3. Минск, 2011. С. 250-251.
6. Словопедія. Стилiстичні терміни. URL: <http://slovopedia.org.ua/37/53392/251322.html> (20.11.2020).
7. Kimdall C. A. Study of the Most Common Misspelled Words. URL: <http://www.spellingsociety.org/journals> (20.11.2020).
8. Raymond E. The Jargon File, version 4.4.8. URL: <http://www.catb.org/~esr/jargon/> (20.11.2020).
9. Tagliamonte S. A., Derek D. Linguistic ruin? LOL! Instant messaging and teen language // American Speech, 2008. Vol. 83. №1. P. 3–34.

REFERENCES

1. Vaznik S.A. Three elements of baynet or a manifestation of national linguistic self-identification. Minsk: VTAA "Law and Economics", 2007. 55 p.
2. Makeev S.N., Zeynalov G.G., Makeev A.N., Makeeva N.N. "Smile" as an element of Internet communication – modern interpretation of emotions // Modern problems of science and education. 2015. No. 1-2. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20194> (20.11.2020).
3. Essays on the development of smiles. URL: <http://www.rusyaz.ru/is/ns/app1.html> (20.11.2020).
4. Rules of communication on the Internet. News: Useful tips. URL: <http://poradavam.pp.ua/4536-zagaln-pravila-splkuvannya-v-nternet.html> (20.11.2020).
5. Prystavka Y. I. Linguistic features of Internet communication in English // Collection of works of 67 scientific conferences of students and graduate students of the Belarusian State University. May 17-20, 2010, Minsk. Part 3. Minsk, 2011. S. 250-251.
6. Slovopediya. Stylistic terms. URL: <http://slovopedia.org.ua/37/53392/251322.html> (20.11.2020).

Linguistics and paralinguistics in the context of Internet communication

Y. Lehkobyt

Abstract. The article considers the linguistic and paralinguistic features of Internet communication as the newest form of communication. The publication considers word-forming, morphological, lexical, grammatical, orthographic language levels and their features in the conditions of Internet communication. Paralinguistic characteristics of Internet communication are presented in the article on the basis of graphic elements, which include, first of all, emojis or "smilies" as a way of expressing emotions by non-verbal means without the ability of interlocutors to see each other directly in communication.

Keywords: *linguistics, paralinguistics, internet communication, electronic communication, emoji.*

Вербалізація концептів та антиконцептів у публічних промовах (на матеріалі виступу Гордона Брауна)

В. В. Ликіна

Київський національний лінгвістичний університет
Corresponding author. E-mail: vira.lykina@knlu.edu.ua

Paper received 25.11.20; Accepted for publication 12.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-04>

Анотація. На матеріалі промови колишнього прем'єр-міністра Великобританії Гордона Брауна, виголошеної на конференції Лейбористської партії Великобританії 23 вересня 2008 року, стаття розкриває особливості вербалізації аспектів концепту ДЕМОКРАТІЯ та його антиконцепту з залученням теорії силової динаміки, яка враховує протидію Агоніста як фокальної сили й протиставленого йому Антагоніста. Встановлено, що в ракурсі вербалізації концепту ДЕМОКРАТІЯ уряд, позначений у промові іменником *government*, зображений як Агоніст із тенденцією до руху, а народ, іменованій іменником *people* співвідноситься з Антагоністом із тенденцією до спокою. Аналіз виступу доводить, що протиставлення Агоніста, з яким співвідноситься концепт, і Антагоніста, з яким корелює антиконцепт, відбувається на двох рівнях: на базовому, що відображено в протиставленні уряду й народу, і на узагальненому, коли концепт нації, що об'єднує уряд з народом, контрастує з викликами сьогодення як антиконцептом.

Ключові слова: *концепт, антиконцепт, теорія силової динаміки, Агоніст, Антагоніст.*

Політичний дискурс – це явище, з яким ми стикаємося кожного дня, адже боротьба за владу є основною темою та рушійним мотивом цієї сфери спілкування. Оскільки ця боротьба реалізується за допомогою мови, а мова є проміжною ланкою між зовнішнім світом і людиною, то залучення лінгвістичних досліджень задля аналізу політичного дискурсу стає неминучим. До класичних робіт цієї проблематики належать праці А.М. Баранова [1], Р. Барта [2], Т.А. ван Дейка [4], Г.Г. Почепцова [11], Ю. Хабермаса [13], Т.В. Юдіної [15], Н.В. Яцишин [16]. У вказаних роботах дослідження політичного дискурсу зосереджене на переконуванні й спонуканні аудиторії до дій при трактуванні мовленнєвого впливу як такого, який потенційно означає владу чи прагнення до неї.

Політичному дискурсу характерний набір специфічних ключових концептів [14], які вважаються однією з основних категорій когнітивної лінгвістики [13], адже в концепті відображається зв'язок мови й мислення. Провідне місце серед них посідає концепт ДЕМОКРАТІЯ, оскільки саме ідеологія демократичного устрою як форма організації політичної ідеї та політичного життя суспільства є обов'язковим атрибутом будь-якої правової держави [15].

Разом з тим у лінгвістичній літературі з'явився термін *антиконцепт*, що зумовлено тенденцією сучасного мовознавства розглядати найбільш важливі світоглядні сутності у взаємодії із їх опозиційними категоріями [7, с. 208]. У нашому дослідженні ми будемо використовувати робоче поняття АНТИКОНЦЕПТ, запропоноване Ю.С. Степановим [12] та поглиблене О.С. Маріною на матеріалі парадоксальності сучасної англійської поезії [7, 8, 9].

Антиконцепт потрактовується як форма незгоди з поняттям, як форма протесту [12, с. 20–21], з одного боку, або як вияв інакомислення задля перетворення знака на більш прозорий шляхом його негачії [3], з іншого. У нашому дослідженні антиконцептом постає складник концепту ДЕМОКРАТІЯ на позначення народу, який у промові Гордона Брауна вказує на Антагоніста.

Мета цієї розвідки полягає у встановленні способів

вербалізації у промові Гордона Брауна складників концепту ДЕМОКРАТІЯ – уряду та народу – та їх співвіднесення з концептом та антиконцептом.

Об'єктом дослідження постає взаємодія способів вербалізації складників концепту ДЕМОКРАТІЯ, представлених урядом і народом, а **предметом** – особливості їх сило-динамічної репрезентації у промові Гордона Брауна, виголошеній на конференції Лейбористської партії Великобританії 23 вересня 2008 року.

У дослідженні застосована методика лінгвориторичного аналізу, що складається з наступних етапів: реконструкція замислу мовця; втілення планованих ефектів у композиції тексту; аналіз вибору номінативних одиниць для проголошення ідеї; виявлення взаємозалежності обраних мовних засобів з умовами репрезентації промови з опертям на теорію силової динаміки [10].

Спершу, ми виокремлюємо окремі блоки промови Гордона Брауна, а саме: 1) вступна частина; 2) звернення до членів Лейбористської партії; 3) вибудовування образу сильного уряду; 4) єднання уряду з народом.

Мета вступної частини промови, призначеної для широкої аудиторії, полягала у формуванні у схвальному ставленні до уряду і його керівника, який на той час став об'єктом аргументованої критики, як це свідчить його промова: *And so here I am - working for this incredible country, while trying as far as possible to give my children an ordinary childhood. Some people have been asking why I haven't served my children up for spreads in the papers. And my answer is simple. My children aren't props; they're people...And where I've made mistakes I'll put my hand up and try to put them right. So what happened with 10p stung me because it really hurt that suddenly people felt I wasn't on the side of people on middle and modest incomes - because on the side of hard-working families is the only place I've ever wanted to be. And from now on it's the only place I ever will be.* У наведеному уривку Гордон Браун зображає себе як Агоніста з тенденцією до руху, на що вказує ряд дієслів, які передають активну позицію прем'єр-міністра: *work (працювати), try (намагатися), put*

hand up (піднімати руку).

У частині промови, зверненій до членів Лейбористської партії, чинний уряд, який очолює сам Гордон Браун, позначуваний займенником *I*, постає в ролі Агоніста, чиє прагнення до спокою переборюється викликами нового часу, позначеними іменником *change*, які спонукають уряд зайняти активну позицію, тобто змінити стан спокою на тенденцію до руху: *And because this is a time of greater than ever change around us, it must be a time of higher ambition from us*. У наведеному висловленні Агоніст з тенденцією до руху, позначений іменником *change*, представляє зміни, а Антагоніст з тенденцією до спокою позначений повторенням займенника *us*, що позначає Лейбористську партію.

На цьому тлі дії, які має виконати Агоніст, позначений займенниками *I, we*, котрі вказують на Гордона Брауна й очолювану ним Лейбористську партію, демонструють його тенденцію до руху стосовно Антагоніста, позначеного словосполученням *for these new times (для цих нових часів: And because the world of 2008 is now so different from the world of 1997 I want to talk about the new settlement we must build for these new times*". У відповідь на виклики нового часу уряд має створити новий устрій, що і вказує на тенденцію до руху Агоніста.

У наступному висловленні іменник *people* іменує Агоніста з тенденцією до спокою, на що вказують дієслова *insure* і *empower* у сполученні з іменником *mission*, що іменує Антагоніста з тенденцією до руху, оскільки нові часи вказують на місію цього часу: *"And insuring people against the new risks and empowering people with new opportunities is the mission of the hour"*.

У наступному висловленні Брауна, уряд-Агоніст позначений іменником *government* та займенником *it*, оскільки цей уряд співвідноситься з Гордоном Брауном, названим раніше, а його тенденція до руху передається дієсловом *enable* «надавати можливість», вказуючи на силу уряду: *"Let us be clear the modern role of government is not to provide everything, but it must be to enable everyone"*. Очевидно, що Антагоніст позначений іменником *people* залежить від дій Агоніста, представлено урядом і прем'єр-міністром, які діють усупереч іншому Агоністові, представленому змінами. Тому Гордон Браун проголошує, що його метою є не стільки виконання певних дій стосовно народу, скільки спонукання чи скоріше – створення умов для того, щоб люди самі виконали ці дії, на що вказують одиниці *empower, enable*.

У частині промови про вибудовування образу сильного уряду, прем'єр-міністр вибудовує позитивний образ керівництва країни, позначеного іменниками *party* і *government*, зображаючи його як Агоніста із тенденцією до руху дієсловами *propose* «пропонувати», *deliver* «доставляти», *stabilize* «стабілізувати», *rebuild* «перебудувати», що одночасно підкреслюють тенденцію Агоніста, представленого населенням й світом, позначених займенником *everyone*, до спокою: *And so it falls to this party and to this government, with its commitment both to fairness and to business, to propose and deliver what after recent events everyone should now be willing to accept - that we do all it takes to stabilise the still turbulent financial markets and then in*

the months ahead we rebuild the world financial system around clear principles.

У наступному висловленні інклюзивний займенник *we* позначає прем'єр-міністра та уряд як Агоніста із тенденцією до руху, а іменник *London* вказує на Антагоніста з тенденцією до спокою через опозицію між конструкцією *make changes* «впроваджувати зміни» і дієсловом *retain* «зберігати»: *"And if we make these changes I believe London will retain its rightful place as the financial centre of the world"*.

У частині промови, зверненої до уряду та народу, йдеться про те, що новий порядок, який, як це передбачається, буде забезпечений урядом, якраз і дозволить усунути шкідливого Антагоніста, позначеного словосполученнями *the dictatorship of oil* «диктатура нафтової промисловості» і *catastrophic climate change* «катастрофічні кліматичні зміни», котрий на момент проголошення промови виводить уряд зі стану спокою. У наведеному нижче уривку іменник *settlement* «уступію» вказує на Агоніста із тенденцією до руху та протиставляється Антагоністу із тенденцією до руху, позначеному словосполученнями *the dictatorship of oil* «диктатура нафтової промисловості» і *catastrophic climate change* «катастрофічні кліматичні зміни»: *So the new settlement also requires another great and historic endeavour to end the dictatorship of oil and to avert catastrophic climate change, a transformation in our use of energy*. Словосполучення *transformation in our use of energy* в кінці наведеного висловлення узагальнює взаємодію Агоніста з Антагоністом, тобто уряду з народом. Проте вже в наступному висловленні прем'єр-міністр, зображений як Агоніст, що знає, як побороти важкі часи, на що вказує конструкція ролі якого виступає сам Гордон Браун, зможе побороти Антагоніста, позначеного конструкцією *to face them down: And I know that the way to deal with tough times is to face them down.*

Гордон Браун щедро додає лексику з позитивними конотаціями, зображаючи лейбористський уряд як Агоніста із тенденцією до руху: прикметник *progressive* «прогресивний», дієслово *cope with* «справлятися» та конструкція *make the most* «брати найбільше» вказують на активну позицію уряду, який впливає на Антагоніста, позначеного іменником *people*. Водночас антиконцепт названий словосполученням *challenge of these new times* «проблема нового часу»: *The challenge of these new times demands a truly progressive government to help people cope with the new risks and make the most of the new opportunities*. У наведеному висловленні застосована більярдна модель, запропонована Л. Ленекером [10], яка демонструє як зміни діють на уряд, а уряд в свою чергу впливає на людей: Агоніст з тенденцією до руху, позначений групою підмета *challenge of these new times*, діє на Антагоніста, названого іменником *government*, який дієсловом *help* перетворюється в Агоніста з тенденцією до руху, що діє на Антагоніста з потенційною тенденцією до руху, позначеного іменником *people* у сполученні з дієсловом *cope*.

У завершальній частині комунікативного блоку, зверненого до уряду та співгромадян, риторичний пафос досягає свого апофеозу, і ми відносимо ці риторичні зусилля до намагання автора вибудувати

позитивний образ уряду як Агоніста із тенденцією до руху й прагненням до справедливості: *And why do we always strive for fairness? Not because it makes good soundbites. Not because it gives good photo opportunities. Not because it makes for good P.R. No. We do it because fairness is in our DNA. It's who we are - and what we're for. It's why Labour exists. It's our first instinct, the soul of our party*". Займенник *we* вказує на Агоніста із тенденцією до руху, позначеною дієсловами *strive for «прагнути», do «робити»*.

Гордон Браун підкреслює у наступному висловлюванні, що дієвість уряду збільшується і його активна позиція укріплюється: уряд-Агоніст позначений займенником *we*, а його тенденція до руху зображена конструкціями *get tougher, stand up, fight hard* та протиставляється обставині-антагоністу, позначеній сполученням іменника *things* з групою присудка *get tough*: *"It's why when things get tough, we get tougher. We stand up, we fight hard - for fairness. We don't give in, and we never will"*.

У наступному висловлюванні вбачаємо поєднання сил двох Агоністів, представлених урядом і народом, позначених інклюзивним займенником *we*: *"This is our country, Britain. We are building it together, together we are making it greater; Together we are building the fair society in this place and in this generation"*. Обидва Агоніста характеризуються тенденцією до руху, яка позначена дієсловом *build «будувати»* та конструкцією *make better «робити краще»*. У наведеному уривку рушійною силою постає чесність, позначена іменником *fair*, що декларується як притаманна британському суспільству риса, і це допомагає підкреслити пози-

тивний образ Агоніста, представленого урядом, що саме його активні дії спрямовані на користь збереження чесності.

Дослідження показує, що складники концепту ДЕМОКРАТІЯ, позначені одиницями *government i people*, співвідносяться з Агоністом та Антагоністом. У статті встановлено, що дії уряду-Агоніста, спрямовані на те, щоб активізувати народ, для чого застосована більярдна модель. Крім того, у завершальній частині виступу спостерігаємо єднання уряду й нації як Агоніста й Антагоніста в єдину націю задля переборення викликів часу.

У промові Гордона Брауна уряд лейбористів співвідноситься з Агоністом, а народ постає як Антагоніст: вплив першого на другий призводить в подальшому до об'єднання уряду з народом, що створює супермогутнього Агоніста з тенденцією до руху і спрямованого проти достатньо сильного Антагоніста, представленого викликами сучасності, які уособлюють антиконцепт.

Отже, в ракурсі вербалізації концепту ДЕМОКРАТІЯ уряд, позначений у промові іменником *government*, зображений як Агоніст із тенденцією до руху, а народ, іменованний іменником *people* співвідноситься з Антагоністом із тенденцією до спокою. Аналіз виступу доводить, що протиставлення Агоніста, з яким співвідноситься концепт, і Антагоніста, з яким корелює Антиконцепт, відбувається на двох рівнях: базовому, коли уряд протиставлений народу, і узагальненому, коли нація як концепт, що об'єднує керівництво країни і народ, протиставлена викликам часу як антиконцепту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / Баранов А.Н. – М.: Высшая школа, 2001. – 256 с
2. Барт Р. Текстовый анализ одной новеллы Эдгара По / Ролан Барт // Избранные работы: Семиотика: Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Воробьёва О. П. Лингвистика сегодня: реинтерпретация эпистемы / О. П. Воробьёва // Вісник Київського Національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія. – 2013. – Т. 16, № 2. – С. 41–47.
4. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Дейк Т.А. ван. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Лахманн Р. Дискурсы фантастического / Ренате Лахманн. – М.: Новое литературное обозрение, 2009. – 384 с.
6. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев // Психология мотивации и эмоций : [хрестоматия]. – М.: АСТ : Астрель, 2009. – С. 47–65.
7. Маріна О. С. Методика аналізу парадоксальності в поетичному дискурсі / О. С. Маріна // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – Волинська : Вид-во СХУ ім. Лесі Українки, 2015. – № 4 (305). – С. 207–212.
8. Маріна О. С. Парадоксализация современного англоязычного поэтического дискурса / О. С. Маріна // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія : [зб. наук. пр.]. – Чернівці : Вид. дім "РОДОВІД", 2015. – Вип. 740–741. – С. 123–126.
9. Маріна О. С. Парадоксальна образність і неможливі світи в сучасному англоязычному поетичному дискурсі / О. С. Маріна // Наукові записки Національного університету Острозької академії. Серія : Філологічна : [зб. наук. пр.]. – Острог : Нац. ун-т "Острозька академія", 2015. – Вип. 56. – С. 182–184.
10. Потапенко С. І. Когнітивна риторика ефекту: в пошуках методу (на матеріалі інавгураційних звернень американських президентів Дж. Кеннеді і Дж. Буша) / С. І. Потапенко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. : Філологія. – 2012. – Т. 15, № 2. – С. 131-140.
11. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Почепцов Г.Г. – К.: "Ваклер", 2001. – 656 с.
12. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
13. Хабермас Юрген. Моральное сознание и коммуникативное действие / Юрген Хабермас. – Т. 29. – 2-е изд., стер. – М.: Наука, 2006. – 377 с.
14. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : автореф. дис. ... д-ра филол. наук [Электронный ресурс]. – Волгоград, 2000. URL: www.lib.ua-ru.net/diss/cont/94853.html.
15. Юдина Т.В. Дискурсивное пространство политической речи / Т.В. Юдина // Актуальные проблемы теории коммуникации. – СПб., 2004. – С. 172– 185.
16. Яцишин Н.В. Идеологичні стереотипи в англоязычному медійному дискурсі: досвід концептуального аналізу / Н.В. Яцишин // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. – Випуск 7. / Відп. Ред. Н.М. Корбозерова. – 2001. – С. 320-325.
17. Gordon Brown's speech in full. – Ел. Ресурс. Режим доступу: <https://www.theguardian.com/politics/2008/sep/23/gordonbrown.labour1>

REFERENCES

1. Baranov A.N. Introduction to applied linguistics / Baranov A.N. - M.: Vysshaya shkola, 2001. - 256 p.
2. Bart R. Text analysis of a short story by Edgar Poe / Roland Bart // Selected works: Semiotics: Poetics. - M.: Progress, 1989. - 616 p.
3. Vorobyova O.P. Linguistics today: reinterpretation of the episteme / O.P. Vorobyova // Bulletin of the Kyiv National Linguistic University. Series: Philology. - 2013. - V. 16, No 2. - Pp. 41-47.
4. Deyk T.A., van. Language. Cognition. Communication / Dyke T.A., van. - M.: Progress, 1989. - 312 p.
5. Lachmann R. Discourses of the fantastic / Renate Lachmann. - M.: New literary review, 2009. - 384 p.
6. Leontiev A.N. Needs, motives and emotions / A.N. Leontiev // Psychology of motivation and emotions: [textbook]. - M.: AST: Astrel, 2009. - Pp. 47-65.
7. Marina O.S. Methods of analysis of paradoxicality in poetic discourse / O.S. Marina // Scientific Bulletin of the East European National University named after Lesya Ukrainka. Philological sciences. Linguistics. - Volyn: Published by SNU. Lesya Ukrainka, 2015. - No 4 (305). - Pp. 207-212.
8. Marina O.S. Paradoxification of modern English poetic discourse / O.S. Marina // Scientific Bulletin of Chernivtsi University. German philology: [collection of scientific works]. - Chernivtsi: Ed. RODOVID House, 2015. - Release 740-741. - Pp. 123-126.
9. Marina O.S. Paradoxical imagery and impossible worlds in modern English poetic discourse / O.S. Marina // Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series: Philological: [collection of scientific works]. - Ostroh, Nat. University "Ostroh Academy", 2015. - Release 56. - Pp. 182-184.
10. Potapenko S.I. Cognitive rhetoric of the effect: in search of a method (based on the material of the inaugural addresses of American presidents J. Kennedy and J. Bush) / S.I. Potapenko // Bulletin of the Kyiv National Linguistic University. Ser.: Philology. - 2012. - V. 15, No2. - Pp. 131-140.
11. Pocheptsov G.G. Theory of communication / Pocheptsov G.G. - K.: "Vakler", 2001. - 656 p.
12. Stepanov Yu. S. Concepts. Thin film of civilization / Yuri Sergeevich Stepanov. - Moscow: Languages of Slavic Cultures, 2007. - 248 p.
13. Habermas Jürgen. Moral consciousness and communicative action / Jürgen Habermas. - Vol. 29. - 2nd ed. - M.: Science, 2006. - 377 p.
14. Shejgal E. Y. Semiotics of political discourse: abstract of the dissertation. [E-resource]. - Volgograd, 2000. URL: www.lib.ua-ru.net/diss/cont/94853.html.
15. Yudina T.V. Discursive space of political speech / T.V. Yudina // Actual problems of communication theory. - SPb., 2004. - P. 172-185.
16. Yatsyshyn N.V. Ideological stereotypes in English media discourse: the experience of conceptual analysis / N.V. Yatsyshyn // Problems of word, sentence and text semantics. Collection of scientific articles. - Release 7. / Resp. Ed. N.M. Korbozerova. - 2001. - Pp. 320-325.

Verbalization of concepts and anticoncepts in public speeches (based on the speech by Gordon Brown)

V. V. Lykina

Abstract. Based on the analysis of the speech by former British Prime Minister Gordon Brown delivered at the Labour conference on 23 September 2008, the article reveals the peculiarities of verbalizing aspects of the concept of DEMOCRACY and its anticoncept with the use of the theory of force dynamics, which takes into account the opposition of Agonist and Antagonist. It is established that in the perspective of verbalization of the concept of DEMOCRACY, the government, denoted in the speech by the noun 'government', is depicted as an Agonist with a tendency to movement, and the British nation denoted by the noun 'people' are associated with the Antagonist with a tendency to rest. The analysis of the speech proves that the opposition of the Agonist, with whom the concept is correlated, and the Antagonist, with whom the anticoncept correlates, takes place on two levels: on the basic, which is reflected in the opposition of government and people, and on the general, when the concept of the nation, that unites government with the people, contrasts with the challenges of today as a counter-concept.

Keywords: *concept, anticoncept, theory of force dynamics, Agonist, Antagonist.*

Метафоричне та метонімічне підґрунтя формування іменникових композитів із соматичним компонентом у німецьких мас-медіа

М. М. Лисак

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: miri_lysak@ukr.net

Paper received 03.12.20; Accepted for publication 16.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-05>

У статті досліджено інструментарій метафоричних, метонімічних і метафтонімічних переносів, на підставі яких формуються іменникові композити із соматичним компонентом (ІКСК) у німецьких мас-медійних текстах. Визначено види метафори і метонімії, що наявні у досліджених мас-медійних мікроконтекстах, встановлено частоту їх використання; висвітлено вплив ІКСК на створення яскравої образності у мас-медіа (досліджено закладений прагматичний ефект таких статей, виявлено їх маніпулятивний вплив на читача).

Ключові слова: іменниковий композит, соматичний компонент, метафора, метонімія, мас-медіа, семантика, прагматичний ефект.

Вступ. Іменникові композити із соматичним компонентом (далі ІКСК) характеризуються компактністю із погляду їх структурної організації, утім відзначаються значною креативністю, мають неабиякий семантичний потенціал у німецькій мові, зокрема у мас-медійних текстах.

Метафора і метонімія були у фокусі значної кількості лінгвістичних розвідок [3; 5; 6; 10; 12], утім ще не досліджувалися як основа формування семантики композитів із соматичним компонентом, з погляду їх переосмислення та особливостей функціонування у сучасних мас-медіа. Досліджувані лексичні одиниці не тільки належать до «забутого» лексикону німецької мови, але й активно використовуються у мас-медійних текстах сьогодення, поповнюючи собою список лексичних інновацій. Таким чином, здійснене дослідження суттєво змінює уявлення про статус ІКСК у лексичній системі мови, спростовує стереотип щодо їх вживання виключно як «словникових», «архаїзованих», «нечастотних» і не притаманних сучасній комунікації лексичних одиниць.

Аналіз публікацій за темою. Особливо релевантними для цього дослідження виявилися роботи, присвячені метафтонімії [4], антропоморфній метафорі та антропоцентричному світогляду [1; 7; 8; 9], класифікаційним засадам метафоричних та метонімічних моделей розвитку лексичних значень [3; 5; 6; 10; 12]. Дослідження спирається також на праці щодо типологізації мас-медійних текстів [2; 11].

Мета статті. На меті цього дослідження – визначити метафоричне і метонімічне, метафтонімічне підґрунтя формування іменникових композитів із соматичним компонентом у німецьких мас-медійних текстах, встановити їхню роль у створенні емоційної забарвленості медійних повідомлень та визначити функціональне навантаження у досліджених контекстах.

Матеріал. До емпіричного матеріалу дослідження належать 355 мікроконтекстів (за період з 2016 по 2020 рр.), які дібрано із німецьких мас-медійних текстів, а також з корпусу німецьких текстів Інституту німецької мови (IDS) м. Мангейм COSMAS II (DeReKo-2018-II) [13]. Це дозволило визначити метафоричні і метонімічні, метафтонімічні перенесення під час формування семантичного обсягу ІКСК, прос-

тежити їх вплив на формування евалюативності таких лексичних одиниць.

Методи. Під час дослідження було залучено такі методи лінгвістичного аналізу: метод компонентного аналізу для дослідження значень ІКСК, аналіз за безпосередніми складниками та трансформаційний метод, які допомогли визначити типи ІКСК, метод контекстуального аналізу, використаний для визначення особливостей семантики ІКСК у німецьких мас-медійних текстах. Результати дослідження верифіковано за допомогою методу кількісного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення.

Метафора і метонімія визначають не тільки мовну картину світу носіїв певної мови, вони є інструментами досягнення людиною дійсності, впорядкування отримуваної нової інформації й наявного знання [6, с. 11]. Вони віддзеркалюють життя людини [3, с. 72; 5, с. 232], вказують на способи адаптації до змін у ньому. Будь-яка суспільна тенденція, що пов'язана із технологічним розвитком, соціально-політичним буттям людини відображається у лексичному складі мови. Мовець потребує достатніх мовних ресурсів задля надання образної сили своїм думкам, їх втіленню у різноманітних дискурсах, тяжіє до інновативності висловлення і ніколи не зупиняється у прагненні до пошуку найбільш влучних, емоційно насичених мовних засобів, мовної гри [1, с. 2-3].

Читачі мас-медійних текстів складаються з різних соціальних груп зі своїм набором інтересів і пріоритетів [2, с. 2]. З метою більш ефективного отримання інформації для кожної із соціальних груп німецькі мас-медіа, як і будь-які інші, давно розробили стандарту рубрикацію інформаційних повідомлень згідно найбільш актуальної тематики: політика, спорт, економіка, наука, культура, екологія, здоров'я, історія, яку можна побачити майже в кожному виданні. Значне зацікавлення читачів викликає також жовта преса, яка не обмежується стандартними мовними засобами, етичними нормами під час інтерпретації повідомлень за цими темами і демонструє геть нестандартні підходи (часто дуже маніпулятивні) до описуваного матеріалу.

В цій статті особливості функціонування ІКСК у мас-медійних текстах буде продемонстровано на декількох найбільш яскравих прикладах. До ІКСК, які

заснази метонімічного переосмислення належать дослідженні одиниці на позначення суб'єкта – 58 % (людини – 51%, тварини – 38%, рослини – 11%) або об'єкта – 42% (техніки – 67%, гри, фізичних та інтелектуальних дій – 5%, предметів побуту – 28%).

Дослідженні ІКСК, семантика яких сформувалася на підставі метонімічного переносу з позначення окремої частини тіла на позначення «людини», тобто її інтелектуальної діяльності (46%), характеру (15%) і зовнішнього вигляду (39%), містять позитивну або негативну конотацію, як правило, не залишаються амбівалентними.

Формування семантики ІКСК за моделлю метонімічного перенесення з позначення частини тіла на найменування характеру людини можна продемонструвати таким прикладом: «Der Hobby-Triathlet, ein **Hitzkopf** mit vielen Ecken und Kanten, der den FC Barcelona verließ, um nach eigenen Worten "eine Ruhepause einzulegen", wird seinen ersten Nationalkader am 31. August bekanntgeben.» (укр. Хобі-триатлоніст, запальна людина зі своїми недоліками, який залишив ФК "Барселона", щоб "відпочити" за його власними словами, оголосить про свою першу збірну 31 серпня.) [14]. Автор статті вживає ІКСК з негативною конотацією, утворений за допомогою метонімічного переносу з частини тіла на людину в цілому, формуєчи негативний імідж спортсмена, описуючи його як «запальну людину». З метою підсилення прагматичного ефекту на читача [11, с. 22], зазначений ІКСК винесено також у заголовок самої статті, де до яскравого опису, створеного метонімією, долучається метафоричний патерн за рахунок словосполучення *mit Ecken und Kanten*: «**Hitzkopf** mit Ecken und Kanten» [14].

Використання ІКСК для позначення зовнішнього вигляду людини, створення її фізіологічного, але також психологічного портрету є типовим для мас-медіа, наприклад, у німецькій газеті Berliner Zeitung зафіксовано такий контекст: «Jonathan Groff, dessen **Engelsgesicht** Zuschauer unter anderem aus der Serie „Glee“ kennen, verleiht Holden Ford eine faszinierende Mischung zwischen naivem Forscherdrang, Leichtsinn und kühler Routine.» (Джонатан Грофф, чиє *янгольське обличчя* глядачі знають, зокрема, із серіалу "Хор", дарує Холдену Форду захоплюючу суміш наївної допитливості, легковажності та холодної рутини.) [15]. Американського актора Джонатана Гроффа автор статті описує за допомогою метафори, вказуючи на те, що він має «янгольське обличчя». Асоціація з янголом імплікує позитивну конотацію (невинність, краса, доброта), а відтак формує позитивний образ.

ІКСК на позначення «тварини» фокусують увагу на окремих особливостях її зовнішнього вигляду, якою виділяється та чи інша жива істота. Наприклад, у німецькому онлайн-виданні зазначається: «Alle reden vom Artensterben. Von Roten Listen, auf denen die Namen von Lämmersalat und **Hasenohr** verzeichnet sind, von Feldhamstern und **Rotkopfwürgern**.» (укр. Всі говорять про вимирання видів. Про червоні списки, в яких записані назви рослин баранник дрібний та ласкавець, а також тварин: хом'як звичайний та сорокопуд червоноголовий.) [16]. Таким чином птах нім. **Rotkopfwürger** 'сорокопуд червоноголовий' (букв.

нім. *rot* 'червона', *Kopf* 'голова', *Würger* 'сорокопуд') виділяється своїм зовнішнім виглядом, а саме червоним пір'ям на голівці, за яким його і описано у номенклатурі тваринного світу, використано метонімічне перенесення. На підставі метафори сформовано семантичний обсяг такого позначення рослини: нім. **Hasenohr** 'ласкавець' (букв. нім. *Hasen* 'засць', *Ohr* 'вухо'), листя цієї рослини схоже на заячі вуха, тому сама рослина отримала відповідну назву. Зазначені назви хоча і є номенклатурними біологічними позначеннями, але мають конотацію розмовного стилю, на відміну від латиномовних позначень вони в першу чергу створюють яскравий образ для людини, яка може відразу уявити собі тварину чи рослину за таким лаконічним, але ємним описом за допомогою ІКСК.

За моделлю метонімічного переносу сформувалось значення ІКСК **Lippenbekenntnis**: «Eventuell genügt es ja schon, wenn man die Gräben in den Köpfen beseitigt, eine konsequentere antirechtsextremistische Politik fährt und den **Lippenbekenntnissen** Taten folgen lässt.» (укр. Можливо, достатньо знищити окопи в головах людей, проводити більш послідовну політику проти правих екстремістів і дозволити діяти слідувати за порожніми обіцянками.) [17]. Автор статті повідомляє, що у майбутньому Бундестаг будуть огорожувати для того, щоб захистити будівлю від демонстрантів, при цьому автор задає риторичне питання: «Чи захистить це також нашу демократію?». ІКСК нім. **Lippenbekenntnis** 'визнання тільки на словах; порожня обіцянка' (букв. нім. *Lippen* 'губи', *Bekenntnis* 'зінання') вказує на метонімічний перенос з метою найменування дії, результату, який виникає внаслідок використання певної частини тіла (тут внаслідок порожнього говоріння).

Серед досліджених ІКСК визначено такі моделі метафоричного перенесення на позначення форми (67%), місця (21%) і дії (12%).

ІКСК, сформований на підставі метафоричного перенесення за подібністю форми, а саме з частини тіла людини на позначення природи можна продемонструвати на прикладі з німецького онлайн-видання: «Der Kyffhäuser ist ein **Berggrücken** voller Geheimnisse. In seinem Innern schlummert ein riesiges Höhlenlabyrinth. Einige Höhlen sind verbunden, andere führen in eine Sackgasse.» (укр. Кіфхойзер - це гірський хребет, повний таємниць. Усередині лежить величезний лабіринт печер. Деякі печери з'єднані між собою, інші ведуть у глухий кут.) [18]. В українській мові у словосполученні *гірський хребет* зберігається соматизм «хребет», що використовується вже не тільки на позначення частини тіла людини, але й на позначення природи, гір. Такі ІКСК часто зустрічаються у німецьких мас-медійних текстах, особливо у тематичних блоках, присвячених подорожам, екології, науці, культурі, наприклад, «Bäche und kleine Wasserfälle kreuzen unseren Weg, bis wir einen der schönsten Wegmarker des Pfads erreichen: Von oben ist hier erstmals die **Landzunge** Fajã da Caldeira de Santo Cristo zu sehen.» (укр. Потічки та невеликі водоспади перетинають наш шлях, поки ми не дійдемо до одного з найкрасивіших орієнтирів шляху: Зверху вперше видно мис Фаха-да-Кальдейра-де-Санто-Крісто.) [19]. Досліджений ІКСК нім. **Landzunge** 'мис' (букв. нім. *Land* 'земля', *Zunge*

‘язик’) вказує на форму землі, схожої на форму язика, а також містить інформацію про розташування цієї ділянки – на окраїні, початку, тобто – це земля, яка переходить у море чи океан. Автор статті описує все у теперішньому часі з метою більшого занурення уваги читача у опис природи, немов читач проживає це сам.

У наступному прикладі вжито ІКСК, мотиваційним підґрунтям якого є метафоричне перенесення з позначення частини тіла людини на позначення її зовнішнього вигляду з негативною конотацією: «Nachdem ich zweimal die nicht gerade sehr attraktive Nanny McPhee gespielt habe - Sie erinnern sich: die mit der **Knollennase**, dem hervorstehenden **Hasenzahn** und dem riesigen Muttermal - hat man mir nur noch Rollen für ältere Frauen angeboten, zum Beispiel eine steinalte Lady im Rollstuhl und Mutter Teresa.» (укр. Після того, як я двічі зіграла роль не надто привабливої Нянї Макфі – ви пам’ятаєте: ту, у якої цибулинний ніс, виступаючий зуб і величезна родимка, – мені пропонували ролі лише для літніх жінок, наприклад, дуже старенької жінки в інвалідному візку та матері Терези.) [20]. Так актриса Емма Томпсон описує період у своїй кар’єрі після зіграної ролі Нянї Макфі. У вище зазначеному прикладі мовець наводить два ІКСК для опису зовнішності людини, у першому ІКСК **Knollennase** ‘картопляний ніс; цибулинний ніс’ (букв. нім. *Knollen* ‘шишка, комок’, *Nase* ‘ніс’) відбувається метафоричний перенос за формою, а у другому прикладі автор створює асоціативну паралель між зубами зайця і людини, тобто виступаючими вперед зубами, ІКСК **Hasenzahn** ‘заячий зуб; виступаючий зуб’ (букв. нім. *Hase* ‘заяць’, *Zahn* ‘зуб’) за аналогічною моделлю. Ці яскраві метафори дозволяють нам миттєво уявити образ головної героїні, який не відзначається зовнішньою привабливістю і є трохи гротескним.

ІКСК можуть функціонувати також на позначення місця, наприклад: «Ein Papier mit dem **Briefkopf** des Innenministeriums sorgt für Verwirrung. Laut Behörde handelt es sich um die Privatmeinung eines Angestellten.» (укр. Лист із фірмовим бланком Міністерства внутрішніх справ створює плутанину. На думку органів влади, йдеться про особисту думку працівника.) [21]. Уже не вперше німецькі мас-медіа повідомляють про змову уряду щодо пандемії. Так, у руки журналістів потрапив ще один лист, у якому йдеться про те, що пандемія COVID-19 є «помилковою тривоگوю». Цьому б листу не надали великої уваги, якби б не фірмовий бланк, на якому написано «Міністерство внутрішніх справ» Німеччини. За допомогою метафоричного переносу з частини тіла людини на позначення певного об’єкта, зокрема йдеться про другий компонент ІКСК **Briefkopf** ‘шапка офіційного листа; фірмовий бланк’ (букв. нім. *Brief* ‘лист’, *Kopf* ‘голова’) виликає значення, що вказує на місце розташування – зверху, на початку.

Зафіксовано ІКСК, які утворилися на підставі метафоричного переносу, тобто комбінації метафори і метонімії [4, с. 349-377]. Наприклад, у заголовку статті німецького видання *Spiegel* зафіксовано ІКСК **Gehirnwäsche**: «Man muss Zahran einer **Gehirnwäsche** unterzogen haben» (укр. Захрану треба було промити мізки) [22]. Лідер терористичної групи Захран Хашим на Шрі-Ланці підірвав себе у готелі під час сніданку і забрав із собою ще життя інших людей. Автор статті повідомляє про неадекватність ходу подій і рішення терориста, у результаті цього йому потрібно було здійснити «переоцінку цінностей». Другий компонент ІКСК **Gehirnwäsche** ‘промивання мізків; ідеологічна обробка’ (букв. нім. *Gehirn* ‘мозок’, *Wäsche* ‘стірка; промивання’) вказує на метафоричний перенос з позначення дії «промивання» на «очищення від ідеологій». Яскраве порівняння полягає в тому, що мізки (як матеріальна річ) «забруднилися» (шкідливими ідеями, пропагандою, яка спричиняє смерть інших людей) і потребують того, щоб їх почистили. Водночас за допомогою соматичного компонента «мозок», на підставці синекдохи типу *pars pro toto* [12, с. 15], описується людина у цілому, що вказує також на наявність метонімічного переносу. Соматичний компонент «мозок» позначає людину за своєю семантикою в межах уявлень «наївної анатомії» [9, с. 259] і використовується також для позначення інтелектуальної діяльності людини. Таким чином автор передає «загальне враження» про терориста і мотивацію його дій [7, с. 159].

Висновки. Дослідженні ІКСК, які утворилися за рахунок метафоричних і метонімічних перенесень використовуються у німецьких мас-медійних текстах на позначення суб’єктів (людини (зокрема її інтелектуальної діяльності, зовнішнього вигляду, здібностей), тварин (птахів, риб, комах, чотирипалих) і рослин); для позначення об’єктів (техніки, предметів побуту, ігор). Для опису людини використовуються ІКСК з негативною конотацією, остільки саме негативні емоції потребують інтенсифікації мовного вираження. Саме за допомогою таких ІКСК автор або мовець здійснює прагматичний вплив на читача і створює потрібний образ. У результаті переосмислення утворюються нові ІКСК у німецьких мас-медійних текстах, змінюються їх звичні значення.

ІКСК належать до креативної лексики німецької мови і можуть утворюватися за допомогою різних асоціативних зв’язків, які у свою чергу надають особливої образності медійним повідомленням. Вони також функціонують з метою досягнення компактності вираження, емко і влучно відтворюючи останні події і тенденції, які зображуються у німецьких мас-медійних текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Borys, D. & Materynska, O. Poreionymic backronyms: Ambit, formation, and diversity. In *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava*. Trnava: University of SS Cyril and Methodius in Trnava, 2020, V(2), December 2020, pp. 2-52. ISSN 2453-8035 Web of Science (Core Collection)
2. Burger, H., Luginbühl M. *Mediensprache*. // Berlin / Boston: Walter de Gruyter. 4., neu bearbeitete und erweiterte Auflage, 2014. 532 S.
3. Drewer, P. *Die kognitive Metapher als Werkzeug des Denkens. Zur Rolle der Analogie bei der Gewinnung und Vermittlung wissenschaftlicher Erkenntnisse* – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2003 – 422 S.

4. Goossens, L. Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. In: R. Dirven, R. Pörings (Eds.) // Metaphor and metonymy in comparison and contrast, Berlin, New-York, Mouton de Gruyter, 2003 – pp. 349-377.
 5. Hagemann, J. Semantiktheorien: Lexikalische Analyse im Vergleich. In: Sven Staffeldt (Hrsg.) // Metapher und Metonymie. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2017 – S. 231-262.
 6. Lakoff, G. Leben im Metaphern: Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern / G. Lakoff, M. Johnson; aus Amer. übers. von A. Hildebrand. – 1. Aufl. – Heidelberg: Carl-Auer-Systeme, 1998 – 272 S.
 7. Materynska, O. The anthropomorphic image of war in the German and Ukrainian mass media (Das anthropomorphe Bild des Krieges in den Deutschen und Ukrainischen Massenmedien) / O. Materynska // Lingua Montenegrina. – Vol. 24. – Cetinje, 2019. – P. 153-167. Web of Science (Core Collection)
 8. Materynska, O. Typologie der Körperteilbenennungen. [Hgg. Andrzej Kątny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte]. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien: Peter Lang, 2012. – 246 S. DOI:<https://doi.org/10.3726/978-3-653-02275-9>
 9. Materynska, O. Semantic relation of meronymy in languages of different structure (case study of semantics of body part names) // Advanced Education. Kyiv: National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", 2019. No. 12. pp. 256-264 DOI: 10.20535/2410-8286.154883 (Web of Science)
 10. Rolf, E. Metapherntheorien. Typologie. Darstellung. Bibliographie, Berlin, New-York: Walter de Gruyter, 2005 – 305 S.
 11. Schäfer, M. Alles Pfeifen!? Wahrnehmung und Einfluss der Medienberichterstattung über Fußball-Schiedsrichter und auf Fußball-Schiedsrichter in Deutschland / H. Skirl, T. Eschmann; Medien Kommunikationswissenschaft – 67. Jahrgang, Heft 1 – Leibniz: Leibniz-Institut für Medienforschung, Hans-Bredow-Institut, 2019 – S. 3-26.
 12. Skirl, H. Metapher: Kurze Einführungen in die germanische Linguistik / H. Lakoff, M. Schwarz-Friesel; 2. Auflage – Band 4 – Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH Heidelberg, 2013 – 100 S.
- Dictionary:
13. COSMAS II (DeReKo-2018-II) м. Мангейм. Онлайн-доступ: <http://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora.html>
- Magazines:
14. Berliner Zeitung, Hitzkopf mit Ecken und Kanten, 10.07.2018, Online: https://www.genios.de/document?id=BEZE_MDS-A-83C1A038-2234-428F-9D46-7FC9DB602DDB&src=hitlist&offset=0
 15. Berliner Zeitung, Im Kopf der Bestie: Die Netflix-Serie „Mindhunter“, 11.06.2020, Online: <https://www.berliner-zeitung.de/kultur-vergnuegen/streaming-netflix-genre-true-crime-mindhunter-spannend-erzaehlt-li.86962>
 16. Berliner Zeitung, Kevin kehrt zurück, 12.06.2019, Online: https://www.genios.de/document?id=BEZE_MDS-A-28F33853-2FCF-49CA-A766-65E4CD783D6D&src=hitlist&offset=0
 17. Spiegel, Der große Grabenkampf, 03.09.2020, Online: <https://www.spiegel.de/kultur/plaene-fuer-graben-vor-reichstag-acht-alternativen-zum-antifaschistischen-burggraben-kolumne-von-samira-el-ouassil-a-35944d3d-584b-4588-aaf1-0637d0733343>
 18. Focus, Historische Knochenfunde deuten auf Kannibalenmahlzeiten hing 07.01. 2017, Online: https://www.focus.de/wissen/videos/kannibalen-in-deutschland-historische-knochenfunde-deuten-auf-kannibalenmahlzeiten-hing_id_6082267.html
 19. Spiegel, Als würden gleich Dinos aus dem Unterholz stampfen, 07.09.2019, Online: <https://www.spiegel.de/reise/fernweh/azoren-insel-sao-jorge-zwischen-drachenbaeumen-lavaklippen-und-lagunen-wandern-a-1285359.html>
 20. Berliner Zeitung, Humor ist das beste Heilmittel, 12.11.2016, Online: https://www.genios.de/document?id=BEZE_MDS-A-97920EED-D88D-4BAE-ACAF-BFE522864097&src=hitlist&offset=0
 21. Berliner Zeitung, Mitarbeiter Seehofers bezeichnet Corona-Pandemie als „Fehlalarm“, 10.5.2020, Online: <https://www.berliner-zeitung.de/politik-gesellschaft/ministeriumsmitarbeiter-bezeichnet-corona-pandemie-als-fehlalarm-li.83224>
 22. Spiegel, "Man muss Zahran einer Gehirnwäsche unterzogen haben", 26.04.2019, Online: <https://www.spiegel.de/politik/sri-lanka-anschlag-man-muss-zahran-einer-gehirnwaesche-unterzogen-haben-a-00000000-0002-0001-0000-000163612099>

Metaphorical and metonymic basis for the formation of the compound nouns with a somatic component in German mass media

M. Lysak

Abstract. The article investigates the means of metaphorical, metonymic and metaphthonymic transferences, on the basis of which compound nouns with a somatic component (CNSC) are formed in German mass media texts. It determines the types of metaphor and metonymy present in the studied mass media microcontexts, establishes the frequency of their use; highlights the influence of CNSC on the creation of vivid imagery in the mass media (the pragmatic effect of such articles is studied, their manipulative influence on the reader is revealed).

Keywords: compound noun, somatic component, metaphor, metonymy, mass media, semantics, pragmatic effect.

Міжкультурний діалог релігій: ісламської та християнської у романі Сімін Данешвар «Плач за Сіявешем» («Сувашон (سووشون)»)

А. М. Моллаахмаді Дехагі

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Corresponding author. E-mail: persepolis@ukr.net

Paper received 11.12.20; Accepted for publication 22.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-06>

Анотація. У статті розкриваються релігійно-філософські аспекти роману сучасної іранської письменниці Сімін Данешвар «Плач за Сіявешем» («Сувашон»), який присвячений переломним моментам у сучасній історії та є досі актуальним для сучасного суспільства, оскільки передбачає діалог ісламської і християнської релігій. У роботі досліджується використання в тексті роману ісламських релігійних текстів Корану та їх взаємодія з християнськими, висвітлюються особливості інтерпретації та творчої трансформації релігійних текстів С. Данешвар, а також складнощі їх перекладу.

Ключові слова: іслам, шиїти, християнство, іранська література, епічний роман.

Вступ. Останнім часом все більше уваги приділяється ісламській релігії та культурі як чинникам політики глобалізованого суспільства в цілому і внутрішньополітичного життя європейських країн зокрема. У деяких країнах Європи й Америки складається негативний образ ісламу. Насправді ж переважна більшість мусульман не поділяє ідей екстремізму та тероризму, від яких, зауважимо, не звільнений і християнський світ – ідеологія терориста Брейвіка тому підтвердження.

Іслам є не тільки релігійною системою, а й підґрунтям способу життя величезної кількості людей, що належать до різних рас і народів. Значна кількість мусульман проживає і в Україні, що традиційно вважаються територіями православної (християнської) культури. Однак, якщо мусульмани тут, як правило, добре знайомі з християнським світоглядом, звичаями та культурою, то християни, особливо в умовах дійсно екстремістських виступів і висловлювань, не завжди мають адекватне та повне уявлення про іслам не тільки як про релігійну систему, але і про його моральні принципи, що пронизують усе суспільство. Достатньо сказати, що іслам також неоднорідний, у ньому є різні течії і відгалуження, представники яких не завжди ладнають між собою.

Слід відзначити, що в православному середовищі намічається інтерес до осягнення інших культур. Зокрема, створений нещодавно Ю. В. Максимовим навчальний посібник, призначений для учнів православних духовних шкіл «Історія релігій: Язичництво. Іудаїзм. Іслам», відрізняється науковою достовірністю, об'єктивністю та коректністю висловів [3]. Найбільш вдалою видається практика міжкультурного діалогу, відображена в конференціях, подібних до тієї, яка проходила в Уфі в 2003 році [4].

Стислий огляд публікацій за темою. Творчості С. Данешвар присвячено не так багато досліджень, але серед них слід виділити роботи А. Ванзан “Figlie di Shahrazad. Skritrici iraniane dal XIX secolo ad oggi”, яка присвячена ролі жінки у творчому житті Ірану та Я. Джахед “Simin Daneshvar’s Savushun: Examining Gender Under Patriarchy”, яка присвячена роману письменниці «Сувашон». Іранській прозі в цілому та жіночій зокрема присвячено праці Я. Аріянпур, П. Голі Заде, Ш. Дагіяна, М. Джафарі, А. Йдолахі, Х. Камшаде, Х. Мірабедіні, А. Садегі, Е. Салімі Кучі, А. Сераджа, С. Тагізаде, К. Хасан Лі, Дж. Есхагіяна, М. Яхагі,

К. Талаттофа, а також М. Норузі, але яка у більшості праць досліджує творчість Ш. Парсіпур та З. Пірзад.

Метою статті є аналіз релігійних текстів ісламу та християнства у творчості С. Данешвар, встановлення складнощів їх перекладу.

Матеріалом дослідження став роман Сімін Данешвар «Плач за Сіявешем» («Сувашон»).

Методи дослідження. У роботі було застосовано *типологічний* метод аналізу релігійних текстів ісламу та християнства, а також *компаративний* та *культурно-історичний*.

Результати та їх обговорення. Сімін Данешвар (1921-2012) є прикладом органічного поєднання різних культур. Вона народилася в Ширазі, місті з давніми літературними традиціями та особливим, характерним наріччям, яке зробило її твори неповторними та насиченими яскравими барвами. Навчалася вона в англійській школі, згодом закінчила Ширазький університет за спеціальністю «перська мова та література». Отримавши стипендію Фулбрайта, в 1952-1954 роках Сімін Данешвар пройшла навчання в Стенфордському університеті (США) за фахом «естетика». Повернувшись до Ірану, працювала в тегеранській школі мистецтв, а з 1959 до 1979 року викладала археологію та історію мистецтва в Тегеранському університеті.

У процесі нашої роботи над романом виявилось, що найбільшу складність являє собою не відтворення лексичних або граматичних особливостей перської мови при перекладі, не відображення специфіки авторського стилю Сімін Данешвар, а передача реалій, пов'язаних із повсякденним життям людей. Адже іслам – це не тільки релігія, але і спосіб життя, моральні та етичні принципи суспільства. Зміст роману «Плач за Сіявешем» («Сувашон») [5] буде неможливо зрозуміти без знання деяких ключових положень історії ісламу та історії Ірану.

Для того, щоб засобами іншої мови передати хоча б центральні ідеї цього грандіозного епічного полотна, перекладачеві необхідно занурити читача у світ іншої культури, мало йому знайомої, причому зробити це потрібно гранично лаконічно. Завдання ускладнюється тим, що в умовах світової війни, втіленої на сторінках роману, серед дійових осіб з'являються європейці, які є носіями християнства західного зразка, чії думки та вчинки також не завжди зрозумілі носію української або російської православної культури. При цьому слід

зазначити, що світова війна на сторінках роману символічна, оскільки навіть за кількістю згаданих реалій неможливо точно встановити, про яку війну йдеться – Першу чи Другу світову.

Змальовуючи широку панораму життя іранського суспільства під час світової війни, Сімін Данешвар звертається одночасно до двох епічних образів: доісламського героя Ірану Сіявуша та третього імама Хусейна ібн Алі, який загинув мученицькою смертю. Якщо легенда про Сіявуша знайома українському освіченому читачеві завдяки перекладу поеми Абулькасіма Фірдоусі «Шах-наме», то, здавалося б, більш доступна інформація про ісламську релігію потребує пояснень.

Назва роману Сімін Данешвар відсилає читача до поеми Фірдоусі «Шах-наме» і відразу ж визначає епічний жанр роману та його ідейний задум [2]. У поемі Фірдоусі іранський царевич Сіявуш з'являється у розпал кровопролитної війни між Іраном і Тураном як носій військової честі та доблесті, чистоти та справедливості. Однак результатом боротьби Сіявуша стане світ, який запанує після його перемоги. У «Плачу за Сіявушем» його головна героїня Зорі виступає проти війни і боїться її наслідків.

Роман Сімін Данешвар повністю пронизаний алюзіями на творіння Фірдоусі. Зокрема, несправедливе звинувачення в зраді та кара Сіявуша порівнюється із трагічною загибеллю головного героя роману Юсуфа. Так само, як в «Шах-наме» весь Іран оплакує Сіявуша, Зорі гірко оплакує Юсуфа. Примітно, що назва роману (в оригіналі – «Сувашон») являє собою ширазький діалектизм, який позначає похоронний плач, і це слово походить від імені Сіявуша. Таким чином, на основі символічного образу, несправедливо звинуваченого і убитого народного героя Сіявуша Сімін Данешвар створює новий символ: Зорі страждає про втрату ідеального героя, яким насправді Юсуф не був.

Слід зазначити, що ідея мученицької смерті головного героя роману Сімін Данешвар, Юсуфа, посилена культом мучеництва, який розвинувся в іранському шиїзмі. Шиїзм можна назвати етнічним, суто іранським різновидом ісламу як частини світової релігії. Він сформувався із шанувальників першого імама, Алі, двоюрідного брата та зятя пророка Мухаммеда. Шиїти вірять, що Мухаммед, наділений божественною благодаттю, передав її своїм нащадкам. Для шиїтів важлива святість Алі, авторитет якого базувався перш за все на його особистих якостях. Відповідно до цього у шиїтів склалося уявлення про святих імамів, відповідно до якого імамом може бути тільки нащадок Пророка Мухаммеда від шлюбу його доньки Фатіми й Алі. Благодать від Алі передавалася через Хасана і Хусейна (синів Алі від доньки Мухаммеда Фатіми) та їх нащадків. Усього в основній частині шиїтів відзначається 12 імамів.

Саме в шиїзмі розвинувся культ мучеництва. У всіх шиїтських релігійних центрах вшановується пам'ять молодшого сина Алі, Хусейна, який був убитий недалеко від міста Кербела в Іраку прихильниками халіфа Язіда в 680 році. Його смерть щорічно відзначається у десятий день ісламського місяця Мухаррам, відомого як «Ашура», похмурими, а часом і жорсткими ритуалами. В цей день у шиїтських містах і місцевостях люди, що оплакують смерть Хусейна, проводять ходи,

багато хто займається самобичуванням, наносячи собі рани ланцюгами та шаблями, посипаючи себе глиною. Таким же чином відзначається сороковий день після смерті Хусейна. Говорячи про мученицьку смерть Хусейна, аятолла Хомейні підкреслював важливість моральних уроків, які можна витягти звідси: місяць Мухаррам і наступний за ним місяць Сафар не дають загинути ісламу.

Таким чином, за задумом Сімін Данешвар, мученицька смерть Юсуфа викликає алюзії щодо доісламського періоду історії Ірану (легенда про Сіявуша) й ісламського (власне, шиїтського періоду), що розпочався у 1501 р. н.е., коли шах Ісмаїл I затвердив шиїзм в якості державної релігії. Завдяки цьому образ Юсуфа набуває епічних масштабів і стає новим символом Ірану. С. Данешвар навмисно поєднує в одному образі два міфи доісламський та інтерпретований, надаючи глибинних смислів тексту Корану. Наприклад, образ Юсуфа можна прирівнювати до образу Сіявуша з «Шах-наме», а з іншого – до пророка Юсуфа (біблійний Йосиф Прекрасний) [1, с. 363]. Як приклад можна навести різні сторони образу Юсуфа: з одного боку, він асоціюється з образом.

Хоча в основі цієї символіки знаходяться алюзії, засновані на ісламській релігії, такий символ дуже легко читається представниками православної (християнської) культури. Ідея здобуття істини і святості через мучеництво дуже близька православної християнській культурі. Серед канонізованих руських святих одними з перших стали невинно убієнні мученики брати Борис і Гліб, а серед останніх – члени царської сім'ї Романових. У західноєвропейській християнській культурі також відомий культ мучеників, але вони найчастіше отримують свої страждання від зовнішніх ворогів. Тут же очевидна схожість в тому, що мученицька смерть отримана від своїх, здавалося б, близьких людей.

У романі Сімін Данешвар вже була закладена ідея діалогу двох культур, мусульманської та християнської. Однак найбільше паралелей можна знайти між шиїтським напрямом ісламу та східним, православним різновидом християнства. Тут можна відзначити збіг числа шиїтських імамів (12) і християнських апостолів, ритуальне дотримання траурних дат після поховання (9-й день, 40-й і рік після смерті), а також культ мучеників. Можливо, не випадково особливий вплив на творчість Сімін Данешвар справила творчість саме російського письменника, А. П. Чехова.

Висновки. Трансформуючи давні міфи, С. Данешвар у романі «Плач за Сіявушем» («Сувашон») поєднує іранську та європейську цивілізації, де ідеї міфів мають відбити істинну, загальнолюдську схожість різних цивілізацій: християнської, європейської та ісламської, іранської.

Історія слов'яно-іранських міжетнічних і міжкультурних контактів знає різні періоди. З класичним періодом ірано-таджицької літератури українські читачі знайомі досить добре завдяки перекладам, здійснюваним із кінця XIX століття. Однак охолодження в дипломатичних відносинах між СРСР та Іраном з середини XX століття, призвело до того, що сучасні україномовні та російськомовні читачі мають досить туманне уявлення про сучасну іранську літературу. Як

демонструють нам її кращі зразки, між нашими народами набагато більше спільного, ніж здається на перший погляд. Однак для цього необхідно більш уважно ставитися до звичаїв і культури один одного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Библийская энциклопедия (Москва, ТЕРРА, 1990), 902.
2. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник у 2 т. (Тернопіль, Навчальна книга – Богдан, 2005).
3. Максимов, Ю. В. История религий: Язычество. Иудаизм. Ислам (Москва, Московская Духовная Академия, 2011), 176.
4. Этнорелигиозное образование и духовно-нравственное воспитание молодёжи: материалы науч.-практ. конф. (Уфа, 2003), 244.
5. Daneshvar Simin. Savushun (M., «Tehran», 1969), 305.

REFERENCES

1. Bible encyclopedia [Biblejskaja jenciklopedija] (Moscow, Terra, 1990), 902.
2. Foreign writers. Reference encyclopedia [Zarubizhni pys'mennyky. Encyklopedychnyj dovidnyk], in 2 t. (Ternopil, Navchal'na knyga – Bogdan, 2005).
3. Maksimov, Yu. V. Religious history: Paganism. Judaism. Islam [Istorija religij: Jazychestvo. Iudaizm. Islam] (Moscow, Moskovskaja Duhovnaja Akademija, 2011), 176.
4. Ethno-religious education and spiritual and moral education of youth [Jetnoreligioznoe obrazovanie i duhovno-nravstvennoe vospitanie molodjozhi]: materialy nauch.-prakt. konf. (Ufa, 2003), 244.

Intercultural Dialogue of Religions: Islamic and Christian in the Novel by Simin Daneshvar “Mourners of Siyâvash” (“Savushun (سوسوشون)”)

A. M. Mollaakhmadi Dekhahi

Abstract. Religious and philosophical aspects of the novel “Mourners of Siyâvash” (“Savushun”) of the modern Iranian writer Simin Daneshvar are represented. The novel is dedicated to turning points in modern history and it is still relevant for modern society since it assumes a dialogue between Islamic and Christian religions. The use of Islamic religious texts from the Quran in the novel and their interaction with Christian ones is investigated. Peculiarities of interpretation and creative transformation of religious texts by S. Daneshvar, as well as the complexity of their translation are explored.

Keywords: Islam, Shiites, Christianity, Iranian literature, epic novel.

Термінологія будови ока як джерело метафоризації

О. Г. Михайлова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: mikhailova_elena@ukr.net

Paper received 28.11.20; Accepted for publication 12.11.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-07>

Анотація. У статті запропоновано лінгвокогнітивний підхід до проблеми термінологічної номінації у галузі грецько-латинської анатомічної термінології, визначено метафору як один з найбільш продуктивних способів формування одиниць наукової мови. На прикладі термінів на позначення будови ока розглянуто різноманітні джерела метафоризації, а саме: об'єкти живої та неживої природи, артефакти, систему географічних координат. Лінгвокультурологічний аналіз латинськомовної і українськомовної офтальмологічної термінології довів наявність асиметрії мовної репрезентації метафоричних моделей, проявом якої є повна або часткова заміна джерела метафоризації, поява метонімічного значення замість метафоричного, втрата або нейтралізація метафоричного значення.

Ключові слова: метафора, метонімія, джерела метафоризації, анатомічна термінологія, офтальмологія, латинська мова

Вступ. Очі – найважливіший орган відчуття, завдяки якому людина сприймає навколишній світ. “Доторкнувшись очима” до існуючого об'єкта, ми забезпечуємо не тільки зорове, але й ментальне його сприйняття, тому бачення у метафоричному сенсі – це сприйняття (perceptual experience), покладене в основу мисленнєвої функції (mental function), яка передбачає процеси мислення, знання, розуміння (thinking, knowing, understanding) [6, р. 679-680]. Зорова лексика є важливою частиною лексики ментальної, оскільки зоровий канал сприйняття має найвищий ступінь ментальної орієнтації. Терміни на позначення ока як анатомічного об'єкта, на нашу думку, мають відзначитися особливою образністю через домінування зорової перцепції в термінологічних описах будови тіла і метафоричний зв'язок з когнітивними процесами.

Грецькі анатомічні терміни, створені ще за часів Гіппократа, згодом були перекладені латиною, зокрема римськими лікарями Цельсом і Галеном, або латинізовані за часів Середньовіччя послідовниками Гіппократа. Ця більш давня, у порівнянні з сучасною, медична термінологія зберігає фрагменти професійних і наївно-буденних знань античних лікарів, відображає асоціації, покладені в основу створених на основі двох давніх мов назв, вказує на обрані у процесі номінації джерела метафоризації. Заирнути у глибину віків, дізнатися про погляди і здобутки грецьких і римських лікарів, про особливості процесу формування наукових назв нам дозволяє сучасний напрям дослідження термінології – когнітивне термінознавство.

Огляд публікацій за темою. Основу когнітивних досліджень складає триада «мова, думка, дійсність», на якій ґрунтується семантична теорія терміна. Механізм взаємодії і зв'язків у середині триади висвітлює проблему ментальної і мовної репрезентації знань, розкриває особливу роль терміна як одиниці знання у мові науки. Сучасні українські і російські дослідники термінології, зокрема й медичної (А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, Н.Ф. Клименко, Н.З. Цісар, Л.М. Алексеева, О.В. Бекішева, С.Л. Мішланова, В.Ф. Новодранова та ін.), наділяють її особливим когнітивним статусом, вважають, що термін є формою збереження різноманітної інформації, накопиченої у процесі пізнавальної діяльності людини, засобом передачі наукових і буденних знань. Одним із найбільш ефективних способів отримання

впорядкованих знань і засобом їх подальшої мовної репрезентації є метафора.

На універсальність феномена метафори як мовно-мисленнєвого явища одними з перших звернули увагу відомі американські лінгвісти Дж. Лакофф і М. Джонсон у дослідженні “Metaphors We Live by”- “Метафори, якими ми живемо”. Згідно з висловленою ними точкою зору, метафора – це не тільки засіб пізнання навколишнього світу, але й важливий інструмент розуміння дійсності, що має концептуальну природу [4, с. 388]. Як вважають прихильники теорії концептуальної, або когнітивної, метафори (М. Джонсон, Дж. Лакофф, В. Маслова, Х. Ортега-і-Гассет та ін.) вона сприяє поповненню скарбниці людських знань, їх зведенню до певної цілісної системи, є способом наукового мислення і відображенням мовної картини світу [1, с. 186].

У дослідженні Дж. Лакоффа і М. Джонсона вперше було введено у науковий обіг поняття «метафорична модель», що суттєво поширило теорію метафори. Метафорична модель – це ментальна проекція (metaphorical mapping), що існує у свідомості носія мови, використання якої передбачає залучення індивідуальних знань і особистого досвіду мовця для осмислення обраного об'єкта через зіставлення різних когнітивних структур: сфери-джерела (source domain) та цільової сфери (target domain). Метафорична модель допомагає встановити асоціативний зв'язок між об'єктом номінації та індивідуальною когнітивною базою мовця, визначити джерело метафоризації.

Мета дослідження – дослідити роль метафори у формуванні термінів на позначення будови ока, визначити основні джерела метафоризації, виявити національно-специфічні закономірності і розбіжності в засобах метафоричної номінації латинсько- і українськомовної анатомічної термінології. Об'єктом нашої наукової розвідки ми обрали латинськомовні метафоричні терміни на позначення будови ока, а предметом – джерела метафоризації.

Матеріали та методи. Матеріал дослідження – 220 термінологічних одиниць з галузі офтальмології, відібрані методом суцільної вибірки з електронного словника «Міжнародна анатомічна термінологія – український стандарт» [5]. Специфіка обраного об'єкта дослідження передбачає застосування таких методів: описового – для презентації результатів, зіставного – для

виявлення спільного і відмінного у складі грецько-латинської і української анатомічної термінології, а також лінгвокогнітивного і лінгвокультурологічного аналізу для виявлення джерел і стратегій метафоризації, універсальних і специфічних компонентів термінів.

Результати та їх обговорення. Лінгвокогнітивний аналіз анатомічних термінів на позначення будови ока свідчить про різноманітність метафоричних джерел, задіяних у процесі термінологічної номінації, про скеволивість стратегій метафоризації на сприйняття навколишнього середовища. Людина як центр всесвіту постійно контактує з оточуючим її світом, у процесі пізнання якого вона асоціює себе з різними об'єктами живої і неживої природи. Умовний розподіл обраних у процесі номінації метафоричних джерел складається з представників живої природи: рослини, тварини і людина, та об'єктів неживої природи - елементи ландшафту, небесні світила і явища тощо.

До першої групи належать терміни, створені на основі фіто- або зоометафор, де представлені назви рослин, тварин або їхніх частин: *bulbus oculi* – *очне яблуко* (букв. цибулина ока); *lens* – *кришталік* (букв. сочевиця); *cortex* – *кора*; *glandula* – *залоза* (букв. маленький жолудь), походить від *glans*, *glandis* – *жолудь* [3, с. 457]; *musculus* – *м'яз* (букв. мишена), демінутив до іменника *mus*, *muris* – *миша* та ін. В основу метафоричної номінації цієї групи термінів покладена зорова подібність за формою або розміром ока / частини ока і рослини або тварини, але можлива також більш складна асоціація за зовнішнім виглядом і функцією. Так, захисний шар твердої оболонки ока має назву *cornea* – *роговка*, походить від іменника *cornu*, *us* – *ріг*, що вказує на метонімічну основу метафори (*pars pro toto* – частина замість цілого).

До другої групи метафоричних термінів зі сферою-джерелом «нежива природа» належать терміни з просторовим значенням, створені на основі ландшафтної метафори, де представлені назви об'єктів гідро- і літосфери: *lacus (lacrimalis)* – *озерце* (сльозове); *rivus (lacrimalis)* – *струмок* (сльозовий); *ductus (nasolacrimalis)* – *протока* (носо-сльозова); *canalis / canaliculus* – *канал / каналець*; *sulcus* – *борозна*; *vertex* – *вершина*; *fovea* – *ямка* та ін. Окрему групу просторових метафор складають метафори, побудовані на основі системи географічних координат: *polus* – *полюс*; *axis* – *вісь*; *equator* – *екватор*; *meridianus* – *меридіан*. Кількісно найменшою є група метафоричних термінів, створених на основі астрономічної метафори, репрезентованої назвами небесних явищ: *iris*, *iridis* – *райдужка* (букв. Ірида – грецька богиня веселки, або її міфологічний атрибут – веселка); прикметник *semilunaris*, *e* – *півмісяцевий*, *a*, *e*, утворений від іменника *luna*, *ae* – *місяць* [3, с. 604].

Найбільш поширеним джерелом метафоризації для створення офтальмологічних анатомічних термінів є артефакти, або штучно створені людиною об'єкти. Латинський термін «артефакт» складається з двох основ: *ars*, *artis* – *мистецтво, майстерність* + *factus* – *зроблений*, вживається на позначення предметів, майстерно виготовлених людиною, отже не існуючих у природі. За визначенням Оксфордського тлумачного словника, під артефактом розуміється “an object that is made by person, such as a tool or decoration, especially one that is of historical interest” – об'єкт, виготовлений

людиною, такий як знаряддя або прикраса, особливо якщо він має історичне значення.

Проблема класифікації культурних артефактів постійно привертає до себе увагу науковців різних галузей. Нас зацікавила пропозиція медико-прагматичного погляду на класифікацію культурних артефактів, запропонована російським дослідником Є.О. Беловим. У своїй статті «Проблема класифікації культурних артефактів» він рекомендує залучити для створення класифікації артефактів функціональний принцип розподілу людського організму на окремі системи. Так, на його думку, одні артефакти виконують функції опорно-рухальної системи людини (предмети архітектури, меблі, різні види транспорту), інші – пов'язані з функцією дихальної системи (акваланги, трубки, цигарки, димарі, медичні дихальні апарати) і т.п. [2, с. 43-44]. Безумовно, існує асоціативний зв'язок як за зовнішньою, так і за функціональною подібністю між будовою людини і штучно створеними об'єктами навколишнього середовища, про що свідчить велика кількість анатомічних термінів, створених на основі артефактної метафори, починаючи ще з античних часів. Таким чином, спочатку анатомічна термінологія зазнала культурологічного впливу «артефактного» середовища, а потім може повторно «ретранслюватися» у культурний простір сучасних артефактів. Для нас є важливим той факт, що «all these artefacts give the information about the culture of its creators and the ideas associated with these objects» - усі артефакти надають інформацію про культуру їхніх творців і ідеї, з якими асоціюються ці об'єкти [7, с. 2].

Серед анатомічних офтальмологічних термінів ми виділили метафоричні терміни, пов'язані з назвами таких артефактів: 1) виробу з тканини, одягу і деталі одягу: *tunica* – *оболонка* (букв. туніка – нижній одяг римлян); *limbus* – *кант*; *zonula* – *поясок*; *ligamentum* – *зв'язка* (букв. зав'язка для одягу); *plica* – *складка*; *stroma* – *строма* (букв. покривало, килим); *stratum* – *шар* (букв. ковдра); *saccus* – *мішок*; 2) знаряддя різного призначення: *calcar* – *шпора* (деталь кінської упряжі); *discus* – *диск*; *lamina* – *пластина*; *retina / reticulum* – *сітківка / сітка*, від лат. *rete*, *is* – *сітка*; *trochlea* – *блок*; *radius* – *промінь* (букв. паличка для креслення); 3) геометричні фігури: *angulus* – *кут*; *circulus* – *коло*; *orbiculus* – *коло*; 4) будівельні споруди та їхні фрагменти: *camera* – *камера* (букв. кімната у вигляді склепіння); *fofnix* – *склепіння*; *septum* – *перегородка*; 5) прикраси: *corona* – *вінець*; *anulus* – *кільце* (букв. обручка, перстень); 6) вмістилища, посудини: *ampulla* – *ампула*, демінутив до грец. іменника *amphora*, *ae*; *vas* – *судина*; *capsula* – *капсула*, демінутив до лат. іменника *capsa*, *ae* – *дерев'яна шухляда, ящик* [3, с. 155]; 7) штучні матеріали: *vitrum / vitreus*, *a*, *um* – *скло / скляний*; *fibra* – *волокно*; 8) поодинокими є назви предметів озброєння: *vagina* – *піхва* (букв. схованка для меча); іграшок: *pipilla*, *ae* – *зіниця* (букв. лялька), демінутив до лат. іменника *pipa*, *ae* – *дівчинка / лялька* [3, с. 835], вмотивований тим, що відбиток на зіниці завжди зменшує зображення людини. У такому випадку метафора побудована на основі метонімії.

Переважає більшість проаналізованих термінів отримали метафоричне значення завдяки асоціації за зовнішньою подібністю, оскільки об'єкт зі сфери-

джерела зовні чимось нагадує анатомічне утворення (цільова сфера), наприклад, термін *bulbus* – лат. *цибулина* / укр. *яблуко* вказує, що тіло ока за формою і будовою схожий на овоч або плід; термін *retina* – *сітківка* називає розгалуження дрібних кровоносних судин, які нагадують сітку для риболовлі; *cornea* – *рогівка* асоціюється з твердою оболонкою ока і т.п. Більш складними є асоціації, пов'язані з функціональною подібністю, наприклад, метафоричний термін *tunica* – *оболонка* означає зовнішню або внутрішню покриття органу; назви об'єктів гідросфери називають заглибини у площині анатомічного утворення (тіла ока), заповнені захисною рідиною – сльозами: *lacus lacrimalis* – сльозове *озерце*; *rivus lacrimalis* – сльозовий *струмок*; *ductus nasolacrimalis* – носо-сльозова *протока*; назви географічних координат вказують на асоціативний зв'язок між сферичною тривимірністю поверхні землі і формою ока та ін.

Зіставний аналіз грецько-латинських і українських метафоричних термінів виявив асиметрію у способах мовної репрезентації метафоричних моделей, а саме: 1) повну або часткову зміну джерела метафоризації: *lens* (букв. сочевиця) – *кришталік*; *radius* (букв. паличка для креслення) – *промінь*; *anulus* (букв. обручка, перстень) – *кільце*; *bulbus oculi* (букв. цибулина ока) – *очне яблуко* та ін.; 2) заміну метафоричного значення метонімічним: *musculus* (букв. мишеня) – *м'яз*, назва походить від іменника *м'ясо*; *glandula* (букв. *маленький жолудь*) – *залоза*, назва походить від іменника *залізо*; *purilla*, ае (букв. лялька) – *зіниця*, частина ока. Старослов'янська назва *зіниця* (букв. отвір) походить від дієслова *зіяти*. У деяких випадках відбувається нейт-

ралізація метафоричного значення завдяки українській транслітерації грецько-латинського терміна: *ampulla* – *ампула*; *stroma* – *строма* та ін. Зауважимо, що калькування грецько-латинського терміна українською мовою навпаки забезпечує збереження метафоричного компонента значення: *semilunaris*, е – *півмісяцевий*, а, е.

Висновки. Око як найважливіший орган відчуття є джерелом різних видів образної номінації. Одним із продуктивних способів номінації у галузі латинськомовної анатомічної термінології є метафора, використання якої передбачає формування у свідомості носія мови метафоричної моделі на основі дворівневих асоціацій за зовнішньою або функціональною подібністю анатомічного об'єкта (цільова сфера) і об'єкта зі сфери-джерела (жива і нежива природа, артефакти та ін.) для подальшої мовної репрезентації. Найбільш поширеним джерелом метафоризації для анатомічної термінології офтальмології є артефактні назви, серед яких домінують найменування виробів з тканини, знарядь різного призначення, вмістилищ і посудин. Особливу групу складають просторові метафори (назви об'єктів гідросфери), які асоціюються за функціональною подібністю зі сльозовим апаратом ока, а також метафори, джерелом яких є система назв географічних координат, що пов'язують будову ока з будовою земної сфери. У поодиноких випадках метафора виникає на основі метонімії. Метафоричні системи латинської і української мов мають національну специфіку, проявом якої є асиметрія мовної репрезентації метафоричних моделей: повна або часткова зміна джерела метафоризації, заміна метафоричного значення метонімічним, втрата або нейтралізація метафоричного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1998. 461 с.
2. Белов Е.А. Проблема классификации культурных артефактов / Е.А. Белов // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – Вып. 1 (37), Челябинск, 2014. С. 43-46.
3. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1976. 1096 с.
4. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. С. 387-415.
5. Міжнародна анатомічна термінологія – український стандарт / Електронний ресурс: <https://anatom.ua/mat-ukr/>
6. Ning Yu. The eyes for sight and mind / Yu Ning // Journal of Pragmatics, 2004, 36 (4). P. 663-686
7. Pradhan, Jaja Bishnu. Cultural artefacts as a metaphor to communicate mathematical ideas / Jaja Bishnu Pradhan // Revemop, vol 2, 2020. P. 1-34.

REFERENCES

1. Arutjunova, N.D. Discourse / N.D. Arutyunova // Linguistic encyclopedical dictionary. M.: Sovetskaya encyclopediya, 1998. 461p.
2. Belov E.A. Problema klasifikatsii kul'turnykh artefaktov / E.A. Belov // Vestnik Chelyabinskoi Gos. Akademii kul'tury i iskusstv, 1(37), 2014. P. 43-46.
3. Dvoretcklii I.H. Latin – Russian Dictionary. M.: Russkii yazyk, 1976. 1096 p.
4. Lakoff G., Jonson M. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Jonson // Theory of metaphor. M.: Progress, 1990. P. 387-415.
5. Mizhnarodna anatomichna terminologiya – ukrayjns'kii standart. Available at: <https://anatom.ua/mat-ukr/>

Terminology of eye's structure as the source of metaphorization

O. G. Mykhailova

Article suggests linguo-cognitive approach to the problem of terminology nomination in the field of Greek and Latin anatomic terminology, the metaphor was determined as the most productive way of forming the units of scientific language. Based on the examples for the nomination of eye's structure, different sources of metaphorization were considered, namely: living and dead nature, artifacts, geographical system of coordinates. Linguistic and cultural analysis of Greek and Latin and Ukrainian ophthalmological terminology proved the presence of asymmetry in the linguistic representation of metaphorical models, wherein manifested by partial or complete replacement of the source of metaphorization, the appearance of metonymic instead of metaphorical meaning, the loss or neutralization of metaphorical meaning.

Keywords: *metaphor, metonymy, sources of metaphorization, anatomical terminology, Latin.*

METHODOLOGY

Електронна освіта як форма наукових онлайн-комунікацій: можливості та бар'єри в умовах карантину

О. В. Хижняк, А. О. Жовнір

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: o.khyzhniak@karazin.ua, a.zhovnir@karazin.ua

Paper received 04.12.20; Accepted for publication 16.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-08>

Анотація. В статті розглянута специфіка онлайн-наукових комунікацій в умовах карантину. Авторкою був наданий аналіз електронної освіти як простору та форми наукових комунікацій, окреслено її специфіку та особливості. В статті були проаналізовані можливості електронної освіти, які вона надає для науковців, які продовжують свою роботу в умовах пандемії коронавірусної інфекції. Крім того, авторкою були визначені ризики та перешкоди електронного освітньо-наукового простору, які сьогодні відзначають вчені для продовження свого ефективного функціонування. Були надані графіки за результатами проведення соціологічних досліджень серед вчених та науковців України. Був зроблений висновок про те, що сьогодні існує потреба в пошуці чітких роз'яснень та формуванні уніфікованого інструментарію з організації роботи та побудови комунікативних процесів в нових умовах.

Ключові слова: електронна освіта, наукові комунікації, онлайн-комунікації, віртуальний простір, цифрове середовище.

Вступ. Сучасний етап розвитку суспільства можна назвати транснаціональною консолідацією зусиль людства перед обличчям глобальних ризиків та викликів. У зв'язку з поширенням коронавірусної інфекції та впровадженням карантинних обмежень всі галузі суспільного життя опинились в умовах кардинальних трансформацій та оперативної адаптації до нових векторів розвитку та світових змін. Наука як галузь, яка є одним з головних джерел суспільних знань, сьогодні змушена знаходити нові підходи до свого ефективного функціонування. Але на порядку денному все більш актуальними стають питання: Які сьогодні домінують форми наукової комунікації? Які відкрились можливості наукової роботи? Що перешкоджає розвитку науки в цілому та науковцям зокрема? Яке майбутнє у нашої науки? В контексті роздумів та пошуку відповідей на ці та багато інших питань цікавими є результати дослідження, яке було ініційовано консорціумом вчених, до складу якого входять: Рада молодих учених при МОН України та її голова проф. Олеся Ващук та Президія в особах Наталії Коленди, Наталії Деревягіної, Євгенії Поліщук та Анастасії Сімахової, аналітичний центр «Українська експертна ліга» (ГО), під керівництвом доктора соціологічних наук Олександра Хижняка та аналітика, кандидата соціологічних наук Галини Кравченкової. За ініціативи членів консорціуму було проведено онлайн опитування на тему: «Наукові комунікації молодих вчених під час карантину» (відібрано 323 анкети молодих учених. В дослідженні взяли участь молоді науковці з усіх регіонів України, окрім АР Крим та ОРДЛО).

Мета статті полягає в розкритті особливостей, можливостей та загроз електронної освіти як форми наукових онлайн-комунікацій в умовах карантину.

Короткий огляд публікацій по темі. Питанню особливостей наукових комунікацій в цифрову епоху присвячували увагу такі вчені як Т. Ярошенко [9], О. Скиба [6], Т. Борисова [2], С. Чуканова [2] та інші. Питання можливостей електронної освіти стосуються робіт І. Цідило [8], О. Мамон [4], а завдання й проблеми

розвитку електронної освіти висвітлені в роботах С.Г. Кравець [3], І. А. Болкунов [1], А. Г. Сергеева [5]. У зв'язку зі стрімкою популяризацією проблематики та невеликою кількістю присвячених їй публікацій стає все більш необхідним аналіз “оновлених” форм наукової комунікації, їх переваг та обмежень.

Виклад основної частини. Варто сказати, що науковці досить по-різному оцінюють вплив карантину на стан наукової роботи в цілому. Приблизно 46 % опитаних респондентів говорять про те, що наука зазнала скоріше негативного впливу, ніж позитивного, хоча 35 % вчених все ж таки не надали одностайної відповіді та мають певні сумніви в своїх оцінках. Аналізуючи зміни, які відчули науковці у зв'язку з пандемією, думки респондентів поділились умовно на “нові можливості” та “нові бар'єри”. Серед важливих позитивних змін, які відмітили науковці, можна виділити наступні: наявність вільного часу для проведення наукових робіт, поява нових онлайн-форм комунікації, можливість включення до віртуального освітнього простору, підвищення комп'ютерної грамотності, гнучкість та інше. Серед перешкод “коронавірусного періоду”, які гальмують розвиток науки, вчені наголошували на відсутності належного фінансування наукової галузі, відсутності доступу до лабораторій для проведення досліджень, закритті фізичних установ та складнощах мобільності, відсутності безпосередньої наукової комунікації та наукових традиційних заходів, відсутності ефективних платформ віртуальної комунікації.

Варто сказати, що карантинні обмеження значно трансформували форми наукових комунікацій, змусивши науковців та вчених адаптуватись до віртуального наукового простору. Так, Графік 1 свідчить про те, що до карантину онлайн-форми комунікацій значно поступались безпосередньому “живому” спілкуванню, тільки 24, 5 % вчених надавали перевагу комунікаціям через Інтернет. Але ми можемо побачити, що розподіл відповідей значно змінився при дослідженні домінуючої форми комунікації під час карантину. Майже 90%

наукових комунікацій відбувається за допомогою глобальної мережі Інтернет в режимі онлайн (Графік 2).

Карантин – це не тільки обмеження, але й нові можливості для наукової сфери. Окремо хотілось би виділити те, що важливою можливістю, яку отримали науковці під час карантинних обмежень, стала робота в онлайн-режимі. Слід зауважити, що електронна освіта стала одним з головних просторів освітньо-наукових комунікацій та альтернативою реалізації різних практик освітньо-наукової діяльності. Так, більшість науковців говорили про те, що в умовах епідемії вони отримали новий досвід роботи в дистанційному форматі, який вони не мали раніше. За результатами дослідження, яке було проведено серед молодих учених України у 2020 році, ключовими можливостями, які відкрились для науковців під час карантину, стали наступні: дистанційна освіта, використання різних платформ електронної освіти, участь в наукових заходах онлайн (семінари, вебінари, майстер-класи, воркшопи тощо), проходження відкритих масових онлайн-курсів, використання онлайн-бібліотек та репозитарієв, використання додатків та програм для реалізації онлайн-комунікації тощо. Тож, ми можемо зробити висновок про те, що головними перевагами та в той же час можливостями для науковців в умовах карантину стали різні онлайн-практики наукової роботи.

Перш ніж розглянути безпосередньо ризики електронної освіти, хотілось би зосередити увагу на тих бар'єрах, які, на думку вчених, в цілому стримують розвиток комунікацій в науковій галузі. Так, результати дослідження свідчать про те, що ключовими перешкодами на шляху побудови ефективних комунікацій є: нерозвиненість мережі особистих зв'язків і каналів спілкування науковців (29,7 %), відсутність у наукових установах (підрозділах) електронного документообігу, електронної бібліотеки, доступу до електронних баз (26,9 %), недостатнє володіння науковцями іноземними мовами (44,8 %), психологічна неготовність науковців до нових видів, форм наукових комунікацій (34,3 %). Таким чином, ми бачимо, що, з одного боку, є певні проблеми з матеріально-технічним забезпеченням організації онлайн-наукових комунікацій, а з іншого - психологічна та компетентісна неготовність вчених до кардинальних змін. Але зараз ми бачимо, що все ж таки онлайн-форми комунікацій витісняють безпосередні. Звичайно, науковий світ зараз переживає

кардинальне реформування та зміну усталених та звичних форм наукової діяльності. Але деякою мірою пандемія стала катализатором та стимуляцією включення наукового складу до глобального віртуального середовища. Більшість науковців України за допомогою активізації роботи з інформаційно-комунікативними технологіями почали інтегруватися до міжнародного наукового простору, отримали доступ до зарубіжних ресурсів та джерел інформації, почали інтенсифікувати свою комунікацію з міжнародними колегами та долучатися до глобальної інформаційної культури тощо.

Інтернет, який був створений як одна з форм обмежених комунікацій, сьогодні став ключовою технологією, яка поєднує усе різноманіття форм організації соціального співіснування та взаємодії. Крім того, що Інтернет-простір почав генерувати власні опції соціальної взаємодії, він здійснює безпосередній вплив на усталені в фізичному просторі соціальні практики. Не обмежений доступ до великих масивів інформації, інтерактивність, динамічність, глобальність і транснаціональність, анонімність та багато інших характеристик Інтернет-комунікацій вимагають від соціальних агентів оперативної компетентісної готовності для оволодіння та застосування цих технологій, що призведе до інклюзії та інтеграції до віртуального простору.

Електронна освіта як освітньо-наукове середовище породжує якісно новий комунікативний простір, пропонуючи можливість організації як синхронних, так й асинхронних комунікацій, адресних та анонімних, формалізованих та неформальних. Еволюція технологій електронної освіти та опосередкованість комунікацій призвела до того, що ефективність мережевих комунікативних процесів залежить не тільки від базових комунікативних компетенцій їх учасників, але й від досить конкретних знань та навичок, які охоплюють такі компетенції як: загальна технічна та технологічна грамотність, медіаграмотність, навички роботи з платформами електронної освіти, уміння створення онлайн-курсів, володіння мовою Інтернет-комунікації, знання в галузі інформаційного права та інтелектуальної власності, робота в системах управління контентом тощо. Усі ці навички стають необхідними умовами досягнення ефективності комунікативних активів в мережевій

спільноті, розуміння учасниками один одного, досягнення освітніх та наукових цілей та завдань.

Говорячи про можливості, які сьогодні надає цифровий комунікативний простір в цілому та електронна освіта зокрема, варто відзначити, що онлайн комунікативні процеси мають глобальний транснаціональний характер. Онлайн комунікації сьогодні долають просторово-часові обмеження, сьогодні науковці можуть обмінюватись думками та ідеями незалежно від свого географічного розташування, комунікувати з колегами з різних куточків планети. Крім того, онлайн комунікації стають більш інтерактивними, що дуже важливо розуміти в контексті поняття гіпертекстуальності, тобто представлення будь-якого контенту у вигляді несистемних вузлів та зв'язків, які можуть передбачати різні шляхи та способи сприйняття та інтерпретації, тим самим залишаючи можливість породжувати нові смисли. Комунікативні процеси в цифровому просторі характеризуються персоніфікованістю та гнучкістю, тобто у науковців та вчених з'являється можливість організувати свою наукову діяльність відповідно до своїх індивідуальних потреб та особливостей.

У 2020 році було проведено дослідження, яке було присвячене вивченню розвитку електронних освітніх технологій в Україні за інформаційної підтримки Ради молодих учених при МОН України та ГО "Інноваційний університет". В дослідженні взяли участь 130 експертів з різних регіонів України. Так, за результатами дослідження було виявлено, що серед головних можливостей, які надає електронна освіта можна виділити наступні: гнучкість графіку роботи (78,4 %), можливість працювати за індивідуальним планом відповідно до власних потреб та можливостей (65,9 %), надання доступу до освітніх послуг різним верствам населення (38,6 %), автоматизація роботи (37,5 %), навчання та опанування сучасних інформаційно-комп'ютерних освітніх технологій (33 %), економія часу (30,7 %) (див. Графік 3). Таким чином, сьогодні у зв'язку з розвитком технологій електронної освіти ми спостерігаємо значні зміни освітньо-наукового простору як комунікативного майданчику. З одного боку, повсюдне поширення інформаційних технологій лише збагачує та зміцнює потенціал інституту науки, стає каталізатором його стратегічного розвитку, надає безліч можливостей суб'єктам наукової діяльності, робить наукову діяльність більш гнучкою та інтерактивною.

З іншого ж - електронізація комунікативних процесів спричиняє появу ризиків та перешкод, які з'являються на шляху ефективного функціонування наукової галузі та імплементації звичних практик наукової діяльності. Однією з особливостей цифрових комунікацій є їх дистантність та опосередкованість, науковці втрачають безпосереднє спілкування один з одним, що може вплинути на мінімізацію відчуття приналежності до академічної та наукової спільноти. Можливості анонімності та неконтрольованості комунікацій можуть призвести до їх безвідповідальності, а відсутність чіткого нормативно-правового регулювання спричиняє сьогодні появу в мережі великої кількості недостовірної інформації. Слід розуміти, що ефективність наукової онлайн комунікації залежить від знань та компетенцій, якими мають володіти учасники комуніка-

тивних процесів, а саме: медіаграмотність, технічна компетентність, навички роботи з різними цифровими платформами, володіння мовою Інтернет-комунікації тощо. Результати дослідження продемонстрували, що саме цей фактор є одним з ключових бар'єрів організації ефективної онлайн наукової комунікації (майже 53,4 % респондентів).

Графік 3. Розподіл респондентів щодо оцінки можливостей, які надає електронна освіта (у %)

Надання необмеженого доступу до неперевіраних інформаційних джерел та ресурсів може виступати одночасно як перевагою, так і ризиком. Відсутність належного нормативно-правового регулювання актуалізує проблематику інформаційної безпеки в ситуаціях поширення підозрілих цифрових джерел, які можуть транслювати маніпулятивний контент або взагалі поширювати неправдиву інформацію. Як ми можемо побачити з Графіку 4, то проблематика інформаційної безпеки посягає не останнє місце (33 %). Цифровізація наукових комунікацій обумовлює необхідність підвищення рівня знань науковців та вчених в галузі інформаційного права та правового регулювання об'єктів інтелектуальної властивості. Збільшення інформаційних потоків та надання необмеженого доступу до них поглиблює проблематику академічного шахрайства та недобросовісності. Майже 53 % респондентів відмітили значущість цієї проблеми.

Графік 4. Розподіл респондентів щодо оцінки ризиків та загроз, які можуть виникати у зв'язку з поширенням електронної освіти (у %)

Висновки. Таким чином, стрімке поширення цифрових технологій сьогодні здійснює значний вплив на наукову галузь, тим самим спричиняючи появу нових форм та практик наукової комунікації. Електронна

освіта як науковий онлайн-комунікативний простір, який має свої особливості, з одного боку, надає сучасному науковцю можливості побудови своєї наукової діяльності відповідно до власних потреб та інтересів, гнучкості та персоніфікованості, отримання доступу до необмеженої кількості інформаційних джерел тощо. З іншого, новий комунікативний простір продукує цілу низку ризиків та загроз. В першу чергу, мова йде про проблеми інформаційної безпеки, академічного шахрайства, соціальної ізоляції та інші. Одним з

головних питань на порядку денному наукової галузі є пошук ефективної стратегії розвитку науки в умовах глобальних ризиків та світових тенденцій інтернетизації та віртуалізації. Розгубленість або неготовність науковців до роботи в нових умовах може призвести до глобальної кризи всієї наукової сфери. Саме тому сьогодні існує гостра потреба в пошуці чітких роз'яснень та формуванні уніфікованого інструментарію з організації роботи та побудови комунікативних процесів в умовах карантинних обмежень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болкунов И. А. Электронное обучение: проблемы, перспективы, задачи // Таврический научный обозреватель. 2016. - № 11 (16). - С. 128–132.
2. Борисова Т. Наукова комунікація в цифрову епоху: [звіт про IV Міжнародну науково-практичну конференцію, присвячену сучасним питанням бібліотекознавства, наукометрії, бібліометрії] / Тетяна Борисова, Світлана Чуканова // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. – 2016. – № 03. – С. 22 - 25.
3. Кравець С. Г. Функції дистанційного навчання у системі професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників / С. Г. Кравець // Матеріали науково-практичного семінару [«Використання платформи e-learning.org.ua в освітньому процесі професійно-технічного навчального закладу»], (26 квіт. 2016 р.). – С. 21-24.
4. Мамон О. Тенденції розвитку електронної освіти та ефективність упровадження E-LEARNING у традиційну освіту / О. Мамон // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. - 2014. - № 2. - С. 302-307.
5. Сергеев А. Г. Введение в электронное обучение: монография / А. Г. Сергеев, И. Е. Жигалов, В. В. Баландина ; Владимир. гос ун-т имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых. – Владимир: Издво ВлГУ, 2012. – 182 с.
6. Скиба О. П. Наукові комунікації в інформаційну епоху / О. П. Скиба // Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія. - 2012. - № 1 (15) - С. 92-93.
7. Татаренко А. Л. "Гіпертекст", "гіпертекстуальність", "ергодична література": походження та окремі аспекти функціонування термінів / А. Л. Татаренко // Studia Slavica: збірник науков.статей / упор.і відп.ред.: С.Пахомова, Я.Джоганик. – Ужгород: О. Гаркуші, 2011. – Вип. 11: Елімінація мовних бар'єрів. – С. 102-116.
8. Цідило І. М. E-learning: понятійно-категорійний аналіз. Молодь і ринок. 2011. № 18 (83). С. 25-29.
9. Ярошенко Т. Наукові комунікації XXI століття: електронні ресурси для науки та освіти України / Т. Ярошенко // Бібл. вісн. — 2006. — N 5. — С. 17-22.

REFERENCES

1. Bolkunov I. E-learning: problems, prospects, tasks // Taurian Scientific Reviewer. 2016. - № 11 (16). - P. 128–132.
2. Borisova T. Scientific communication in the digital age: [report on the IV International scientific-practical conference dedicated to modern issues of library science, scientometrics, bibliometrics] / T. Borisova, S. Chukanova // Library Forum: history, theory and practice. - 2016 - № 03. - P. 22 - 25.
3. Kravets S. Functions of distance learning in the professional training system of future skilled workers / S. Kravets // Proceedings of the scientific-practical seminar ["Using the platform of distance learning e-learning.org.ua in the educational process of vocational school"], (April 26, 2016). - P. 21-24.
4. Mamon O. Tendencies of e-learning development and efficiency of E-LEARNING implementation in traditional education / O. Mamon // Scientific Journal of Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy. - 2014. - № 2. - P. 302-307.
5. Sergeev A. Introduction to e-learning: monograph / A. Sergeev, I. Zhigalov, V. Balandina; Alexander Grigorievich and Nikolai Grigorievich Stoleto State University. - Vladimir: Publishing house of VISU, 2012. - 182 p.
6. Skiba O. Scientific communications in the information age / O. Skyba // Journal of the National Aviation University. Ser.: Philosophy. Culturology. - 2012. - № 1 (15) - P. 92-93.
7. Tatarenko A. "Hypertext", "hypertextuality", "ergodic literature": origin and some aspects of the functioning of terms / A. Tatarenko // Studia Slavica: collection of scientific articles / emphasis added: S. Pakhomova, J. Dzhoganyk. - Uzhhorod: O. Garkushi, 2011. - Issue. 11: Elimination of language barriers. - P. 102-116.
8. Tsidilo I. E-learning: conceptual and categorical analysis. Youth and the market. 2011. - № 18 (83). Pp. 25-29.
9. Yaroshenko T. Scientific communications of the XXI century: electronic resources for science and education of Ukraine / T. Yaroshenko // Bibliographic bulletin - 2006. - N 5. - P. 17-22.

E-learning as a form of online scientific communication: opportunities and barriers in quarantine

O. Khyzhniak, A. Zhovnir

Abstract. The article considers the specifics of online scientific communications in quarantine. The author provided an analysis of e-learning as a space and form of scientific communication, outlined its specifics and features. The article analyzes the opportunities of e-learning that it provides for scientists who continue their work in a pandemic of coronavirus infection. In addition, the author identified the risks and obstacles of the electronic educational and scientific space, which today are noted by scientists to continue their effective functioning. Graphs based on the results of sociological research among scientists of Ukraine were provided. It was concluded that today there is a need to find clear explanations and the formation of unified tools for organizing work and building communication processes in new conditions.

Keywords: e-learning, scientific communications, online communications, cyberspace, digital environment.

The development of theoretical and practical didactic fundamentals in the ukrainian school: sava chavdarov

O. V. Plakhotnik¹, A. Y. Kuzmenko²

¹Taras Shevchenko National University of Kiev, Kyiv, Ukraine

²Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Corresponding author. E-mail: olgaplakhotnik@hotmail.com, kuzanya@i.ua

Paper received 10.12.20; Accepted for publication 22.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-09>

Abstract. The article deals with a prominent Ukrainian scientist, teacher, didactic specialist and methodologist Sava Khrystoforovych Chavdarov. In his textbooks S. Chavdarov makes an attempt to justify the system of language education in Ukrainian schools from the first to the tenth grade inclusively. As a methodologist, he outlined the principles of building a school grammar course in high school in the programs and textbooks, gave guidelines for their coverage.

Keywords: *educational activity of S. Kh. Chvadarov, theory and practice of teaching, didactic heritage, improvement of forms and methods of teaching.*

Introduction. The first half of the XX century in Ukraine was characterized by instability, contradictory trends, shifting worldviews, reorientation of values and priorities the main factors of which were global socio-political and cultural-educational processes in the country which significantly affected various spheres of society.

The education sector was not an exception. Therefore, the formation and development of pedagogical science of the outlined period has been considered taking into account significant socio-historical and socio-cultural changes. At that time, it was not so much about the problem of technicalization of life (for example, electrification) that became especially relevant but it was the problem of its domestication, the creation of a humane society, the formation of positive thinking in people, constructive behavior, consciousness and responsibility that were really urgent. The above mentioned qualities remain relevant today. Therefore, taking into account the peculiarities of the situation, the need for a theoretical study of the past historical experience in the field of education and upbringing is a priority task. This is especially concerns higher education, since it is higher education where the biggest gaps in modern pedagogical practice are observed. From this point of view, it is important to analyze the activities of prominent scientists and educators of the past. Persistent searches for methods to solve important pressing problems inevitably lead to historical analogies. An important place in historical and pedagogical research is occupied by the study of the achievements of a unique cohort of Ukrainian public figures of the XIX and XX centuries who took the most active part in the formation of the Ukrainian system of education and upbringing.

Brief overview of related publications. Due to the above, it is important to study, analyze, summarize and creatively use the current ideas of those Ukrainian teachers as well as cultural and educational figures who have made a significant contribution to the development of Ukrainian pedagogical science and practice. Without knowledge of how the theory and practice of national education and school have developed in the past, without understanding and rethinking of Ukrainian pedagogical experience, which does not only enriches modern pedagogical science with new facts and theoretical provisions but also allows to predict its future development, it is absolutely impossible to

deal with the issue. The works of famous Ukrainian teachers G. Vashchenko, B. Hrinchenko, M. Drahomanov, O. Konysky, T. Lubents, V. Naumenko, I. Ogienko, S. Rusova, S. Siropolko, J. Chepiga, S. Cherkasenko and other world-renowned scientists have become a valuable heritage of Ukrainian pedagogical science and education.

Their educational heritage was introduced into a wide scientific circle by historical and pedagogical investigations of such modern Ukrainian researchers as A. Aleksyuk, N. Antonets, L. Vovk, N. Gupan, N. Dichek, N. Kalenichenko, E. Kovalenko, V. Mayboroda, O.Plakhotnik, O.Savchenko, I.Skoropad, M.Stelmakhovych, O. Sukhomlynska and others.

The life and scientific achievements of the teachers from the past who have made considerable efforts to develop and reform education is being actively studied today. However, the contribution of the pedagogical heritage of significant names of scientists and teachers, which need a thorough study and presentation to the pedagogical community of the XXI century, has not been sufficiently studied.

Among the outstanding Ukrainian scientists-teachers and methodologists of the late XIX - early XX century an important place is occupied by the figure of Sava Khristoforovich Chavdarov (1892-1962).

The name of this scientist is widely known not only in Ukraine but also abroad. S. Chavdarov was one of the founders of the science of pedagogy and organization of school work. He is the author of deeper works on the history of pedagogy, didactics, textbooks and manuals.

The purpose of the article is to make a contribution to pedagogical knowledge by analyzing the creative work of S. Chavdarov as an evidence of the development of pedagogical theory and practice in the second third of the twentieth century, who being based on the methodology of J. Comenius, K. Ushinsky and other teachers of Ukrainian and foreign pedagogy in their direct relationships and interdependencies, substantiated the system of language education in schools of Ukraine.

Research methods. *Search and bibliographic* method of the study and analysis of scientific literature, which allowed to identify the source base of scientific and pedagogical heritage of S. Chavdarov; *biographical* method used to analyze the life of the scientist; *problem-chronological method* which was used in the consideration of scientific

and pedagogical activity of S. Chavdarov in chronological order; *the method of retrospective logical-semantic analysis* which was used to select factual material in order to clarify the data of the scientist's life; *classification, systematization and modeling of informatio* which contributed to the disclosure and justification of scientific and pedagogical activities of the scientist; *comparison and generalization of research results* which allowed to analyze the theoretical approaches of S. Chavdarov to the organization of the educational process and evaluate its contribution to pedagogical science.

Research materials. The works of S. Chavdarov which include textbooks, manuals, monographs, scientific and journalistic articles, reports, reviews, reports, programs and materials of journalistic publications. Valuable factual material was collected during the processing of information materials in the Scientific Library named after M. Maksymovych of Taras Shevchenko National University of Kyiv, the State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine named after V. Sukhomlynsky, the Pedagogical Museum of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky, Technical Library of Ukraine, Scientific and Reference Library of the Central State Archive of Ukraine, the State Archives of Kyiv, the Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Kyiv, the Central State Historical Archive of Ukraine. The collections of normative documents, socio-political and pedagogical press, reference and bibliographic literature, historical and pedagogical researches as well as book and article bibliographic lists, sources of dissertation researches, Internet resources, etc. were used.

Results and discussions. S.Chavdarov's scientific and pedagogical heritage includes monographs, textbooks for students of pedagogical educational institutions and schools, articles, reports, lectures, etc. They still arouse undoubted theoretical and practical interest among researchers of the problems of state language education and speech development of schoolchildren.

The analysis of S.Chavdarov's scientific work shows that he focused on the work of such prominent teachers of the past as A.Disterweg, J. Komenskiy, K. Ushinsky and his contemporaries - P.Afanasyev, L.Bulakhovsky, O. Biletsky, V. Pomagayba, O. Peshkovsky, D. Ushakova and others.

Not only many pedagogical problems are widely covered in S.Chavdarov's researches, but also the experience of the development of the Ukrainian pedagogy is deeply generalized. They are distinguished by the desire for a holistic disclosure of the processes of forming the students personality. Today we consider the pedagogical heritage of S.Chavdarov to be not only a milestone in the history of pedagogical thought in Ukraine, but also as an important source in solving modern problems of teaching and educating students.

Professor S.Chavdarov made a significant contribution to the development of the teaching theory, in particular the forms and methods of teaching in both secondary and higher education.

Having comprehended the experience of the development of Ukrainian and foreign pedagogy, the scientist created his own one on which his methodology of teaching the Ukrainian language is based. The essence of this system is,

first, an organic combination of different aspects of learning the Ukrainian language - phonetics, vocabulary, word formation, grammar and style; secondly, in the application of effective forms of education (lesson, extracurricular activities, excursions, etc.); third, in the teacher and student cooperation (heuristic conversation, observation of the language, teacher's evidence, the work with the textbook, exercises).

At S.Chavdarov's height of scientific and pedagogical activity (early 1920s), numerous documents which reflected the conceptual provisions of the new school appeared, the most important of which was teaching in the native language. This problem has become one of the leading in the scientific work of the famous teacher.

In 1920 along with Russian the Ukrainian language was proclaimed to be an official language of republican's state bodies. The decree which obliged schools and state bodies to use the mother tongue was issued on September 21st.

Lately, learning the Ukrainian language was fully included in the curriculum of different types of schools. The content of language learning wasn't defined yet as well as the methods of teaching. Consequently, for the scholar, these were the years of searching. His keen interest in the methodology of teaching the Ukrainian language began to show itself at that period. Nevertheless, he had to face serious problems such as to acquaint a great number of teachers with the institutional basis of the Ukrainian language, to inform them of the latest methodological novelties and finally to define specific aspects of teaching Ukrainian.

S.Chavdarov became the promoter of new methodological ideas. He was among those scholars, who would speak out against tendencies to hinder the development of Ukrainian language, devaluation of artistic expression in schools and also against excessive use of written business language along with a lack of grammar studying and ignorance of the need to correct students' mistakes. Pedagogic theory, examining and summarising the experience of educational practitioners and experimentation were what the scholar considered as fundamental principles of methodology formation.

In the early 1930s, S.Chavdarov was actively engaged in research work which he managed to combine with teaching in higher educational institutions.

After the order "On implementation of the universal primary school education in Ukraine" had been issued in August 1930 S.Chavdarov wrote several articles for some journals, for instance, "Punctuation technique of labour schools" [2], "Further challenges in teaching languages" [3], in which he pointed out that the language was not being properly taught in schools, the essence of spelling changes was not described, and also there was no systematic way of assessing students' grammar skills, linguistic culture, and, above all, the work on the classification of orthographic, punctual and pronunciation was not performed.

In January 1932, S.Chavdarov, working already in Kyiv branch of the Ukrainian Research Institute of Pedagogy as the head of the department of language and literature methodology of the Institute of Pedagogy, was trying to create official Ukrainian language textbooks for primary school. In the textbook, he laid out clearly, logically and cohesively the material from the definition of "The arrangement between words in sentences" to the study of parts of speech

(third grade), whereas in the fourth grade it was supposed to continue studying sentences, verbs, word formation. The titles of the photographs were interesting: "Exclamation words", "Spelling of appendages", which are not inherent in modern terminology of Ukrainian language textbooks.

In the same year, in 1934, together with P. Volynsky, he created a manual for teachers "How to teach grammar and spelling of the Ukrainian language in a primary school with the Ukrainian language of instruction (according to the official textbook of S.Chavdarov and P.Volynsky)" [8], approved and published by the State Publishing House "Soviet School". In the section "General attention to work with the textbook of the Ukrainian language for primary school," it was noted that "the textbook provides the material for the systematic examination of the grammar and spelling programs". At the same time, the material outlined in the textbook also contributed to the development of oral and written language. According to it, working on grammar and spelling was closely related to the improvement of students' vocabulary, clarifying of their speech and development of their self-expression skills [1, p. 3]. Apart from that, it was recommended by the authors to use a special selection of drawings from the book "Pictures on the development of oral and written speech", "Uchpedgiz", 1933 [1, p. 3].

As we can see, S.Chavdarov's work was necessary for Ukrainian schools, for there was a lack of scientific and methodological literature published in the Ukrainian language. Moreover, it did not have a large circulation. Sava Khrystoforovych became the author of the textbooks "Ukrainian language" for 1, 2, 3, 4 grades of primary and eight-year school, textbooks for 1, 2, 3, 4 grades of schools for the visually impaired students. Most of them undergone about 30 reprints. S. Chavdarov tried to reveal the most pressing issues of education and upbringing of the younger generation. According to his textbooks, children studied in Ukrainian schools for about forty years.

Creating his textbooks, S.Chavdarov would work hard to improve the methodology of teaching the native language. On the pages of professional publications, the scientist analyzes the existing shortcomings that exist in the teaching of not only language but also other subjects. Moreover, he considered the problem of the development of oral and written speech of children. These works became the basis for such well-known works as: "Methods of teaching the Ukrainian language in primary school" (1937) and "Methods of teaching the Ukrainian language (grammar and spelling) in high school" (1939) [4-5].

In his textbooks S.Chavdarov tries to justify the system of language education in schools of Ukraine from the first to the tenth grade. He considered the methodological foundations and practical tasks of language learning, noted the need for systematics, accurate delineation of knowledge, strong skills, pointed to the links between language learning and children's thinking; outlined the principles of providing a school grammar course in high school, provided guidelines for language teaching. "Methods of teaching the Ukrainian language (grammar and spelling) in high school" [6] was republished many times and until 1955 remained providing teachers with a constant help.

The problem of the Ukrainian language lesson, which gives impetus to the development of teaching methods in other disciplines was the subject of Professor S. Chavdarov's special attention.

In 1949, a great influence on the development of teaching methods was made by the scientist's book "Principles of Soviet Didactics" [5] in which he defended the system of didactic principles.

The publication of this book became a notable phenomenon in the pedagogical life of Ukrainian Republic. It was a fundamental work devoted to the extremely important issue of pedagogical science in the organization of the educational process at school. In this work, the author presented a well-founded system of didactic principles of Soviet pedagogy and science.

The great achievement of the author was that at that time this issue did not get a proper solution. In the interpretation of didactic principles, the habit remained only to repeat the vision of this issue by teachers of the past. In his work, S. Chavdarov paid great attention to the solution of the content and classification of didactic principles by Herbart, Spencer, Dewey, Thorndike. The relevance of the characteristics of the didactic principles of these famous theorists, which are presented in the book by S. Chavdarov, retain their significance to this day [9, p.327].

Based on the educational objectives of the then Soviet school, the author defines such principles of didactics as: communist ideology, science, conscious assimilation of knowledge, connection of theory with practice in the educational process, clarity, strength of students' knowledge, taking into account general and individual age features of mental development, leading role of the teacher in the educational process.

This work of S.Chavdarov was the only one monographic publication of that period on the problem of the principles of Soviet didactics. In his later works, the author wrote that he would like to deepen and rethink his work "Principles of Soviet didactics" and prepare a book to help the teacher on improving teaching methods in school, taking into account the Law on School and its requirements for improving the educational process.

It should be noted that S.Chavdarov was a human of his time, but in his theoretical legacy there were many ideas and methodological developments, which today have not lost their significance.

Another important milestone in the pedagogical work of the scientist was the order of the Ministry of Education in the early 50's. It was stated to develop a system for studying advanced pedagogical experience in the country.

After analyzing the state of affairs, S.Chavdarov came to the conclusion that the problem of generalization and implementation of advanced pedagogical experience was solved unsatisfactorily. In addition, he noted that pedagogical scientists were cut off from life and did not help schools and teachers with disabilities. S.Chavdarov's conclusion was based on the opinion of K. Ushinsky that the experience can not be transferred but the idea is derived from experience. That, according to the scientist, provided a creative approach to the achievements of teachers and teaching staff.

The reorganization of the school (1958–1960) and its further development set new requirements for education. Thus, "The methods of teaching the Ukrainian language in school" edited by S.Chavdarov and V.Masalsky which was published in 1962 made a significant contribution to the theory and practice of language teaching [6-7]. This work

basically completed the scientifically sound and pedagogically justified system of language teaching at school. It should be emphasized that the manual was written on the basis of theoretical understanding of the best methodological achievements, as well as the authors' own great experience in high school.

The authors were able to define the essence of methodology as a science, principles, content, methods and techniques in arming students with a system of knowledge, skills and practical skills in grammar, orography, punctuation and stylistics. It became the last work of the scientist's creative work.

Conclusion. Based on the study of pedagogical, historical, historical-pedagogical, philosophical, historical-psychological, socio-philosophical literature, conclusions are made about the dynamics of the development of pedagogical views of S.Chavdarov. They are inseparable from the era in which the scientist lived (first half of the twentieth century). This is a period of reforms that took place in all spheres of Ukrainian society: economic, political, socio-cultural.

The formation of S.Chavdarov's scientific worldview took place under the influence of socio-cultural factors, the evolution of social ideas, the development of history, sociology, political science, culture, ethics, religion. It is the imperatives that determined the systematization and semantic structuring of the author's vision of the methodology of studying school subjects, in particular the Ukrainian language. The sources of S.Chavdarov's scientific and pedagogical concept were: classical pedagogical thought, ele-

ments of folk pedagogy, official Soviet ideology, progressive ideas of the modern author of the theory and practice of education and upbringing, etc.

The problems outlined by the great scientist-educator are still extremely relevant for modern Ukrainian school. A feature of S.Chavdarov's methodical work is his vision not only of the problems of didactics, but also of the psychology of students' thinking development. He believed that forms and methods of teaching should be aimed at helping students develop independent judgment. S. Chavdarov considered independence to be the end result of the studies. His main thesis was: society needs a person who is able to think independently. All scientific and methodical activity of S.Chavdarov contributed to the improvement of learning the native language by millions of people. His advice and recommendations are still widely used not only by language teachers, but also by other scholars in the process of creating programs, textbooks, manuals. The study of his didactic heritage deepens and enriches the scientific principles on which it is possible to successfully build the entire system of teaching the Ukrainian language in schools of Ukraine.

The experience of the Honored Scientist, Corresponding Member of the Academy of Pedagogical Sciences of the RRFSSR, Professor S.Chavdarov in organizing the education and upbringing of students can be successfully used by foreign colleagues in their practice in creating textbooks, manuals and various methodological developments for learning the native language.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Невтомний розвідник педагогічних глибин / А. М. Алексюк // Рад. школа. 1967. № 8. С. 95–99.
2. Чавдаров С.Х. Пунктуаційна техніка учнів трудшкіл /С.Х. Чавдаров // Шлях освіти. 1930. № 4. С. 141–155: табл.
3. Чавдаров С.Х. Чергові завдання у викладанні мови в школі /С.Х. Чавдаров // Комуніст. освіта. 1934. № 10. С. 25–40: табл. Бібліогр. у підрядк. прим.
4. Чавдаров С.Х. Методика викладання української мови (граматики і правопису) в середній школі / С.Х.Чавдаров. К.; Х.: Рад. школа, 1939. 183с.
5. Чавдаров С.Х. Принципи радянської дидактики / С.Х.Чавдаров. К.,1949. 92 с.
6. Методика викладання української мови (граматики і правопису) в середній школі. К.; Х.: Рад. школа, 1939. 183 с.
7. Методика викладання української мови в середній школі / [С.Х. Чавдаров, В. І. Масальський; у перероб. частин кн. брали участь Г. І. Купрієнко, А. П. Медушевський, М. В. Павлович]; Укр. наук.-дослід. ін.-т педагогіки; за ред. С. Х. Чавдарова і В. І. Масальського. К.: Рад. школа, 1954. 345с.
8. Як викладати граматику і правопис української мови в початковій школі з українською мовою викладання (по стабільному підручнику С. Чавдарова і П. Волинського) / С. Чавдаров і П. Волинський. Х.: Рад. школа, 1934. 59, [1] с. (Методичні поради вчителів початкової школи). На обкл. назва: Як викладати українську мову в початковій школі з українською мовою викладання.
9. Теорія та історія педагогіки//Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР 1917-1967. Радянська школа. 1967. С.285-420.

REFERENCES

1. Aleksyuk, A.M. Tireless scout of pedagogical depths / A.M. Aleksyuk // Rad. school. 1967. № 8. P. 95–99.
2. Chavdarov, S.H. Punctuation technique of students of labor schools /S.H. Chavdarov // The way of education. 1930. № 4. P. 141–155: tabl.
3. Chavdarov, S.H. The next tasks in language teaching at school /S.H. Chavdarov // Communist. education. 1934. № 10. P. 25–40: tabl. Bibliogr. in the substrng. approx.
4. Chavdarov, S.H. Methods of teaching the Ukrainian language (grammar and spelling) in high school / SH Chavdarov. K.; H.: Glad. school, 1939. 183p.
5. Chavdarov, S.H. Principles of Soviet didactics / S.H. Chavdarov. - K., 1949. - 92 p.
6. Methods of teaching the Ukrainian language (grammar and spelling) in high school. K.: Sov. school, 1939. 183 c.
7. Methods of teaching the Ukrainian language in high school / [S.H.Chavdarov, V.I. Masalsky; G.I.Kuprienko, A.P.Medushevsky, M.V.Pavlovich participated in processing. parts of the book]; Ukr. research in-t pedagogy; for order. S.H. Chavdarov and V.I Masalsky. K.: Sov. school, 1954. 345p.
8. How to teach grammar and spelling of the Ukrainian language in elementary school with the Ukrainian language of teaching (on the stable textbook of S.Chavdarov and P.Volynsky)”/S. Chavdarov and P. Volynsky. Sov. school, 1934. 59 p. (Methodological advice to the primary school teacher). How to teach Ukrainian in elementary school with the Ukrainian language of teaching.
9. Theory and history of pedagogy // Public education and pedagogical science in the Ukrainian SSR 1917-1967. Soviet school. 1967. P. 285-420.

Consideration of cognitive styles as a method of solving the problem of intensification of professional training of future software engineers

A. A. Sender

Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky,
Department of Informatics and Cybernetics, Melitopol, Ukraine.
Corresponding author. E-mail: sender@mdp.u.org.ua, ORCID: 0000-0002-8741-5625.

Paper received 12.12.20; Accepted for publication 23.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-10>

Abstract. The article considers the possibility of using the approach taking into account the cognitive aspect of the style of teaching students in information technology, in order to solve the problems of intensification of professional training. The main means of taking into account cognitive styles, the author notes the testing of students to determine their psychological characteristics and further individualization of the educational vector according to the results. According to the author, the results of testing students of III and IV courses of IT-specialties indicate a tendency of predominance of synthetic methods of information processing.

Keywords: *software engineer; quality of education; intensification; institution of higher education, analysis, cognitive styles.*

Introduction. The current tendency to intensively increase the field of information technology (IT) in the vector of dominance, among others, is actively manifesting itself in Ukraine and the world. This trend is manifested primarily through the constant development and direct implementation of high-quality IT products by Ukrainian specialists, which in turn raises Ukraine among the countries participating in international grant and private projects. This growth in the popularity of Ukrainian developments creates the conditions for the constant growth of labor market demand for highly qualified IT professionals and necessitates the acceleration of the pace of training and intensification of training in general. An additional problem is the need of employers for IT professionals who, in addition to knowledge and skills directly in the field of IT, have a high level of foreign language skills, leadership and management skills, high skills for self-development and cover knowledge in various areas of IT development. These factors create a need to explore ways to intensify the educational process and develop new approaches to solving the problem of intensifying the educational process of future software engineers in the study of general and professional disciplines.

Analysis of research and publications. Analyzing scientific developments in the vector of intensification, the introduction of differentiated learning can be considered a relevant and priority approach. As noted in the work of T. Santangelo and C. Tomlinson [1], the main purpose of differentiated learning can be considered the task of maximizing the learning potential of each individual student with prior experience of each student, they stressed the need to focus teachers on three important characteristics: willingness to learn, interest in the learning process and the direct psychological profile of the student. However, the study focuses on taking into account the teaching experience in groups of students who have already been trained by certain teachers before and focuses on the mental abilities of students, without taking into account the personal characteristics of the student. The studies of A. Margaryan, M. Bianco, and A. Littlejohn [2] can be considered in more detail, emphasizing the need to take into account the needs of each student, but the authors did not disclose the specifics of this approach, which encourages further research. Important for further research was the work of M. N. Suprayogi, M. Valcke and R. Godwin [3], who delved into the study of psychological characteristics of students and

stressed that differentiated learning is primarily associated with a complex set of variables, such as the student's effectiveness, belief in the fidelity of the teaching material, teaching experience of the teacher, professional development of the teacher and his certification, but these aspects are aimed more at the professional characteristics of the teacher, repelling the need to determine the student's personality.

The aim of the study. The purpose of the study is to analyze the problem of intensification of education and the possibility of using the factor of cognitive styles as a means of solving the problem of intensification of training of future software engineers.

The methodology of study. To achieve this goal, information support tools and research methods were used:

theoretical: theoretical analysis of sources on the intensification of the educational process, its problems and implementation, research of the possibility of using cognitive styles in the educational process;

empirical: design and modeling of learning outcomes using cognitive styles; interpretive methods that make it possible to generalize and explain the established facts and their relationship.

Research results and their discussion. In the framework of this study, the main task is to determine the possibility of intensifying the training of future software engineers and accelerate the process of mastering their general and professional skills, but at the beginning it would be appropriate to identify existing methodological approaches to intensifying education using cognitive styles. In this context, conducting an analysis of the modern market, it can be argued that the development and implementation of new concepts of learning and development depend on the training of future software engineers in higher education. Note that the main modern areas that optimize training are the cognitive approach and procedural-cognitive approach. Analyzing the possibilities of procedural-cognitive approach, from the point of view of studying the disciplines of the IT sphere, it is possible to emphasize the presence of non-obvious, but significant impact on the quality of learning different programming languages. In the educational process, this approach focuses on language learning and determines the method of its teaching. First of all, it involves the development of intellectual abilities (reflection, interpretation, ambiguous vision) in the field of language acquisition, as it is generally obvious that a simple "learn-

ing" of language (programming language) is not enough for its proper and global use in a constantly expanding functionality and the needs of the IT environment. To solve the main task of training future software engineers, namely the acquisition by students of general professional and professional skills required by a highly qualified IT specialist, various individual training programs, methods, techniques can be used to outline a certain learning style. In the research of world educators and psychologists, the style of studying professional disciplines is perceived as one of the most important factors in how well students master certain skills. Teaching style determines the specific set of actions used to achieve the goal of teaching each individual discipline within the educational program. At the same time, researchers use the concept of "cognitive style", which they usually define as the preferred mode of perception, memorization, organization, processing and presentation of information [4]. Today it is a well-known fact that learning style is a multidimensional phenomenon and takes on a general social character, which in turn creates the conditions for a quality learning process usually requires a comprehensive and multidimensional vision of situations, teaching methods and approaches to learning. This in turn requires a comprehensive assessment of the student's abilities, and taking into account his strengths and weaknesses. This is what creates the conditions for the introduction of a factor of differentiation of education and taking into account the cognitive characteristics of students before determining approaches to learning. In addition, analyzing the scientific achievements of world scientists, we would like to note the work of D. Grossmann [5], who noted in his work that cognitive style is an integral part of learning style. Thus, it creates the conditions for the assertion of the need to include cognitive style in the style of teaching professional disciplines.

Analysis of the scientific literature shows that the range of cognitive parameters is very wide and includes the following approaches to the perception of information: independent or dependent, analytical or synthetic, reflexive or impulsive and many others. In addition, the analysis of the scientific literature revealed the connection of the cognitive aspect with the specifics of the professional activities of IT professionals. An example of this connection is the fact that cognitive styles and personality traits have the greatest impact on each of the four stages of programming processes (problem identification, software development, coding, debugging and testing), because the cognitive style of the developer significantly affects the path and the pace of future development. This means that the strengths of the personal developer can significantly affect the performance of software engineers.

There is no doubt that the teaching of professional disciplines for future software engineers in higher education is based on the content of their professional disciplines, which in turn allows you to create a virtual professional environment by simulating various problem or production situations. Using methods of adapting the teaching strategy in each group to the cognitive characteristics of students, can solve a significant share of perception needs, which will allow students to effectively develop their professional competencies, allowing them to use their personal qualities as effectively as possible and function in culturally diverse academic and professional environments.

Having analyzed the scientific developments for the training of future software engineers, we note that in his works V. S. Kruglik [7], V.V. Osadchy [8], I.V. Krashennik [9], noted among a fairly wide range of requirements for future software engineers, the priority can be conditionally identified as:

- skills of creating and debugging software;
- computer equipment design and maintenance skills;
- ability to maintain information;
- ability to identify vulnerabilities in the developed software;
- ability to develop and maintain web-resources for the Internet;
- skills to configure the protection of internal systems of companies, etc.

This list allows us to say that the specifics of the professional activities of future software engineers, primarily focused on the following types of human activity: perception, processing and implementation of textual, symbolic, graphical information presented orally or in writing. This definition makes it possible to emphasize that in general the professional activity of future software engineers coincides significantly with the educational activities of students of most specialties, i.e. focuses on the mental and psychological aspects of the perception of ambiguous information. This once again confirms the relevance of using methods of taking into account cognitive styles in the training of future software engineers, which will be used by students, both in education and in further professional activities. Thus, differentiated training for future software engineers should be based on the cognitive aspect of the study of general and professional disciplines. Thus, we see it appropriate to identify and analyze the features of the cognitive aspect of the teaching style of professional disciplines in differentiated learning of IT students at the university level and highlight ways to individualize the learning process by taking into account the cognitive styles of students.

As part of the study, we conducted an experiment on the basis of Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky, in which we developed and tested students of IT-specialties in order to determine the dominant approach to information perception:

- 46 third-year students (24,1% of students have a dominant auditory approach, 11,2% of students have a visual approach and 6,8% of students have a dominant kinesthetic approach).
- 52 fourth-year students (21,5% of students have a dominant auditory approach, 9,8% of students have a visual approach and 6,3% of students have a dominant kinesthetic approach).

The majority of third-year IT students (57,9%) and fourth-year IT students (62,4%) showed the results of the emphasis on a mixed sensory approach. Turning to the work of D. G. Tigh [6. p. 35], who in his study noted that a mixed sensory approach is the ability to function in more than one approach to information perception.

Analyzing the scientific literature, we can note that traditionally in the scientific literature, people who operate simultaneously with the three main approaches are called "digital", "auditory-digital" or "discrete". People with this approach to the perception of information are able to perceive it through logical thinking, using numbers, signs and

logical inferences in thinking.

During our experiment:

– among third-year students of IT-specialties, 10,2% have equally developed visual, auditory and kinesthetic approaches to information perception, 11,2% - visual and kinesthetic approaches to information perception, 14,1% - visual and auditory approaches to information perception, 22,5% - with auditory and kinesthetic approaches to information perception.

– among fourth-year students of IT-specialties 17,5% have equally developed visual, auditory and kinesthetic approaches to information perception, 14,8% - visual and kinesthetic approaches to information perception, 18,2% - visual and auditory approaches to information perception, 21,9% - with auditory and kinesthetic approaches to information perception.

The comparison of students of III and IV courses of IT-specialties showed that the dominant sensory approaches to the perception of information are auditory and mixed.

Testing of 46 third-year IT students to determine the dominant method of perception and processing of information in the learning process showed that students can be divided into those who dominate in the synthetic method of information processing – 54,1%, analytical method of information processing – 10,7% or combine both methods of information processing – 33,2%.

Among 52 fourth-year IT students, 57,1% have a predominant synthetic method of information processing, 13,6% have an analytical method of information processing, and 29,3% have a mixed synthetic-analytical method of information perception and processing.

The results of testing students of third-year and fourth-year students of IT-specialties showed a tendency of predominance of synthetic methods of information processing, as well as mixed synthetic-analytical methods of information processing. The test results, in turn, allowed to ad-

just the strategy of the educational process and deepen the vector of problem situations and project approach, which significantly accelerated the process of students' perception of information, improve students' motivation to learn and general attitude to the course.

Conclusions. The result was the confirmation of the possibility of taking into account cognitive styles in the preparation of future software engineers for professional activities and the confirmation of the factor of influencing cognitive styles on the quality of the educational process by facilitating the perception of information by students. Therefore, we consider it appropriate to recommend the construction of the educational process of students with the choice of strategy to promote the development of their cognitive potential. The results of the experiment show that due to the testing conducted before the training, conditions were created for adjusting the strategy of the educational process and deepening into the vector of problem situations and project approach, which significantly accelerated the process of students' perception of information, improve students' motivation to learn. and general attitude to the course. This work does not cover all the features of cognitive styles in the educational process, but updates and summarizes existing research, confirming them on the basis of Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky experiment to determine approaches to the perception and processing of information by students of third-year and fourth-year student's IT-specialties. In further research, we consider it relevant and plan to develop guidelines for teachers to develop educational and methodological complexes, refine and expand testing to better cover the cognitive characteristics of students and conduct an experiment to determine the level of influence of students' cognitive styles in training future software engineers.

LITERATURE

1. Santangelo T., Tomlinson C. A. Teacher educators' perceptions and use of differentiated instruction practices: An exploratory investigation //Action in Teacher Education. 2012. V. 34. №. 4. pp. 309-327.
2. Margaryan A., Bianco M., Littlejohn A. Instructional quality of massive open online courses (MOOCs) //Computers & Education. 2015. V. 80. pp. 77-83.
3. Suprayogi M. N., Valcke M., Godwin R. Teachers and their implementation of differentiated instruction in the classroom //Teaching and Teacher Education. 2017. V. 67. pp. 291-301.
4. Dörnyei Z. The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition. Routledge, 2014.
5. Grossmann D. A study of cognitive styles and strategy use by successful and unsuccessful adult learners in Switzerland // Unpublished MA Thesis, School of Humanities of the University of Birmingham. 2011.
6. Tight D. G. The role of perceptual learning style preferences and instructional method in the acquisition of L2 Spanish vocabulary: dis. University of Minnesota, 2007.
7. Круглик В. С. Веб-орієнтовані навчальні середовища у професійній підготовці майбутніх інженерів-програмістів //Інформаційні технології в освіті та науці: зб. наук. пр. 2017. Т. 1. №. 9. С. 153-157.
8. Круглик В. С., Осадчий В. В. Аналіз змісту професійної підготовки інженерів-програмістів //Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2016. №. 52-53. С. 101-110.
9. Осадчий В. В., Крашеніннік І. В. Формування змісту освітніх програм підготовки майбутніх інженерів-програмістів за скороченим терміном навчання на основі аналізу ринку праці //Інформаційні технології і засоби навчання. 2017. №. 58, вип. 2. С. 11-25.

REFERENCES

7. Kruglik, V. S. (2017). Web-based learning environments in the training of future software engineers. *Information technologies in education and science: coll. Science. pr.*, 1 (9), 153-157. [in Ukrainian].
8. Kruglik, V.S., & Osadchiy, V.V. (2016). Analysis of the content of professional training of software engineers. *Problems of engineering and pedagogical education*, (52-53), 101-110. [in Ukrainian].
9. Osadchy, V.V., & Krasheninnik, I.V. (2017). Formation of the content of educational programs for the training of future software engineers for a reduced period of study based on the analysis of the labor market. *Information technologies and teaching aids*, 58 (2), 11-25. [in Ukrainian].

Імплементация методитики cіil під час викладання «практичного курсу англійської мови» для студентів 3 курсів філологічних факультетів ЗВО України в умовах дистанційного та змішаних форм навчання

І. В. Шевченко, О. М. Кордюк

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Corresponding author. E-mail: shevchenko2011@gmail.com

Paper received 04.12.20; Accepted for publication 20.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-11>

Анотація. Наша стаття присвячена розгляду проблеми імплементції методики предметно-мовного інтегрованого навчання (cіil) у процесі вивчення «Практичного курсу англійської мови» студентами III курсу філологічних факультетів ЗВО України за допомогою тестів для самостійної роботи і самоконтролю в умовах змішаної та дистанційної форм навчання. Звернено увагу на ефективність перевірки й систематизації знань за посередництвом указаної методитики під час вивчення навчальної дисципліни. Метою розвідки є висвітлення основних переваг застосування методитики cіil упродовж вивчення студентами III курсу філологічних факультетів ЗВО України вказаної дисципліни. Підкреслено ефективність використання тестів для самостійної роботи і самоконтролю, що дають можливість студентам перевірити свої знання з англійської мови в умовах змішаної й дистанційної форм навчання. Підкреслено, що використання методитики cіil підвищує мотивацію вивчення англійської мови у студентів, сприяє розвитку їхніх розумових здібностей, цілеспрямованому засвоєнню лексичних одиниць і знань із граматики, що використовуватимуться в майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: предметно-мовне інтегроване навчання, практичний курс англійської мови, змішана форма навчання, дистанційна форма навчання, майбутня професійна діяльність, тест, самостійна робота, самоконтроль.

Постановка проблеми. Сучасне освітнє життя в Україні є підтвердженням поступового процесу інтеграції в Європейський науково-інформаційний простір. Розвиток і впровадження нових комп'ютерних технологій, виникнення нових гаджетів вимагає від майбутніх фахівців не тільки володіння інтегрованими комунікативними навичками спілкування, що може забезпечити професійно-ділове спілкування між людьми різних країн, але й знання англійських лексичних одиниць із певних сфер виробництва, життєдіяльності людей, зокрема освіти, медицини, мистецтва тощо.

Методика cіil (Content and Language Integrated Learning) у цьому випадку набуває особливої уваги в контексті функційного оволодіння іноземною мовою та принципу інтегрованості. За Девідом Маршем, cіil дозволяє формувати в тих, хто навчається, іншомовну лінгвістичну і комунікативну компетенції в тому самому навчальному контексті, у якому в них формуються загальні знання і вміння. Використання методитики cіil передбачає вивчення немовних предметів (біологія, математики, географії й ін.) іноземними мовами [2].

Аналіз досліджень. Проблемі предметно-мовного інтегрованого навчання приділяли увагу С. Бобиль, Ю. Руднік, Ю. Соболю, О. Ходаковська та деякі інші науковці. Серед зарубіжних дослідників предметно-мовного інтегрованого навчання слід виокремити праці М. Аллена, А. Бонне, Д. Греддола, Л. Коллінза, Д. Марша, І. Тинга.

Мета статті. Головною метою пропонованої роботи є показати засоби імплементції методитики cіil під час вивчення дисципліни «Практичний курс англійської мови» студентами III курсу філологічних факультетів ЗВО України за допомогою тестів для самостійної роботи і самоконтролю в умовах дистанційної та змішаної форм навчання.

Виклад основного матеріалу. О. Ходаковська вважає, що вивчення мови за методикою cіil більш цілеспрямоване, оскільки мова використовується для

вирішення конкретних комунікативних завдань. Крім того, студенти або учні мають можливість краще пізнати і зрозуміти культуру мови, яка вивчається, що веде до формування соціокультурної компетенції учнів. Студент або учень пропускає крізь себе значний обсяг мовного матеріалу, що є повноцінним зануренням у природне мовне середовище. Робота з різними темами дозволяє вивчити специфічні терміни, певні мовні конструкції і сприяє поповненню словникового запасу студента або учня предметною термінологією, готуючи його до подальшого навчання й застосування отриманих знань і вмінь. Вивчення іноземної мови і немовного предмета одночасно є додатковим засобом для досягнення освітньої мети й має переваги для вивчення як іноземної мови, так і немовного предмета [2].

Досвід свідчить, що вивчення англійської мови за методикою cіil створює умови для входження України у трансконтинентальну систему комп'ютерної інформації і є основою для виникнення нової системи інформаційного забезпечення освіти. У зв'язку з цим розвиток дистанційної та змішаної форм навчання стає надзвичайно актуальним.

Питання застосування дистанційного навчання в навчальному процесі вищих навчальних закладів розглядають В. Дивак, Н. Думанський, Т. Крамаренко, В. Попов, В. Трохименко та ін. На думку В. Кухаренко, «дистанційне навчання» – це навчання за допомогою засобів телекомунікацій, у процесі якого суб'єкти навчання (студенти, педагоги, тьютори), маючи просторову або часову віддаленість, здійснюють загальний навчальний процес, спрямований на створення ними зовнішніх навчальних продуктів і відповідних внутрішніх змін (збільшень) суб'єктів навчання [3].

Отже, система дистанційного навчання повинна мати наступні компоненти: системне середовище дистанційного навчання з необхідними засобами для комунікації учасників дистанційного навчання, елект-

ронну базу навчальних матеріалів, віртуальні лабораторії, учасників дистанційного навчання (викладачі, студенти) і технічних спеціалістів (програмісти, системні адміністратори, веб-дизайнери), інтегровану в системне середовище дистанційного навчання систему керування й обліку дистанційного навчання [3].

Мають рацію В. Кухаренко, О. Рибалко й Н. Сиротенко, вказуючи, що дистанційне навчання здійснюється за допомогою Інтернету, оскільки одержання навчальних матеріалів і завдань, а також інших питань, пов'язаних із комунікацією, відбувається заочно. Проміжна й підсумкова атестація здійснюються також за допомогою пересилання й перевірки матеріалів [3].

У зв'язку з цим, на думку вчених, очевидні такі негативні фактори дистанційного навчання: відсутність очного спілкування вчителя і студента, що не дозволяє реалізовувати індивідуальний підхід у навчанні та вихованні; студенти не завжди самодисципліновані, свідомі й самостійні; відсутність належної технічної оснащеності для постійного доступу до джерел інформації; нестача практичних занять і відсутність постійного контролю [3].

Практика і широкі сучасні дослідження засвідчують, що в такому випадку необхідно використовувати змішану форму навчання, яка створює комфортне освітнє інформаційне середовище, і системи комунікацій, що надають необхідну навчальну інформацію.

За словами А. Андреева, під змішаним навчанням (blended learning) слід розуміти об'єднання традиційних методів навчання з інтерактивними, яке складається з трьох етапів: дистанційне вивчення теоретичного матеріалу, засвоєння практичних аспектів у формі денних занять, остання фаза – складання іспиту або виконання випускової роботи [1]. Вчений пояснює, що у змішаному навчанні використовуються елементи асинхронного й синхронного дистанційного навчання, сутність яких полягає в тому, що певну частину навчальних дисциплін (або дисципліни) студенти (слухачі) опановують у традиційних формах навчання (стаціонарній або заочній тощо), а іншу частину дисциплін (або дисципліни) – за технологіями мережевого навчання. Співвідношення частин визначається готовністю освітньої установи в цілому до подібної побудови навчального процесу, а також бажанням і технічними можливостями студентів (слухачів). Такий підхід іменують «гнучким навчанням» (flexible learning) [1].

Аналіз навчальної програми із «Практичного курсу англійської мови» спеціальності 014.02 Середня освіта. Мова і література (англійська) для III курсу свідчить, що співвідношення годин аудиторних занять і годин на самостійну роботу складає приблизно 40 % : 60 %. Так, у першому семестрі на цей предмет передбачається 50 годин аудиторних занять і 90 годин самостійної роботи; у другому семестрі – 66 годин аудиторних занять і 144 –самостійної роботи. Відповідною програмою заплановано вивчення певних тем із граматики, що надають студентам можливість перевірити свої знання з англійської мови. Це теми: “The Article”, “The Adjective”, “The Adverb”, “Passive voice”, “Sequence of Tenses” і “Indirect speech”.

Досвід свідчить, що найбільшої кількості помилок

студенти припускаються з тем “The Article”, “The Adjective” і “The Adverb”.

З метою перевірки знань і виявлення помилок студентам із теми “The Article” можливо запропонувати наступні тести:

TEST 1.

Task 1. . Choose the correct answer.

- Robin hood lived in _____ Sherwood Forest near _____ Nottingham.
 - An, the
 - A, -
 - The, -
 - , a
- If you look at _____ farms in _____ East they are not like _____ farms in _____ West.
 - The, the, the, the
 - , the, an,-
 - The,-, a, an
 - An, an, a, a
- _____ little white poodle was sitting on _____ window sill of _____ red-brick house.
 - A, a, a
 - , the, a,
 - An, the, -,
 - A, the, a
- Today we are having _____ fried potatoes with _____ meat and _____ rice pudding.
 - , -, a
 - The, the –
 - An, -, a
 - A, a, the
- Wendy is _____ doctor, Bernie is _____ artist and Sarah is _____ nurse in _____ nursing house.
 - , the, the, a
 - A, an, a, the
 - , -, the, the
 - An, an, -, the
- _____ official languages of _____ Canada are _____ English language and _____ French language.
 - A, the, an, -,
 - An, -, the, the
 - , the, an, an
 - The, -, the, the
- We were to meet at _____ Odeon cinema theatre at 4p.m but _____ Finns didn't come.
 - , -,
 - The, the
 - An, an
 - A, a
- As far as I know Brian was _____ first to come and _____ last to leave.
 - , -
 - An, an
 - The, the
 - A, a
- _____ weather is very warm today. What _____ weather for such _____ day.
 - A, an, the
 - The, -, a
 - , -, a
 - An, -, the
- _____ Yale University is one of _____ most prestigious universities in _____ USA.

- A) The, -, -
 B) A, the, an
 C) -, the, the
 D) An, -, the
11. _____ exploration of _____ west was tied to _____ search for _____ gold in _____ California.
 A) The, the, the, -, -
 B) A, the, an, -, the
 C) -, the, the, a, the
 D) An, -, -, the, the
12. He was _____ tall blonde lad with _____ pale face and _____ exhausted look.
 A) The, the, a
 B) An, an, the
 C) -, -, a
 D) A, a, an,
13. _____ Niagara Falls is situated on _____ Ni-agara River in _____ North America.
 A) -, the, -,
 B) The, -, the
 C) An, -, -,
 D) A, an, the
14. _____ Tate Gallery contains _____ unique collection of _____ British paintings from _____ sixteenth century up to nowadays.
 A) The, a, the, the
 B) The, the, the, the
 C) An, the, a, a
 D) A, -, an, an
15. In 1856 Florence Nightingale started _____ Nightingale School for Nurses at _____ St Thomas Hospital in _____ London.
 A) A, a, an
 B) The, the, -
 C) -, the, a
 D) An, -, the [5]

Із теми "The Adjective" нами запропоновано такі тести:

TEST 1.

Task 1. Choose the correct answer.

1. Ukrainian footballers are good but Brazilian footballers are _____.
 A) better
 B) the best
 C) best
 D) good
2. When they compared the little pond it was _____ of their own one.
 A) half as size
 B) half with size
 C) twice as small
 D) half the size
3. This city was _____ city in our country.
 A) most polluted
 B) polluted
 C) the most polluted
 D) more polluted
4. What happened to the chef? The meat isn't _____ it was yesterday.
 A) such good not
 B) so good as
 C) not good so

- D) as good so
5. That was _____ film I've ever seen.
 A) more frightening
 B) the more frightening
 C) the most frightened
 D) the most frightening
6. Curry is _____ red pepper and black pepper.
 A) as hot as
 B) as hot so
 C) so hot as
 D) not hot as
7. Dick was really _____ than usual and looked upset.
 A) more bored
 B) boreder
 C) the most bored
 D) most bored
8. That restaurant is _____ than the restaurant in the centre.
 A) the more expensive
 B) more expensive
 C) the most expensive
 D) expensive
9. When we speak about the breaks we always say, '_____'.
 A) the longest, the best
 B) The long, the good
 C) the longer, the better
 D) long, good
10. I think it's _____ today than it was yesterday.
 A) the more pleasanter
 B) pleasant
 C) the most pleasant/pleasantest
 D) more pleasant/pleasanter
11. We saw a _____ made of light blue porcelain filled with some orange juice and came up nearer.
 A) two-liter jar
 B) two-litre jar
 C) two-litres jar
 D) two-litre's jar
12. This apple isn't _____ that one.
 A) as sweet so
 B) not sweet as
 C) sweet as
 D) so sweet as
13. Sue is very young. She is _____ in the class.
 A) more younger
 B) the youngest
 C) young
 D) younger
14. The street was _____ than usual because of the parade.
 A) more crowded
 B) crowderer
 C) crowded
 D) the most crowded
15. _____ it rains _____ we get.
 A) Hard, wet
 B) The hardest, the wettest
 C) The harder, the wetter
 D) Harder, wetter [5]

Висновки. Сучасна методика clil має очевидні переваги у процесі вивчення іноземної мови. Вона мотивує навчання студентів, спонукає до осмисленого запам'ятовування нових лексичних одиниць та вивчення граматичних правил. Використання тестів для

самостійної роботи і самоконтролю надають студентам в умовах змішаної та дистанційної форм навчання перевірити і поглибити знання лексичних одиниць і граматичних правил, які вони застосовуватимуть у майбутній професійній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев А. УМК для e-Learning. Высшее образование в России. 2007. №7. С. 65-69.
2. Marsh D. Content and Language Integrated Learning: The European Dimension - Actions, Trends and Foresight Potential. URL: <http://europa.eu.int/comm/education/languages/index/html> (дата звернення: 14.09.2019).
3. Кухаренко В. Дистанційне навчання: Умови застосування. Дистанційний курс: навч. посіб. / В.М. Кухаренко, О.В. Рибалко, Н.Г. Сиротенко. – Харків: НТУ "ХПИ", "Торсінг", 2002. 320 с.
4. Ходаковська О. Особливості методики предметного інтегрованого навчання. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/63.pdf> (дата звернення 12.09.2020).
5. Шевченко І.В. Навчально-методичний посібник із «Практичного курсу основної мови» для студентів 3 курсу. Лексико-граматичні завдання для самостійної роботи і самоконтролю. /Шевченко І.В., Кордюк О.М. – Миколаїв, МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2020. – 160 с.

REFERENCES

1. Andreyev A. TMC for e-Learning. Higher education in Russia. 2007, № 7, p.p 65-69 [in Russian].
2. Marsh D. Content and Language Integrated Learning: The European Dimension - Actions, Trends and Foresight Potential. Retrieved from <http://europa.eu.int/comm/education/languages/index/html>. [in English].
3. Kukhareno V. Distance learning: The conditions of use. Distance course: textbook. Kharkiv: STU "HPI", "Torsing", 2002. 320 p. [in Ukrainian].
4. Khodakovska O. Peculiarities of methodology of content and language integrated learning. Retrieved from: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/63.pdf>. [in Ukrainian].
5. Shevchenko I.V. Training manual "Practical English Course" for the 3rd year students. Lexical and grammatical exercises for independent work and self-control. Mykolaiv: V.O. Sukhomlynsky National University, 2020. 160 p. [in Ukrainian].

Implementation of CLIL methodology in teaching Practical English course for the 3rd year students of philological faculties at higher educational establishments of Ukraine in the conditions of distant and blended learning

I. V. Shevchenko, O. Kordyuk

Abstract. Knowledge of a foreign language acquires fundamental and priority importance in today's globalization. Possessing integrated communication skills that provide professional and business relationships between people from different countries is becoming an obvious necessity for future foreign language professionals. Accordingly, special attention is paid at the present stage to the CLIL technique known in the world and actively used for effective foreign language learning. The article is devoted to the problem of implementation of the methodology of content and language integrated learning (CLIL) in the process of studying the "Practical English Course" by 3rd year students of philological faculties of higher educational establishments of Ukraine with tests for independent work and self-control in blended and distant learning. Attention is paid to the effectiveness of testing and systematization of knowledge through this method during the study of the discipline. The purpose of the article is to highlight the main advantages of using the CLIL methodology in teaching the 3rd year students of the philological faculties of higher educational establishments of Ukraine in teaching the discipline "Practical English Course". Emphasis is made on the effectiveness of the use of tests for independent work and self-control, which give students the opportunity to test their knowledge of English in a blended and distant learning. The research emphasizes that the use of the CLIL methodology increases the motivation of students to learn English, promotes the development of their mental abilities, purposeful acquisition of lexical units and grammar knowledge, which will be used in their future professional activities.

Keywords: *content and language integrated learning, Practical English course, mixed learning, distant learning, future professional activity, test, independent work, self-control.*

Особистісно-орієнтований підхід при організації дистанційного навчання студентів

О. Г. Швець^{1*}, Н. Г. Осьмук², Ю. В. Ліцман³

¹Сумський національний аграрний університет, Суми, Україна

²Сумській державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка, Суми, Україна

³Сумській державний університет, Суми, Україна

*Corresponding author. E-mail: olgvasenko@gmail.com

Paper received 04.12.20; Accepted for publication 18.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-12>

Анотація. У дослідженні висвітлено теоретичні основи організації дистанційного навчання за допомогою освітньої платформи Moodle та соціальної мережі Edmodo. Звернуто увагу на можливості вказаних ресурсів щодо забезпечення студентоцентризованого навчання. На основі власного досвіду розкрито переваги кожної з платформ у забезпеченні варіативності шляхів пізнавального процесу, організації формального і неформального спілкування, підтримки й супроводу студентів у процесі навчання, підвищення мотивації до навчання.

Ключові слова: дистанційне навчання студентів, особистісно-орієнтований підхід у навчанні студентів закладів вищої освіти, освітня платформа Moodle, соціальна мережа Edmodo.

Вступ. Поширення цифрових інформаційних технологій, суттєві зміни в розвитку суспільства ставлять виклики перед системою освіти. Оскільки мінливе середовище провокує різницю в способі мислення та навчання студентів, існує необхідність перейти до студентоцентризованого підходу, який заохочує автентичне, відповідальне, значуще, активне та цілеспрямоване навчання. Працюючи над визначенням нових орієнтирів для освіти майбутнього Директорат освіти OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development*) розробив Learning Compass 2030. Він забезпечує орієнтацію на майбутнє, до якого ми прагнемо: індивідуальний та колективний добробут. У роботі підкреслено, що викладачі, які є спеціалістами з оцінювання, агентами змін та організаторами зворотного зв'язку, матимуть найбільший вплив на досягнення учнів у майбутньому. В сучасних умовах «симбіоз» між вчителями та інформаційними технологіями набуває все більшого значення. Включення технологічних інновацій в освітній процес дозволяє викладачам здійснювати інноваційні процеси в педагогіці, які заохочують співпрацю, співтворчість та персоналізоване навчання [1].

Огляд публікацій за темою. Все більше науковців підтримують сучасної освіти визнають особистісно-орієнтований підхід. Відзначається, що він сприяє самостійній та активній діяльності здобувачів освіти, їх адаптації до мінливих умов життя, досягненню соціальної взаємодії та самовдосконалення. Сутнісні ознаки особистісно орієнтованого навчання передбачають перенесення ціннісної ваги з необхідних стандартизованих знань, умінь, навичок однакових для всіх, на особистісні досягнення пізнавальної діяльності кожного суб'єкта процесу навчання. Провідною стратегією особистісно зорієнтованого навчання в сучасних умовах є формування компетентностей студента з урахуванням його власних інтересів і можливостей.

Питаннями особистісно орієнтованого та діяльного підходів до навчання та виховання займалися І. Бех, Є. Бондаревська, О. Вишневецький, Я. Гальперін, Г. Дорофєєв, О. Дубасенюк, О. Коберник, О. Савченко, Л. Петерсон,

Г. Щедровицький. Ідеї створення та розвитку персонального навчального середовища висвітлюються у працях К. Бугайчук, В. Кухаренка, І. Травкіна, Б. Ярмахова.

Розуміння студента як головної дійової фігури освітнього процесу покладено в основу досліджень І. Якиманської [2], у яких серед вихідних положень виділено: необхідність забезпечення розвитку і саморозвитку особистості за рахунок варіативності, тобто можливості вибору студентом предметного матеріалу його виду та форми. С. Подмазін вбачає мету особистісно-орієнтованого навчання в розвитку механізмів самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання, що є необхідним для становлення особистості [3, с.142].

Різну логіку щодо шляхів забезпечення особистісно орієнтованого навчання демонструють його різновиди, зокрема: диференційоване навчання, індивідуалізоване навчання, евристичне навчання, когнітивне навчання. Реалізація особистісно орієнтованої концепції навчання й виховання у процесі підготовки майбутнього фахівця передбачає використання технології групового навчання; навчання як дослідження; технології проектного навчання тощо [4].

Цілком логічною в цьому контексті постає ідея розробки індивідуальної освітньої траєкторії з кожним і для кожного студента. Індивідуальна освітня траєкторія розглядається сучасними науковцями (С. Вдовіна, Г. Клімов, Т. Коростіянєць, О. Лойтаренко, А. Хуторський) як персональний шлях реалізації особистісного потенціалу кожного студента в освіті. Реалізація цього потенціалу передбачає врахування організаційно-діяльнісних, пізнавальних, творчих і інших особливостей особистості в процесі формування власної індивідуальної траєкторії. Шлях досягнення власних освітніх цілей, що відповідає здібностям, можливостям, мотивації, інтересам особистості в умовах підтримки, координації, організації, консультуванні з боку педагогів як раз і забезпечує досягнення мети індивідуальної освітньої траєкторії [5]. Особистісно-орієнтований підхід переносить акцент у навчальному процесі з навчання (передача знань) на учіння (навчальна діяльність студента).

Мета: теоретичне обґрунтування та узагальнення практичного досвіду авторів щодо застосування освітніх платформ Moodle і Edmodo для реалізації завдань особистісно-орієнтованого навчання студентів.

Матеріали та методи. Для реалізації мети авторами використано такі методи дослідження: теоретичні – загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація) та конкретно

наукові (метод термінологічного аналізу, за допомогою якого розкрито сутність провідних понять дослідження; метод структурно-логічного аналізу та порівняння, що дали змогу виявити особливості

використання функціоналу освітніх платформ Moodle та Edmodo в реалізації завдань особистісного навчання).

Результати та їх обговорення. Світові та вітчизняні педагоги докладають значних зусиль для створення ефективного навчального середовища, що забезпечить розвиток кожної особистості. Так, у дослідженні М. Weimer виділено п'ять напрямків (співвідношення сил у класі, наповнення змісту курсу, роль викладача і студента, відповідальність за навчання, мета та процеси оцінювання), які треба вдосконалити (змінити) для створення студент-центрованого навчання [6]. Розвиток цих ідей відображений також в публікації G. Wright [7]. Подальші дослідження педагогів-практиків стосуються рекомендацій по створенню студент-орієнтованого навчального середовища Student-Centered Learning Environments (SCLE) для середньої [8] та вищої освіти [9,10,11]. SCLEs розглядаються як середовище для навчання, що дозволяють студентам задовольняти унікальні навчальні інтереси та потреби, відповідати офіційним освітнім вимогам, а також взаємодіяти зі знаннями, ресурсами, інструментами чи людьми для того, щоб вчитися [11]. В документі відмічається, що SCLE, спонукає студентів стати незалежними і, зрештою, відповідати за власну освіту [8]. На думку W. Rayens та A. Ellis «наша мета для студент-орієнтованого навчання – змінити мислення студента з «орендаря» на «власника». У класі орендарів «винаймають» знання, які підготував для них викладач. У класі «власників» студенти усвідомлюють свою відповідальність за пошук, засвоєння і збереження знань. Робота викладача полягає в створенні відповідного середовища» [9, с. 92].

Таким чином, при особистісно-орієнтованому навчанні центральною фігурою освітнього процесу є не вчитель, як основне джерело та передавач знань, а студент, який перестає пасивно сприймати та запам'ятовувати навчальну інформацію, і є активним учасником освітнього процесу, виступаючи повноцінним суб'єктом відносини в освіті, що бере частину відповідальності за навчання [12].

Одним із принципів студент-центрованого навчання є розвиток знань учнів через спілкування, критичне мислення та вирішення проблем. Відповідно змінюється і роль учителя: він створює умови для того, щоб у студента була можливість працювати зі своїм досвідом, розвивати комунікативні та організаторські здібності, планувати науково-дослідницьку діяльність, приймати рішення та нести за них відповідальність, адаптувати освітні цілі під особисті якості, активізувати і стимулювати процес індивідуального прогресу

освіти [13]. Роль викладача змінюється від традиційного «джерела знань» до тренера та консультанта.

Сьогодні стало тим організаційно-методичним перехрестям, де зустрілися й акумулювалися проблеми реалізації особистісно орієнтованого навчання через індивідуальну освітню траєкторію студента в умовах вимушеної масової дистанційної освіти. Її реалізація потребує використання спеціальних організаційних засобів, в якості яких можуть бути використані портали або спеціалізовані освітні платформи. Серед існуючої різноманітності таких платформ ми обрали найбільш популярні серед українських освітян та використали їх під час викладання дисциплін хімічного та гуманітарного циклів.

Найбільш поширеною платформою для організації дистанційного навчання за академічними планами вищої школи в Україні є Moodle (Modular Object Oriented Distance Learning Environment) яка є системою управління навчальним контентом і дозволяє змодельовувати віртуальне освітнє середовище зі всіма його обов'язковими складовими.

Дана платформа передбачає активну позицію студента в навчальному процесі по створенню власної бази знань й умінь за допомогою широкого спектру джерел та інструментів. В їх якості виступають освітні ресурси (веб-сторінки, текстові сторінки, дописи, посилання на файли), що дозволяють використовувати різноманітні засоби навчання (текстові документи, відеоматеріали, аудіофайли, різні типи зображень тощо).

Особливого значення в навчальному середовищі Moodle набуває можливість організації активного й пізнавального спілкування (ресурси «Форум», «Чат»). Так, за допомогою «Форуму» і, зокрема, опції «Просте обговорення» організовується колективне спілкування з певної теми чи завдання, проблемного питання для всіх учасників за умови «підписки всіх». Якщо ж студент хоче обговорити власну проблему, це можна зробити через опцію «Стандартний загальний форум». Ресурс «Чат» дозволяє підтримувати синхронне онлайн спілкування всіх учасників на будь-яку тему. Надзвичайно корисним є збереження сесій чатів, що дозволяють студентам, які не мали можливості долучитися до онлайн розмови, бути в курсі справ і, у такий спосіб, не випадати із загального руху чи новин. За для термінового повідомлення всіх студентів про зміни або важливу поточну інформацію в організації навчання та його складових існує ресурс «Новини курсу».

Зворотній зв'язок – необхідний елемент супроводу під час здійснення індивідуальної траєкторії навчання, оскільки саме завдяки йому й формується у студента його власна пізнавальна стратегія. Тому вважаємо важливими можливості Moodle в організації зворотнього зв'язку за допомогою надання коментарів і відгуків до виконаних завдань (у вигляді текстових відгуків або навіть окремих файлів із детальним роз'ясненням), спільного обговорення, відкритого чи анонімного оцінювання робіт одногрупників (ресурси «Завдання», «Семинар»).

Для формування індивідуальних освітніх траєкторій Moodle також пропонує:

засоби формування траєкторії навчання за рахунок

накладання певних обмежень на навчальні елементи: відстеження виконання (перегляд, вивчення) елементу курсу та рівня оцінки для контролюючих заходів;

засоби, що дозволяють реалізувати багатоваріантність надання навчальної інформації в межах єдиного електронного курсу (наприклад, формування для кожної академічної групи студентів власного профілю представлення навчального матеріалу, створення ресурсів з додатковими можливостями опрацювання матеріалу для студентів із слабкою підготовкою; створення багаторівневих тестів та індивідуальних завдань тощо).

Також реалізації особистісно-орієнтованого підходу сприяють ресурси, що забезпечують варіативну подачу навчального матеріалу: за тижнями навчання, темами курсу, у формі форуму тощо; навчання в групах, що відповідають академічним; фіксація активності й успішності студентів у електронному журналі; наявність особистих кабінетів; система нагадувань про дедлайн; можливість перевизначення користувачів у разі виникнення непередбачуваних обставин, тощо.

Як свідчить досвід, за рахунок асинхронності, простоти користування, інформативності, доступності студенти позитивно оцінюють навчання за допомогою Moodle. Якщо раніше Moodle переважно використовувався для організації дистанційного навчання студентів заочної форми навчання, то в сучасних умовах він модернізується в напрямку організації навчального структурованого, формалізованого, керованого освітнього простору, що може бути альтернативою чи самостійною частиною традиційного навчання.

В якості дієвого інструменту реалізації неформальної освіти використовуються соціальні мережі (Facebook, YouTube, WhatsApp, Instagram, Twitter, Pinterest). Особливо цікавою, на наш погляд, є **Edmodo**. Ця освітня соціальна мережа безкоштовно поєднує викладачів і студентів і є безпечним середовищем (закрите від зовнішнього впливу, спілкуються безпосередньо учасники освітнього процесу, відсутня реклама) з простою реєстрацією (викладач створює клас і студенти входять до нього за кодом) та доступом на будь-якому девайсі.

Платформа дозволяє здійснювати особистісно-орієнтоване навчання за рахунок можливості:

- 1) розмішувати інформацію доступну як всім учасникам, так і в приватних повідомленнях;
- 2) створювати та проводити тестування. Тестові завдання передбачають різні типи відповіді і можуть створюватись як для всіх, так і індивідуально;
- 3) проводити аналіз успішності студентів, визначаючи відсоткову статистику їх навчальної діяльності

у вигляді середнього арифметичного всіх робіт, роздавати бейджі-нагороди тощо;

4) створювати цифрові бібліотеки і завантажувати зображення, аудіо та відео файли. У сховищі Edmodo є функція синхронізації з документами Google. Ця опція надає можливість ділитися надбаннями із викладачем чи однокурсниками;

5) планувати події, використовуючи Edmodo-planner.

Досвід використання платформи Edmodo для організації дистанційного навчання студентів дозволяє виділити такі переваги: доступність і легкість, що забезпечується можливістю обирати місце і час для навчання; організація командної, партнерської роботи та зворотного зв'язку різного типу й формату; контроль навчальних досягнень із можливістю їх самоаналізу та аналізу викладачем; розвиток у студентів навичок тайм-менеджменту.

Висновки. Провідним завданням освіти на сучасному етапі є створення навчального середовища, яке б, з одного боку відповідало запитам і можливостям постінформаційного суспільства, а з іншого – забезпечувало особистісно-орієнтований підхід до організації процесу навчання майбутнього фахівця. Навчання, що відповідало б здібностям, можливостям, мотивації та інтересам кожної особистості.

У сучасних умовах масової організації дистанційного навчання таким вимогам, на нашу думку, відповідає навчальне академічне середовище, організоване на платформі Moodle. Практика його використання свідчить про значний потенціал реалізації студент-центрованого навчання за рахунок активної індивідуальної навчальної позиції студента, що забезпечується доступністю різноманітних ресурсів: веб-сторінок, текстових сторінок, дописів, посилання на файли тощо; організацію активного й пізнавального спілкування за допомогою новин курсу, форумів та чату; організацію зворотнього зв'язку у завданнях та семінарах.

В умовах, коли Moodle є більш офіційною платформою академічного навчання, з контролем не тільки студентів, а і викладачів, більш неформальне пізнавальне середовище можна доповнити використовуючи функціонал соціальної мережі Edmodo. Її студент-центрований потенціал полягає в можливості загальних і приватних завдань; опитувань і тестувань; ведення індивідуальної статистики успіху; і, найголовніше, на нашу думку, постійної підтримки мотивації до навчання через різні види заохочень та віртуальних нагород, що значно впливають на задоволення від спілкування з викладачем та участі у навчальному процесі загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. OECD Future of Education and Skills 2030. [Online]. Available: <https://www.oecd.org/education/2030-project/> Accessed on: May 16, 2020ft
2. Якиманська І.С. Особистісно-орієнтована система навчання, *Завуч (Перше вересня)*, № 7, с.2, 1999.
3. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. Запорожье: Прогрес, 2000.
4. Пехота О.М., Старева А.М. *Особистісно-орієнтоване навчання: підготовка вчителя*. Монографія. – 2-е вид. доп. та перероб. – Миколаїв: Вид-во «Іларіон», 2007.
5. Старева А. М. Особистісно орієнтована професійно-педагогічна підготовка як основа формування готовності майбутнього вчителя історії до реалізації особистісно орієнтованого навчання. Режим доступу: www.lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/.../24-11-18pdf.
6. M. Weimer. *Learner-Centered Teaching: Five Key Changes to Practice*, JosseyBass, San Francisco, CA, 2004.
7. Gloria Brown Wright «Student-Centered Learning in Higher Education» *International Journal of Teaching and Learning*

in *Higher Education*, vol. 23, n. 3, pp. 92-97, 2011.

8. Paul Bogdan Student-Centered Learning Environments: How and Why [Online]. Available: <https://www.elsesapiens.com/blog/visual-techniques-for-learning-to-learn/>
9. William Rayens, Amanda Ellis «Creating a Student-Centered Learning Environment Online» *Journal of Statistics Education*, vol. 26, issue 2, pp. 92-102, 2018.
10. L.B. Byrne «Learner-Centered Teaching for Environmental and Sustainability Studies» in *Learner-Centered Teaching Activities for Environmental and Sustainability Studies*, Springer, 2016, pp. 1-28.

11. Crina Damsa, Thomas de Lange «Student-centered learning environments in higher education. From conceptualization to design», UNIPED, pp. 9-26, 2019 [Online]. Available: <https://bit.ly/3gefIUJ>
12. O'Neil, G., & McMahon, T. (2005). Student-centered learning: What does it mean for students and lecturers? In G. O'Neil, S. Moore, B. McMullin (Eds.), *Emerging Issues in the Practice of University Learning and Teaching* (pp. 27–36). Dublin, Ireland: AISHE (eng).
13. Morrison, C. D. (2014). From «sage on the stage» to «guide on the side»: A good start. *International Journal for Scholarship of Teaching and Learning*, 8 (1), 1–15.

REFERENCES

1. OECD Future of Education and Skills 2030. [Online]. Available: <https://www.oecd.org/education/2030-project/> Accessed on: May 16, 2020fr
2. Yakimanska I.S. (1999). Personality-oriented system of education, *Head teacher* (September 1), № 7, p.2. 3. Podmazin S.I. (2000). Personality-oriented education: Socio-philosophical research. Zaporozhye: Prosvita. 4. Piekhota O.M., Stareva A.M. (2007). Personality-oriented learning: teacher training: Monograph. - 2nd type. ext. and processing. - Mykolaiv: Hilarion Publishing House.
5. Stareva A. M. Personally oriented vocational-pedagogical preparation as the basis for forming the readiness of the future teacher of history to the implementation of personality-oriented learning. About MAS. Retrieved from: lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/.../24-11-18pdf.6. M. Weimer. *Learner-Centered Teaching: Five Key Changes to Practice*, JosseyBass, San Francisco, CA, 2004.

Personality-oriented approach in the organization of distance learning of students

O. H. Shvets, N. H. Osmuk, Yu. V. Litsman

Abstract. The highlights of theoretical foundations of the organization of distance learning using the educational platform Moodle and the social network Edmodo are covered in the research. Attention is paid to the possibilities of these resources to provide student-centered learning. On the basis of the authors' own experience, the advantages of each of the platforms are revealed in ensuring the variability of the paths of the cognitive process, organizing formal and informal communication, supporting and accompanying students in the learning process, increasing motivation for learning.

Keywords: distance learning of students, student-centered learning approach in teaching students of higher education institutions, education platform Moodle, social framing Edmodo.

Історіографія розвитку позашкільної художньої освіти Закарпаття ХХ ст.

М. І. Софілканич, В. І. Кобаль

Мукачівський державний університет, Мукачево, Україна
Corresponding author. E-mail: marinasofilkanych82@gmail.com

Paper received 03.12.20; Accepted for publication 19.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-13>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню актуальної проблеми розвитку позашкільної художньої освіти Закарпаття у ХХ ст.: передумовам її зародження і розвитку. Автором зазначено, що розвиток художньої освіти тісно пов'язаний із видатними художниками, життя, навчання і діяльність яких наприкінці ХІХ – ХХ ст. має зв'язок із Закарпаттям, Угорщиною, країнами Західної Європи, а саме: Адальберт Ерделі, Йосин Бошкай, Мігай Мункачі, Шімон Голлоші, Франц Гевердле, Гнат Рошкович, Юлій Віраг, Андор Новак, Імре Ревес, Андрій Коцка, Федір Манайло, Золтан Баконій, Василь Бурч та ін. Діяльність відомих, талановитих художників заклала надійний фундамент для подальшого заснування та функціонування закладів позашкільної художньої освіти, першими з яких були, «Публічна школа рисунку» (1927); студія образотворчого мистецтва в Ужгородському Палаці піонерів (Золтан Баконій, 1946 р.). У другій половині ХХ ст. відкрилися дитячі школи мистецтв із відділеннями образотворчого напрямку, в яких вчителями були переважно вихованці і випускники художньої освіти Закарпаття, які продовжували розвивати кращі художні традиції, засновані їхніми вчителями.

Ключові слова: позашкільна художня освіта, естетичне виховання, Закарпаття, образотворче мистецтво, угорські художники.

Вступ. Сучасний стан розвитку позашкільної художньої освіти Закарпаття зумовлений активною громадською та педагогічною діяльністю плеяди видатних художників краю, зокрема А.Ерделі та Й.Бокшай, які виховали не одне покоління художників-педагогів, послідовників образотворчої спадщини. Саме завдяки їх активній, творчій, різнобічній діяльності і їх послідовників, сьогодні у Закарпатті діє мережа позашкільних закладів, у яких створені належні умови естетичного виховання дітей і підлітків засобами образотворчого мистецтва, значна частина з яких для себе у майбутньому обирає професію художника, продовжуючи навчання в Коледжі мистецтв ім. А.Ерделі або в Закарпатській академії мистецтв.

Подальший розвиток системи позашкільної художньої освіти Закарпаття неможливий без всебічного вивчення особливостей становлення і розвитку художньої школи, художньої позашкільної освіти Закарпаття, кращого досвіду щодо організації, навчання, пропагування, поширення досвіду закарпатських художників, вчителів, керівників різних рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях С.Недзельського (О.Ізворина), Г.Островського, В.Цельтнера (В.Павлова), В.Курильцевої, В.Мартиненко, П.Магоція знаходимо історичну інформацію щодо здобуття художньої освіти провідними митцями Закарпаття. Вивчення образотворчого мистецтва українцями за межами України досліджували у своїх працях В.Кемінь, М.Мушинка, Р.Шмагало, О.Рудницька. Близькою до теми художньої освіти у Закарпатті є проблеми, присвячені естетичному вихованню молоді, підняті С.Жупанином, В.Бурчем, В.Гомонаєм, І.Фічорою, П.Ходяничем, А.Волощук, Т.Мочан. Заслужовує на увагу ґрунтовне дослідження на тему художньої освіти Закарпаття у ХХ ст. Івана Небесника. У його монографії «Художня освіта на Закарпатті у ХХ столітті: історико-педагогічний аспект» досліджено діяльність закарпатських навчальних закладів мистецького спрямування у контексті художньої освіти України та освітньо-педагогічну діяльність митців Закарпаття у ХХ столітті. Автором науково обґрунтовано передумови, особливості, етапи становлення унікального явища –

закарпатської школи живопису; розкрито вплив художників на розвиток мистецтва в умовах Австро-Угорської імперії, Чехословацької республіки та Угорщини; проаналізовано організаційну та педагогічну діяльність фундаторів художньої освіти в ХХ столітті – Й. Бокшай, А.Ерделі, Ф. Манайла, їх учнів – А. Кашшай, Е. Конратовича, А. Коцки, З.Шолтеса та ін.; розкрито зміст навчання і структуру художніх навчальних закладів Закарпаття [4].

Мета статті: здійснити історичний аналіз процесу становлення художньої позашкільної освіти на Закарпатті у ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. На межі ХІХ–ХХ століть Закарпаття, не маючи власної художньої школи, спеціальних мистецьких закладів освіти, було пов'язане зі славними іменами художників, яких дослідники подають як представників культури інших держав. У першу чергу це – Мігай Мункачі (1844–1900), справжнє прізвище якого Ліб. Його вважають главою угорського реалістичного живопису. 4 листопада 1880 року Мігай Мункачі був обраний почесним громадянином м. Мукачева, а в 1882 році було офіційно задоволено його прохання про заміну прізвища Ліб на честь рідного міста на прізвище Мункачі (Мукачівський) [5, с. 229].

Шімон Голлоші, видатний угорський художник і графік (1857–1918), керівник Мюнхенської школи живопису, вчитель І.Габара, Д.Кардовського, М.Шемякіна, О.Мурашка, В.Кандінського, останній період свого життя провів у Закарпатті. Уродженець Мараморош-Сігету (Трансільванія), Голлоші у 1896 році разом з Кароєм Ференці створив літню школу живопису в містечку Нодьбана (Трансільванія), яка започаткувала традиції нового угорського плерного живопису [6, с.7].

У містечку Тячів у 1904 році цей художник вперше потрапив у полон прекрасних краєвидів Закарпаття, постійно проводив тут літо й осінь, та щорічні пленери аж до 1915 року, коли оселився в Тячеві, де й проживав до кінця своїх днів (08.05.1918 р.). 13 вересня 2013 року у Тячеві було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію, присвячену 95-м роковинам

від дня смерті Шімона Голлоші.

Серед відомих живописців з академічною освітою, що мали вплив на формування художньо-естетичної культури творчої молоді Закарпаття на межі XIX і XX століття, на першому місці стоїть Франц Гевердле (1841–1910) [3, с.394]. Випускник Віденської Академії мистецтв (1861–1863), він тридцять років (з 1868 р.) працював викладачем малювання в Ужгородській гімназії [7, с.18] і заохочував до мистецтва таких майбутніх художників, як Гнат Рошкович, Юлій Віраг, Андор Новак та інші.

Син греко-католицького священика і професора Ужгородської семінарії Гнат Рошкович (1854–1915) після четвертого класу гімназії почав брати уроки також у художника Фердинанда Видри (близько 1815–1879), що проживав у с. Білки Іршавського району й отримав освіту в художній академії в Лейпцігу та в Римі [3, с. 391–392]. У 1875 році Г.Рошкович вступає в Будапештську академію мистецтв, у 1879 році їде стипендіатом у Париж, а потім тривалий час навчається у Мюнхені під керівництвом К.Пілоті та А.Вагнера. Біографія цього досить відомого в Угорщині митця цікава для нас тим, що в 1883–1885 роках він працював в Ужгородській гімназії вчителем малювання, підтримував дружні стосунки з сім'єю греко-католицького священика Й.Бокшая і консультував їхнього сина Йосипа, спрямовуючи його на шлях професійного живописця [3, с.410].

Образотворче мистецтво Закарпаття початку XX ст. презентували художники Ф. Видра, Й. Змій-Микловшик, К. Ізай, Д. Яс, Ф. Гевердле, однак через відсутність механізму передачі знань молоді, суттєвого впливу на розвиток мистецької школи не мали. Отже, значна частина відомих художників народилися в Закарпатті, але їх творча, мистецька діяльність була визнана в Угорщині – це такі як Мігай Мункачі, його учень Імре Ревес, Шімон Голлоші, Чонтварі Костка, Гнат Рошкович, Юлій Віраг та інші. Зокрема, Імре Ревес був учителем засновників художньої освіти Закарпаття А.Ерделі та Й.Бокшая, які здобули художню освіту в Будапештській академії мистецтв.

На вдосконалення професійної майстерності закарпатських художників впливала діяльність знаменитої приватної художньої школи-студії під керівництвом угорця Ш. Голлоші в Мюнхені. Методика навчання рисунку в цьому мистецькому осередку ґрунтувалася на академічних знаннях, на реалістичному малюванні, на ретельному аналізі конструкції форми предметів, вивченні законів перспективи, оптики, особливостей пластичної будови людського тіла, на детальній світлотіньовій передачі характеру природи. Високий професіоналізм викладача забезпечив його популярність і широкі визнання як найкращого вчителя рисунку і живопису в Європі початку XX ст.

Ш. Голлоші, як зазначалось вище, заснував в м. Нодьбана (1896 р.), неподалік від Закарпаття, літню художню колонію на природі (на зразок французького «Барбізону»), що стало визначною подією для образотворчого мистецтва Угорщини, сприяло формуванню національної художньої школи [9, с. 427]. Обдарована молодь згуртувалася навколо неї – угорці, росіяни, українці, грузини, поляки, чехи, болгари, серби, німці, французи. Спількування з мальовничими краєвидами,

знайомство з життям містечка ставали улюбленими темами для полотен – залиті сонячним світлом натуралістичні пейзажі, виконані в імпресіоністичній манері. Згодом Ш. Голлоші переводить свою школу з майстернею в м. Тячів на Закарпаття (1904 р.), що красою природних ландшафтів, на думку художника, не поступався околицям Нодьбана. Педагогічна діяльність митця вивела на мистецьку стежину багатьох художників, серед яких – І. Білібін, Д. Богословський, М. Верьовкіна, М.Добужинський, В. Кандінський, Д. Кардовський, О. Мурашко, А. Явлінський, вихідці з Закарпаття – Д. Віраг, І. Грабар, О. Грабовський, І. Грюнвальд, І. Реті, Я.Торма, К. Ференці та інші [8, с. 390]. Роль Ш. Голлоші в історії художньої освіти Закарпаття надзвичайно важлива, однак, ґрунт для закріплення його напрацювань був ще достатньо слабким.

Учнем Ш. Голлоші був закарпатський художник-портретист, майстер церковного розпису Д. Віраг, який в подальшому отримав мистецьку освіту в школі зразкового рисунку професора Балло в Будапешті, продовжив навчання у Мюнхенській академії, в академії Жюльєна в Парижі, вдосконалювався в живописних і рисункових класах Італії, Іспанії, Америки. Однак, за власні професійні знання та навички академічного рисунку він не зміг передати молодому поколінню митців [8, с. 117].

Розвиток художнього життя в 30-х роках набрав прискореного руху, а молоде покоління вступило в пору своєї творчої зрілості, працюючи під керівництвом А.Ерделі в рамках «Товариства діячів образотворчих мистецтв на Підкарпатській Русі». Цей період критик Олексій Изворин характеризував у 1942 році таким чином: «Роботи “Товариства” і його основного руського ядра били настільки успішними, що послі знову приключення Подкарпаття до Угорщини, якраз се, реорганізованне в «Союз подкарпатских художников», ядро положило основу для дальшої художньої роботи на Подкарпатю. Творчі принципи не тільки, що били подержані, но єщо більше подчеркнуті і углублені» [3, с. 399].

Результатом позитивної співпраці закарпатських і угорських художників стала організація багатьох виставок. Так, 1940 року «Союз Подкарпатских художников» організував першу виставку, яка з 1942 року є постійною з новими 5–6 вернісажами впродовж року. Угорська влада, намагаючись привернути до себе прихильність інтелігенції, на захоплених територіях проводила популярні мистецькі заходи, серед яких на особливо високому рівні проводилися ужгородські художні тижні, в рамках яких проходила виставка творів провідних угорських художників Вільмоша Аба Новака, Іштвана Сені, Аурела Берната та багатьох інших [2, с.170].

Активна участь закарпатських художників у виставках дала несподіваний результат: Андрій Коцка разом з іншими молодими художниками з приєднаних до Угорщини земель отримав стипендію для навчання в Італії в “Rialli accademia di bellarti”. Успішно навчаючись там упродовж 1941 року, згідно з результатами конкурсу, він разом з іншими 20 художниками був відібраний для безкоштовного навчання в “Rialli accademia di san Luca”. Підсумки результатів роботи в

Римі було підведено виставкою творчих робіт, яку відкривали за участю короля Італії Віктора-Еммануїла [4, с. 34]. Таким чином, поряд з А.Ерделі, Й.Бокшасем, Ф.Манайлом, Андрій Коцка став одним з тих художників Закарпаття, які вивчали мистецтво у визначних культурних центрах Європи.

Тісні контакти закарпатських митців з провідними угорськими художниками, вивчення модерних напрямків мистецтва Західної Європи ніякою мірою не означали відриву від закарпатських коренів. Угорський критик Ернест Каллай стверджував, що після контактів з цим західним мистецтвом закарпатці «віддалися з цілою душею в своїй отчині природному очарованню краю і його народа». І далі Каллай продовжує: «...у художників Підкарпатського краю назовні виступають безсумнівні слов'янські прикмети, сильно відрізняючи їх от угорського сприйняття. Ніжнійша, безконечна смиренність, зворушлива побожність, схилення перед святостою природи і народу, і глибокий, проникливий страх неосяжних відчуттям видінь» [1, с.37].

Значний вклад у започаткування художньої освіти Закарпаття зробили вчителі гімназій та семінарій. Не випадково, засновники закарпатської художньої школи Й.Бокшай та А.Ерделі перед вступом до Будапештської академії мистецтв (відповідно 1910 та 1911 рр.) навчалися в Мукачівській, на той час угорськомовній, гімназії у вчителя Тібора Калмара [4, с. 19]. У цій же гімназії, але вже за чехословацького періоду, вчився під керівництвом учителя малювання Йожефа Кайгла Федір Манайло (закінчив гімназію 1928 р.).

В Ужгородській реальній гімназії та Ужгородській учительській семінарії викладали рисунок та дескриптивну геометрію Й.Бокшай та А.Ерделі. Незважаючи на незначну кількість годин на тиждень, що виділялися для викладання малюнку в молодших класах та дескриптивної геометрії в старших класах, в обох навчальних закладах значна увага приділялася естетичному вихованню молоді [2, с.20].

Все ж, наявність образотворчих дисциплін у програмах освітніх закладів сприяла популяризації художнього напрямку і появи митців-аматорів [8, с.115]. Так, педагогічна діяльність Ф. Хевердле в Ужгородській гімназії, викладача рисунку К. Ізаї в Берегівській гімназії плекали юні таланти, прививали вихованцям любов до образотворчості як в урочний, так і позанавчальний час [8, с. 388].

У першій половині ХХ ст. у Закарпатті спеціальної художньої освіти не було взагалі, але в тих закладах де працювали професійні художники (Л.Кайгл, Й. Бокшай, А.Ерделі, Ф. Хевердле, К.Ізаї), вони намагалися давати додаткові знання з образотворчого мистецтва.

Заснування «Публічної школи рисунку» у 1927 р. для талановитої молоді, стало поштовхом до розвитку художньої освіти Закарпаття, і зокрема, позашкільної.

Справу естетичного виховання шкільної молоді засобами образотворчого мистецтва в Закарпатті розвивав учень Й.Бокшай – Золтан Степанович Баконій. Саме він у 1946 році заснував студію образотворчого мистецтва в Ужгородському Палаці піонерів, якою керував 43 роки. Митець залишив значну теоретичну спадщину – близько 300 публікацій у періодичній

пресі про діяльність студії (1948 – 1989), посібник для вчителів образотворчого мистецтва в початкових класах, методичні розробки, де обґрунтував систему художньої освіти школярів в умовах позашкільних навчальних закладів [11, с.320].

Досягнення навчально-виховних цілей Золтаном Баконієм забезпечували такі форми роботи з образотворчого мистецтва із різними віковими категоріями дітей, як: навчальні заняття; індивідуальна та самостійна робота вихованців; практична підготовка. В сукупності вони сприяли популяризації образотворчого мистецтва, забезпечували високі результати творчого зростання молодого покоління, яке презентувало себе на мистецьких виставках різних рівнів (від місцевого до міжнародного).

Історична пам'ятка Мукачева, колишня резиденція Ференца Ракоці II – «Білий палац», який розташований у центрі міста Мукачева, безумовно, викликає значний інтерес. Двоповерховий будинок у ансамблі старовинних споруд нинішньої площі під романтичною назвою «Білий палац» зараз є Мукачівською дитячою художньою школою ім. Міхая Мункачі. У 1969 р. на його фасаді було встановлено меморіальну дошку засновника реалістичної школи угорського живопису ХІХ ст. Міхая Мункачі (1844-1900 рр.).

Перша на Закарпатті дитяча художня школа створена наказом Міністерства культури України 7 серпня 1979 року. У квітні 1994 року, з нагоди 150-річчя з дня народження Міхая Мункачі та 15-річчя Мукачівської дитячої художньої школи, їй присвоєно ім'я Міхая Мункачі. Школа створена з ініціативи першого її директора – Василя Михайловича Цібере і видатного художника Василя Васильовича Бурча. Тепер господарями цього затишного палацу є обдаровані діти [12, с.114-118.]

В основному за період 40-90-х рр. ХХ ст. в Закарпатті вибудувалась державна мережа позашкільних закладів, що сприяло розвитку здібності та інтереси дітей і молоді. Функціонували такі типи позашкільних закладів: комплексні (будинки, палаци піонерів, дитячі містечка, парки тощо); спеціалізовані (станції юних натуралістів, техніків, туристів; музичні, художні, спортивні школи; бібліотеки, дитячі театри, кінотеатри, театри ляльок, дитячі залізничні тощо)[10, с. 40-47].

Висновки. Виникнення та розвиток художньої школи Закарпаття у ХХ ст. призвело до формування нових поколінь художників і до створення художньої освіти в Закарпатті. Для дітей і молоді створювалися позашкільні навчальні заклади художнього спрямування, першим з яких була студія образотворчого мистецтва під керівництвом Золтана Баконія. За прикладом цієї студії в Закарпатті у другій половині ХХ ст. відкривалися дитячі школи мистецтв із відділеннями образотворчого напрямку у містах: Мукачево, Ужгород, Хуст, Виноградів, смт. Чинадієво, тощо, в яких вчителями були переважно вихованці і випускники художньої освіти Закарпаття.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні змістових та організаційно-методичних особливостей розвитку позашкільної художньої освіти Закарпаття ХХ-ХХІ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каллаи Э. Искусство и художники Карпатского края. *Огоньки*. 1940. С. 35-39.
2. Ерделій Б. Унгарській художній тиждн. *Зоря-Најнал*. 1941. Р. 1. Ч. 1-2. С. 168-176.
3. Изворинь А. Сучасні руські художники. *Зоря-Најнал*. 1942. Р. 2. Ч. 3-4. С. 387-415.
4. Небесник І.І. Художня освіта на Закарпатті у ХХ столітті: історико-педагогічний аспект: монографія. Ужгород : Закарпаття, 2000. 168 с.
5. Павленко Г.В. Мукачево як культурний і освітній центр Закарпаття другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Історія Мукачева* / за ред. Г.В.Павленка. Ужгород : Патент, 1998. 264 с.
6. Фехер Ж.Д. Венгерская живопись ХХ века. Будапешт: Изд-во им. Кошута, 1973. 21 с.
7. Островський Г. Образотворче мистецтво Закарпаття. Київ, 1974. 198 с.
8. Поп И.; Карпато-русский Этнологический Исследовательский Центр США. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2001. 432 с.
9. Нариси історії Закарпаття (1918 – 1945) : [у 3 т.] / [ред. кол.: І. Гранчак, Е.Балагурі, І. Грицак та ін.]. Ужгород : Закарпаття, 1995. Т.ІІ. 663 с.
10. Спектор М. Позашкільну роботу з учнями на принципову височінь. *Ком. освіта*. 1933. № 1 С. 40-47.
11. Волощук А.В. З історії розвитку позашкільної художньої освіти на Закарпатті на прикладі педагогічної діяльності З. С. Баконія. *Вісник Львівської національної Академії мистецтв. Спецвипуск ІІ. Ерделівські читання* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 60-річчю створення першого художнього навч. закл. на Закарпатті. Ужгород, 2006. С. 319- 330.
12. Софілканіч М.І. Мукачівська дитяча художня школа ім. М. Мункачі – важливий осередок естетичного виховання шкільної молоді. *Вісник Закарпатського художнього інституту*: збірник наукових праць. Ужгород : Закарпатський художній інститут, 2015. Випуск 6. С. 114-118.

REFERENCES

1. Kallay Э. Yskusstvo y khudozhnyky Karpatskoho kraia. Ohonky. 1940. S. 35-39.
2. Erdeliі B. Unhvarskii khudozhnii tyzhdn. Zoria-Hajnal. 1941. R. 1. Ch. 1-2. S. 168-176.
3. Yzvorynъ A. Suchasni ruski khudozhnyky. Zoria-Hajnal. 1942. R. 2. Ch. 3-4. S. 387-415.
4. Nebesnyk I.I. Khudozhnia osvita na Zakarpatti u XX stolitti: istoryko-pedahohichnyi aspekt: monohrafiia. Uzhhorod : Zakarpattia, 2000. 168 s.
5. Pavlenko H.V. Mukachevo yak kulturnyi i osvitnii tsestr Zakarpattia druhoi polovyny KhIKh – pochatku KhKh st. Istoriiia Mukacheva / za red. H.V.Pavlenka. Uzhhorod: Patent, 1998. 264 s.
6. Fekher Zh.D. Venherskaia zhyvopys KhKh veka. Budapesht: Yzd-vo ym. Koshuta, 1973. 21s.
7. Ostrovskiy H. Obrazotvorche mystetstvo Zakarpattia. Kyiv, 1974. 198 s.
8. Pop Y.; Karpato-russkyi Etnolohycheskyi Yssledovatel'skyi Tsestr SSHA. Entsyklopedyia Podkarpatskoi Rusy. Uzhhorod : Yzd-vo V. Padiaka, 2001. 432 s.
9. Narysy istorii Zakarpattia (1918 – 1945) : [u 3 t.] / [red. kol.: I. Hranchak, E.Balahuri, I. Hrytsak ta in.]. Uzhhorod : Zakarpattia, 1995. T.II. 663 s.
10. Spektor M. Pozashkilnu robotu z uchniamy na pryntsyypovu vysochin. Kom.osvita.1933. № 1. S. 40-47.
11. Voloshchuk A.V. Z istorii rozvytku pozashkilnoi khudozhnoi osvity na Zakarpatti na prykladi pedahohichnoi diialnosti Z. S. Bakoniia. Visnyk Lvivskoi natsionalnoi Akademii mystetstv. Spetsvypusk II. Erdelivskii chytannia : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 60-richchiu stvorennia pershoho khudozhnoho navch. zakl. na Zakarpatti. Uzhhorod, 2006. S. 319- 330.
12. Sofilkanych M.I. Mukachivska dytiacha khudozhnia shkola im. M. Munkachi – vazhlyvyi oseredok estetychnoho vykhovannia shkilnoi molodi. Visnyk Zakarpatskoho khudozhnoho instytutu: zbirnyk naukovykh prats. Uzhhorod : Zakarpatskyi khudozhnii instytut, 2015. Vypusk 6. S. 114-118.

Historiography of development of Transcarpathian extracurricular art education in the XX century

M. Sofilkanych, V. Kobal

Annotation. The article is devoted to the research of the actual problem of development of out - of - school art education of Transcarpathia in the XX century: preconditions of its origin and development. The author notes that the development of art education is closely linked with outstanding artists, whose life, studies and activities in the late nineteenth - twentieth centuries has ties with Transcarpathia, Hungary, Western Europe, namely: Adalbert Erdelyi, Yosyp Bokshai, Mihai Munkachi, Shymon Hollosi, Franz Heverdle, Gnat Roskovych, Julius Virag, Andor Nowak, Imre Reves, Andriy Kotska, Fedir Bakoniy, Vasyl Burch and others. Their activities of famous, talented artists laid a solid foundation for the further establishment and operation of out-of-school art education institutions, the first of which were «Public School of Drawing» (1927); studio of fine arts in Uzhhorod Palace of Pioneers (Zoltan Bakoniy, 1946). In the second half of the twentieth century children's art schools with art departments were opened, in which teachers were mostly pupils and graduates of art education in Transcarpathia, who continued to develop the best artistic traditions founded by their teachers.

Keywords: out-of-school art education, aesthetic education, Transcarpathia, fine arts, Hungarian artists.

Pedagogical Conditions Related to the Formation of Professional Value Orientations of Law Students

O. Vasylychenko, V. Vertegel*, V. Khrebtova, O. Murzina

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
*Corresponding author. E-mail: victoriavertegel@gmail.com

Paper received 05.12.20; Accepted for publication 16.12.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-242VIII42-14>

The article aims to examine the issue of the law students' professional values and their formation in the system of higher education particularly in the Ukrainian context. The authors analyze the term "value orientations" as an important component of the structure of the individual and define law students' professional value orientations and consider professional values' formation of future lawyers as their personal development in real processes of their education at university. Professional self-identification, self-realization, and self-organization are defined as essential value orientations for future specialists.

Keywords: pedagogical condition, professional value orientations, professional self-identification, law students, value-forming component, academic material of value oriented character.

Introduction. The development of social and economic reforms in the context of modern concepts of education in the process of humanization and democratization of Ukrainian society puts forward fundamentally new requirements for valid criteria to evaluate the effectiveness and improve the professional training of future specialists. Therefore the function of scientific and methodological support of the system of professional training of specialists is a primary mission of the national system of higher education.

The focus of our study is precisely the training of future law students. The effectiveness of practical activities in the field of ensuring human rights and fundamental freedoms depend on the professional training of legal specialists. Today complex transformational processes are taking place in Ukraine, and this profession remains one of the most demanded.

Specificity of this profession determines the relevant inquiries for its subjects, in particular regarding their professional and personal development.

In this context modern scientific approaches determine the main values and value orientations of the individual, consider them as his/her personal development, which can be expanded, refined, specified in real processes of education and self-education. Therefore, the problem of creating professional value orientations of law students is of particular importance. The creation of necessary and sufficient educational conditions of formation of professional value orientations becomes crucial in the process of law students' training.

The scientific analysis of the problem of formation of professional value orientations of law students during professional training involves the definition of a number of pedagogical conditions that enable to create effectively the process of formation of professional value orientations.

The purpose of the article is to identify and justify effectiveness of the pedagogical conditions of forming law students' professional value orientations.

In order to solve the problem the methods of analysis of scientific works, content of academic disciplines, observation, and students' interviews were used.

Research. Scientists A. Aleksyuk, A. Ayrzanain, P. Pidkasystiy determine pedagogical conditions as factors that influence the process of achieving the goal

and they divide them in two groups: external (positive relations between the lecturer and the student; objective assessment of the educational process; place of study, classrooms, climate) and internal or individual (students' individual characteristics – state of health, qualities of character, experience, abilities, skills, motivation and etc) [10].

A Ukrainian researcher O. Brazhnych defines pedagogical conditions as a set of objective possibilities of content, methods, organizational forms and material possibilities for the implementation of the educational process, which ensures the successful achievement of the goal [3].

Professor V. Andreev believes that the pedagogical conditions is the result of "purposeful choice, development and application of the elements of content, methods (techniques), as well as organizational forms of learning to achieve... goals" [1, p. 124].

The next definition of pedagogical conditions is presented as a component of the educational process including special courses, necessary legal framework, the preparedness of the teaching staff, the optimal combination of traditional and nontraditional forms and methods of teaching, monitoring of the effectiveness of the process of the formation of the studied phenomenon, the creation of the appropriate organizational and educational structure, the didactic equipment of the educational process [11].

The most relevant for our study is the interpretation of pedagogical conditions made by V. Stasyuk who defines them as a set of external circumstances where the holistic educational process of professional training of specialists is depended on them and takes place with the activity of an individual or a group of people [17, p. 16].

The issue of value orientations has been always in the focus of scientists since there is always an attempt to understand what make people behave differently in different situations and what values are universal ones. From the psychological point of view one of the influential studies of value orientations is known as Kluckhohn-Strodbeck Value Orientations theory. Later it was analyzed by Hills who added his interpretation in the form of questions and answers [5].

Among proposed him questions we would like to stress those which are crucial for our research because they deal

with the person's motivation to work. The scientist has risen such questions as whether it is a contribution to society, personal development or earnings [5, p.10].

Professional value orientations occupy one of the leading places in the system of value orientations and their formation is the most important condition for the personal development and professional self-determination of a young person [2].

The next notion to analyse is the professional values of a future lawyer. According to T. Kalyuzhna the structure of value orientations of a modern lawyer includes three subsystems: 1) cognitive – value ideas of a person; knowledge of objects, phenomena, processes, worldview; 2) emotional – a persistent person's feeling to objects; emotional and valuable relation to the world, connections, emotions, assessments; 3) active – a tendency to a certain type of social behaviour, methods and techniques of interconnection, ways of achieving (realization) of life plans [8].

In the context of finding out the basic professional values that are needed for future lawyers, we have taken into account values determined in the legal practice by Robert MacCrate. Among these values are: professional self-improvement, responsibility, a strong desire to promote justice, morality [9].

Besides, we are sure that law students' professional values should be grounded on the main principles of the "Code of Professional Ethics of a Lawyer" [16].

These main principles are in the content of the code of lawyer's professional practice and consist of:

- a humane attitude towards people as an integral principle of the code of the lawyer's professional ethics;
- the rule of law that means the lawyer's awareness of his/her mission of adherence to the law, observance of the law.

Thus, in our opinion, the professional value orientations of law students, in the context of our research, should include the following:

- professional self-identification, positive attitude to the profession, recognition of the importance of special knowledge and skills for further use in future professional activity;
- self-realization, self-improvement, recognition of the need for professional growth to achieve personal and professional development;
- self-organization, self-education and self-diagnosis, desire to apply the acquired skills in future professional activities.

Definition of the essence of professional value orientations of law students, as well as the analysis of the pedagogical conditions, allowed us to determine the following pedagogical conditions of the formation of law students' professional value orientations:

- stimulation of professional self-identification of law students through demonstration of exemplary patterns of professional behaviour and thinking of successful professionals in the sphere of jurisprudence, awareness of the importance of professional values by students;
- filling the content of certain educational disciplines with value-forming component and ensuring its assimilation and support with means of objective diagnostics, as well as the development and use of additional professional educational programs for the formation of

professional value orientations;

- introduction of modern forms of teaching and optimization of classroom and extracurricular educational interaction of participants in the educational process through the creation of the informational and learning environment and its enrichment with interactive and contextual methods.

Hence, we can describe the first pedagogical condition as a stimulation of professional self-identification of law students through demonstration of exemplary patterns of professional behaviour and thinking of successful professionals in the sphere of jurisprudence, awareness of the importance of professional values by students.

Studying the psychological foundations of the formation of professional self-identification of law students, a Ukrainian scientist R. Kalamazh emphasized the specific of the content of this important construct of "I-concept" of future specialists, which is connected with the peculiarities of the profession chosen by them. According to her understanding, the professional "I-concept" of law students is a complex formulation that includes personal and professional values, personal and professional qualities, as well as professional knowledge and skills. She believes that professional self-identification of a future specialist is the main factor in his/her professional self-determination, self-evaluation and development [7].

The leading role is played by the psychological mechanisms of self-education, which consist of the creation in the imagination the gradual implementation of the image of the "the present of me" in the direction of the image of "the future of me" which results in the formation of the person's ability to predict consciously the future, to foresee it, to imagine yourself in the future. In this case it is crucial for future specialist to set priorities, goals and to understand his/her weaknesses and strengths in their professional preparation framework. Great attention is paid to the imagination and description of the images of the desired future, primarily because images as psychological formation have a significant impact on law students' behaviour.

Hence, one of the ways to promote law-students' professional self-identification we see in the involving media to form positive images of professionals in law practice.

Thus, resources of mass media, Internet, social networks become not only a demonstration material, a world of ideas and values for modern youth, as they present typical situations of social interaction, but teaching/learning material for future lawyers. That is why we consider necessity to use review of feature and documentary video with demonstration patterns of behaviour of professionals of law practice while they execute their duties and solve problems at workplace. In order to broaden the students' outlook, the variability of the learning material and the provision of the most interesting information, we propose to organize meetings, interviews with prominent judges, attorneys, notaries, lawyers.

In addition, we offer future specialists to attend public lectures, conferences, seminars, round tables, workshops, museums, exhibitions. Besides, participation in legal clinics and internships, which enables students to comprehend and consolidate existing and new information and get a

sample of masterful performance of professional activity, is another one of the most effective forms of formation law students' value orientation.

The second pedagogical condition is filling the content of certain educational disciplines with value-forming component and ensuring its assimilation and support with means of objective diagnostics, as well as the development and use of additional professional educational programs for the formation of professional value orientations.

Formation of professional value orientations of future lawyers in the classroom requires updating not only its forms, but also the content of legal education. Since, the process of formation of studied phenomenon is considered by us in a holistic manner, then the content of all academic disciplines should be oriented towards the formation of future lawyers' professional value orientations. In this case, we define interdisciplinary connections as a crucial factor in the context of the second pedagogical condition. These connections of disciplines of the humanities, socio-economic, natural sciences, professional and practical training are directed at enhancing students' awareness of the learning content in the context of the future profession and promote the formation of future lawyers' professional value orientations.

Seeing that, the process of formation of professional value orientations involves the mechanism of self-improvement, self-development, self-education of the individual. We propose to update the content of legal education through the inclusion of value-forming component to the content of academic disciplines of Humanities, as well as the deepening psychological and pedagogical training of future lawyers.

So the formation of future lawyers' professional value orientations requires a holistic approach both to the personality and the educational process. For this reason a lecture as a form of educational process should be supplemented by a system of seminars and practical classes, which are organized as discussions, debates, brain rings, round tables, colloquiums.

At the seminars and practical classes, microsituations-problems and situations-illustrations are modeled to convince future lawyers of importance or probability of one or another theoretical thesis of a lecture. The task of the situation-illustration is to suggest students to analyze it and make a well-founded legal decision.

Among the forms of work at the seminars the preference is given to discussions that encouraged future lawyers to develop their skills of professional reflection and initiative in solving professionally oriented tasks.

Consequently, the process of forming future lawyers' skills and competences for the assimilation of professional values begins with the process of mastering the disciplines at the university.

To achieve this goal it is necessary to involve modeling the educational process with the substantive and social content of the future professional activity of students integrating the value-forming component not only into the content of such subjects as "Legal Conflict Management", "Legal Deontology", "Legal Psychology", but also into the content of "Foreign Language for Specific Purposes". It should be mentioned that foreign language is paid great attention in the system of higher education nowadays.

Besides, knowledge of a foreign language is identified as one of the key competences of the Council of Europe in education: "Learning languages and being able to communicate in more than one language remains one of the key competences" [4].

In the context of this pedagogical condition we distinguish individual, paired, group and collective forms that contribute to the formation of professional value orientations of students of legal professions.

Methods of educational influence on students used in their learning subjects are methods, that affect consciousness, aimed at the formation of views, ideas, concepts; active methods that stimulate self-esteem, self-reflection, self-education (modeling, solving professional situations, conversations, exercises).

In order to implement the value-forming component in the educational process, materials of documentary, scientific or artistic texts reflecting social, moral, cultural and valuable factors and features of the legal profession are used as well as revealing the main features of professional activity.

Speaking of university subjects we point out that the academic discipline "Foreign Language for Specific Purposes" as a subject of Humanities has a great potential and tools for the formation of law students' professional value orientations.

Besides, the use of foreign language in this context is defined by the possibility of selecting a wide range of academic material of value oriented character. It gives students possibility to find out foreign outstanding practices in the field of law and to compare them with the Ukrainian law practice.

Thus, the academic material of value oriented character in foreign languages is successfully used while teaching Foreign Language for Specific Purposes to law students. It can be presented in writing, audio or visual forms of works of fiction or journalism, documentary and feature films, videos of prominent lawyers and vivid trials containing examples of the lawyer's professional behavior in various situations. Such learning material promotes students' positive attitude towards the profession, recognizing the need to achieve personal and professional development and encourages them to apply their skills in further legal activity.

Thus, the developed pedagogical condition promotes future lawyers to be aware of the fact that the choice of profession obliges him/her to become a carrier, creator and distributor of humanistic values and be a defender of justice and human rights contributing to the development of the moral culture of society. Moral culture implies an ethical component that imposes moral requirements for the personality of a specialist. The formation of a professional lawyer's culture involves the unity of the process of creating professional ethical values and their application [6].

To form professional value orientations effectively during the lessons we suggest implementing business and role-playing games. It is also possible to conduct a briefing in the form of an expanded conversation, or small reports with the following discussion.

These methods facilitate the students' exchange of ideas, their debates. During the lessons it is important to observe a positive, friendly atmosphere between all partici-

pants of the educational process. Therefore, it needs the teacher to establish respectful communication and be able to involve students in the discussion of real life situations. Law students should be encouraged to work on their professional self-development by learning effective ways of communication in their further workplace. These skills will help future specialists to eliminate misunderstanding during their professional activity and be respectful to the clients.

Within the framework of the developed pedagogical condition, the course "Formation of Professional Values Orientations of Future Lawyers" is proposed. It provides the expansion and deepening law students' knowledge in the field of professional self-identification and students are motivated to work on:

- their self-organization that is to train future specialists to formulate their goals in further professional activity;
- creating an individual strategy of professional self-improvement;
- the development of their desire to improve personal and professional skills;
- the development of their self-diagnostic skills.

The content of the course includes combination of active and interactive training (situations review, learning through play, completion of creative tasks, role-playing games, testing and self-testing, analysis of visual material, etc.) and a theoretical material aimed at mastering future lawyers' knowledge.

Thus, for example, one of the role-playing games is "Who will win?" Students are proposed to work in 3 groups: "law-abiding people", "socially responsible people" and "people who are hesitant about social or legal responsibility". They prepare reports on professionally oriented topic. The winning team is that team that convinces "people who are hesitant about social or legal responsibility" to take their arguments. In this case students are taught to take responsibility before a society, develop professional communicative skills and express their ideas. We are sure that such tasks stimulate law students' self-improvement, self-reflection and desire to apply the acquired skills in their future professional activity.

To identify the specifics of the professional value orientations of the students we use the method developed by O. Rudenko "Square of Values" [13]. It makes it possible to divide value orientations into the following groups: status, those that related to the content of labor, socially significant, working conditions, self-affirmation, personality development, work outcome. We also monitor the process of formation of professional value orientations using the objective diagnostics such as Edgar Schein's "Career Anchor" (a combination of perceived areas of competence, motives, and values relating to professional work choices) [15], Milton Rokeach value survey (RVS) [12] and "The Sentence Completion Test" developed by Dr. Joseph M. Sacks and Dr. Sidney Levy [14].

The Sacks sentence completion test typically provides respondents with the beginnings of sentences, referred to as stems; and respondents then complete the sentences in ways that are meaningful to them. So, our students are proposed to complete sentences that reflect their attitude towards professional values: "I see my future as...", "I chose my profession because...", "I think as a future specialist I can..." and so on.

Taking into consideration the value-forming component of the educational disciplines' content and in order to increase the efficiency of professional training of future lawyers we need to improve the existing teaching methods and search for the new ones. That is why we propose to use complexes of technical and didactic means that ensure the interconnection of classroom and extracurricular forms of training.

Thus, the next pedagogical condition for the formation of value orientations of law students is the introduction of modern forms of teaching and optimization of classroom and extracurricular interaction of participants of the educational process through the creation of the informational and learning environment and its enrichment with interactive and contextual methods.

Various methods of interactive learning can be widely used on training the law students in order to achieve this goal. In our opinion, business role-playing games of a professional nature (legal advices, court hearings, parliamentary debates, interrogation or examination, etc) are definitely effective ones. They enable students not only to develop the skills of unrehearsed oral speech, but also to have a direct impact on intellectual and professional development, teach them to notice the various nuances of professional interaction, reasonably express and defend their point of view, gain skills of professional communication, that is to assimilate professional values.

Analyzing the pedagogical condition mentioned above it is worth pointing out the importance of such modern teaching methods and technologies as case study, role play, simulation, think-tank, video-training etc.

We believe that the case study method is especially efficient while teaching law students because it is oriented to developing of such important qualities as analytics, critical thinking, creativity, flexibility in problem solving. The essence of such a method is to use specific cases (situations, stories, texts which are called "case") for joint analysis, discussion and decision making from a certain section of discipline. The method develops practical thinking skills for future administrators, lawyers and project leaders, and greatly differs from traditional methods of teaching.

At the same time the case study method encourages students' cognitive interest in academic disciplines and fosters the development of their research, communicative and creative skills. Besides, its specificity is to create a problem situation based on real life facts that helps law students to understand the necessity of professional self-improvement, the importance of obtaining and applying special knowledge and skills for further use in their future legal activities.

So the use of modern educational software in the professional training of law students in order to form their value orientations makes learning more successful, since it allows both students and teachers to spend time more effectively while accomplishing the task and it stimulates the formation of such students' value orientations as self-organization, self-education and self-improvement.

Conclusions and Discussion. Formation of future lawyers' professional values orientations is realized through stimulation of professional self-identification of law students, filling the content of certain educational

disciplines with value-forming component, introduction of modern forms of teaching, interactive contextual methods and optimization of classroom and extracurricular interaction of participants in the educational process.

Therefore, in the process of professional training of future lawyers, there was gradual transition from students' educational activity to professional one. The developed pedagogical conditions allow to stimulate formation of future lawyers' professional value orientations and at the same time to increase the students' motivation to study, raise their internal cognitive, effective, conscious motives that would affect all types of future lawyers' activities.

The information and educational environment contributes to the increase of the effectiveness of learning due to students' educational activity, their regular independent work with the use of modern software and technical means. The result of such training is the formation of the personality of the future lawyer with the necessary set of formed value orientations who is able to solve effectively various professional problems.

The prospects of our research we see in the analysis and selecting specific methods to engage future lawyers in more deepened professionally oriented situations.

REFERENCES

1. Andreev, V. I. Pedagogy: Educational Course for Creative Self-Development (3rd Ed). Kazan: Center for Innovative Technologies, 2012. – 608 p.
2. Bekh, I. D. Education of a Personality. Kyiv: Lybid, 2008 – 848 p.
3. Brazhnych, O. G. Pedagogical Conditions of Differentiated Teaching of Pupils of a Secondary School: Ph. D. Disertation, Kryviy Rih, 2001. – 238 p.
4. Council of the European Union. Key Competence for Life Learning. Recommendation. 2018. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX...from=EN>
5. Hills, M. D. (2002). Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory. Online Readings in Psychology and Culture, 4(4). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1040>
6. Ivanova, Yu. Yu. Formation of Value Orientations of Students – Future Social Teachers. Native School, No. 7, pp. 14-17, 2011. http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_7_5.
7. Kalamazh, R. V. Model of Professional I-Concept of Future Lawyers. Scientific Papers of the National University of Ostroh Academy: Psychology and Pedagogy (Vol. 16, pp. 85-93. 2010. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2010_16_11.
8. Kalyuzhna, T. G. Pedagogical Axiology in the Conditions of Modernization of Professional and Pedagogical Education. Kyiv: National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. 2012- 212 p.
9. Mac Crate, R. Professional Values in the Practice of Law. William Mitchell Law Review (Vol. 27, Iss. 2, Art. 41), 2000. <http://open.mitchellhamline.edu/wmlr/vol27/iss2/41>
10. Organization of Independent Work of Students in the Conditions of Intensification of Education / [Aleksyuk, A. M.; Ayurzanain, A. A.; Pidkasystiy, P. I. & others]. – K: ISDO, 1993. – 336 p.
11. Pavlyutenkov, Ye. M. Modeling in the System of Education (in diagrams and tables). – Kharkiv: Osnova, 2008. Is. 7 (67), 128 p.
12. Rokeach, M. The Nature of Human Values. New York: Free Press, 1973 – 438 p.
13. Rudenko, O. A. Formation of Professional Value Orientations of Students – Future Professionals in the Sphere of Entrepreneurial Activity. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia Regional Institute of Postgraduate Education, 1997 – p.
14. Sacks, J. M. & Levy, S. The Sentence Completion Test. In L. E. Abt & L. Bellak (Eds.), Projective Psychology: Clinical Approaches to the Total Personality. New York: Alfred A. Knopf., 1950 – 485 p.
15. Schein, E. & Van Maanen, J. Career Anchors: The Changing Nature of Careers Self Assessment (4th Ed). New York: John Wiley & Sons Inc, 2013 – 24 p.
16. Skakun, O. F. & Ovcharenko, N. I. Legal Deontology. Kharkiv: Osnova, 1999 – 280 p.
17. Stasyuk, V. D. Economics from A to Z to Senior Pupils and Students. Odessa: South Ukrainian State Pedagogical University named after K. D. Ushynsky.2003, – 208 p.

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu